

EESTI KULTUURILOO ÕPPEMATERJAL

XV

HARJUMAA

EESTI KULTUURILOO ÕPPEMATERJAL

XV

HARJUMAA

EESTI AJALOO- JA ÜHISKONNAÕPETAJATE SELTS

TALLINN 2013

Õppematerjali koostamist ning väljaandmist on rahastanud Haridus- ja Teadusministeerium.

Kogumiku koostaja Mare Oja

Teabetekstide koostajad Teele Jurtom-Lukašin, Piret Parve, Aivar Põldvee, Henri Reeder,
Veronika Uussaar

Tööülesannete autorid Teele Jurtom-Lukašin, Piret Parve, Aivar Põldvee, Henri Reeder,
Veronika Uussaar

Konsultant Ants Kraut (muinasaeg)

Infotekstide toimetaja Kärt Jänes-Kapp

Tööülesannete toimetaja Mare Oja

Keeletoimetaja Ene Sepp

© Eesti Ajaloo- ja Ühiskonnaõpetajate Selts, 2013

ISBN 978-9949-9214-0-9 (kogu teos)

ISBN 978-9949-9436-9-2 (15. osa, trükis)

ISBN 978-9949-9476-0-7 (15. osa, pdf)

Eessõna

2010. aastal vastu võetud põhikooli riikliku õppekava ning gümnaasiumi riikliku õppekava ajaloo ainekavas on rõhutatud kodukoha ajaloo ja kultuuriloo tundmise tähtsust. Uuena on ainekavas kultuurikeskkonna mõiste, mida saab tundma õppida just kodukoha kultuuri ning ajaloo kaudu.

Ainekava seab eesmärgiks, et õpilased mõistaksid oma rolli kultuuripärandi säilitajana ja edasikandjana. Ajaloo õppimise põhimõte on liikuda lähemalt kaugemale, alustades kodukoha ajaloost, ning luua käsitletava teema ja paigaga isiklik seos.

Ainekava taotluste täitmiseks on koostatud õppematerjal kodukohaloo sidumiseks Eesti ajalooga, et õpetajad saaksid õpikeskkonda suurendada õppekäikudena oma koduümbruses ning koostada kultuuriloolise klassiekskursiooni marsruuti teistesse Eesti piirkondadesse. Õppematerjali võib kasutada Eesti ajalugu õppides nii põhikoolis kui ka gümnaasiumis koduümbruse ajaloo tundmaõppimiseks ja kultuurikeskkonna mõtestamiseks.

Õppematerjali komplekt koosneb 17 raamatust: igale maakonnale oma raamat, lisaks eraldi raamatud Tallinna ja Tartu kohta.

Raamatud on üles ehitatud kronoloogilisel põhimõttel ning struktureeritud Eesti ajaloo ainekava periodiseeringu alusel. Märksõnade valikul olid aluseks kultuuriväärtuste registrisse kantud objektid, paigad ja ehitised, mis võiksid illustreerida käsitletavat ajaloo teemat, ning teised olulised näited. Õppematerjalis on esindatud erinevad rubriigid, mille kohta leidub käsitletavast perioodist konkreetsetes piirkonnas näiteid: muinasajast asulakohad, matmispaigad, muinaspõllud, hiied, linnamäed ning maalinnad; kesk- ja varauusajast linnused, kirikud ning kloostrid, linnade turuplatsid, raekojad, gildi- ja tsunftihooned; uusajast mõisahäärberid, kõrtsid, seltsi- ja rahvamajad, koolihooned, postijaamad ning tööstusrajatised. Välja pole jätetud ka nõukogudeaegseid kolhoosikeskusi ega tänapäeva elu atraktiivseid sümboleid, mis kunagi omakorda ajalooks saavad. Peale selle võib lugeda paikkonna legende ja teavet piirkonnas asuvate muuseumide kohta.

Õppematerjal valmis ajalooõpetajate koostööprojektina, millesse kaasati kohalikke kultuuriloolasi ja muuseumitöötajaid. Töö käigus kooskõlastati õppematerjali struktuuri ning ühtlustati nõudeid infotekstidele ja õppeülesannetele.

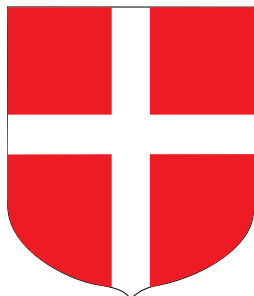
Harjumaa õppematerjali koostamist ning väljaandmist on rahastanud Haridus- ja Teadusministeerium. Autorid tänavad abi eest Loo raamatukogu töötajaid, Harjumaa Muuseumi raamatukogu klienditeenindajat Anne-Liis Pitkäneni ja fondihoidjat Marju Niinemaad ning Rannarahva Muuseumi kollektiivi. Fotomaterjali oma vanaisast Kaarel Eenpalust jagas lahkesti Hellema talu perenaine Anne Eenpalu. Suur tänu toetajaile!

Kogumiku koostaja

Harju maakond

Harju maakond asub Põhja-Eestis. Maakonda kuulub palju saari, millest suuremad on Naissaar ja Pakri saared. Maakonna keskus on Eesti pealinn Tallinn. Harjumaal on 6 omavalitsuslikku linna ja 1 vallasisene linn, 2 alevit, 31 alevikku ning 395 küla. Rahvaarvult on Harjumaa Eesti suurim maakond, pindala poolest aga suuruselt teine. Tallinnast algavad Eesti põhilised transpordimagistralid. Pealinnas on Eesti suurim sadam ja lennujaam, tähtis sadama asub ka Paldiskis.

Harjumaal on palju vaatamisväärsusi ning kaunis ja rikkalik loodus. Seal asuvad Keila juga ja Jägala juga, Tuhala karstiaala ning Türisalu pank. Olulisemad maastikukaitsealad on Põhja-Kõrvemaa, Paunküla, Pakri ja Kolga lahe maastikukaitseala ning Naissaare looduspark.

Harjumaal on rohkesti kultuurimälestisi, näiteks muinasaegsed Jõelähtme kivikirskalmed ja Assaku nõiakivi. Harjumaal paikneb palju kauneid mõisahooneid ning kirikuid. Silmapaistvad arhitektuurimälestised on Padise klooster ja Kiiu tornlinnus. Harjumaaga on seotud palju nimekaid kultuuritegelasi, nagu näiteks Bengt Gottfried Forselius, Amandus Adamson, Veljo Tormis, Gustav Ernesaks ning Jaan Kross.

Piirkondlik portree Eestist. Statistikaameti e-väljaanne: <http://www.stat.ee/ppe-harju-maakond> (10.07.2013).

Sisukord

MUINASAEG

Rebala muinsuskaitseala ja kivikalmed – <i>Veronika Uussaar</i>	8
Proosa kalmeväli – <i>Veronika Uussaar</i>	10
Iru Linnapära – <i>Veronika Uussaar</i>	12
Jägala kiviaja asulakoht ja linnamägi – <i>Veronika Uussaar</i>	14
Jüri rauasulatuskoht – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	16
Assaku nõiakivi – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	18

KESKAEG

Kiiu tornlinnus – <i>Aivar Põldvee</i>	20
Risti kirik – <i>Aivar Põldvee</i>	22
Keila kirik – <i>Aivar Põldvee</i>	24
Padise klooster – <i>Aivar Põldvee</i>	26
Saha kabel – <i>Piret Parve</i>	28
Rannarootslased Lääne-Harjumaal – <i>Aivar Põldvee</i>	30

VARAUUSAEG

Kolga mõis – <i>Piret Parve</i>	32
Jõelähtme postijaam – <i>Piret Parve</i>	34
Paldiski linn – <i>Aivar Põldvee</i>	36
Harju-Madise ja Risti kool Rootsi ajal – <i>Aivar Põldvee</i>	38
Eestikeelne piibel ja Jüri kirik – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	40

19. SAJAND JA 20. SAJANDI ALGUS

Kuivajõe kõrts – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	42
Keila raudteejaam – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	44
Vääna mõis – <i>Aivar Põldvee</i>	46
Riisipere mõis – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	48
Keila-Joa mõis – <i>Aivar Põldvee</i>	50
Maardu mõis – <i>Piret Parve</i>	52
Vasalemma mõis – <i>Aivar Põldvee</i>	54
Loksa telliskivitehas ja laevatehas – <i>Piret Parve</i>	56
Amandus Adamsoni suveateljee – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	58
Suurupi tuletornid – <i>Veronika Uussaar</i>	60

EESTI VABARIIK 1918–1940

Vabadussõja mälestuskivi Valklas – <i>Veronika Uussaar</i>	62
Keila lahing 23. veebruaril 1918 – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	64
Jägala hüdroelektrijaam – <i>Veronika Uussaar</i>	66
Keila algkool – Vabadussõja mälestusmärk – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	68
Kehra paberivabrik – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	70
Viimsi mõis – <i>Veronika Uussaar</i>	72
Ülgase fosforiidikaevandus ja rikastusvabrik – <i>Piret Parve</i>	74
Peeter Suure merekindlus – <i>Henri Reeder</i>	76

EESTI TEISES MAAILMASÕJAS

Põllküla laager – <i>Veronika Uussaar</i>	78
---	----

NÕUKOGUDE AEG

Sergei Mironovitš Kirovi nimeline kalurikolhoos – <i>Veronika Uussaar</i>	80
Tallinna näidislinnavabrik – <i>Piret Parve</i>	82
Pioneerilaagrid – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	84
Harju KEK – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	86
Aruküla kolhoosi kontor-klubi – <i>Henri Reeder</i>	88

ISESEISVUSE TAASTANUD EESTI

Tallinna prügila – <i>Piret Parve</i>	90
Laulasmaa SPA – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	92
Muuga sadam – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	94
Viimsi Püha Jaakobi kirik – <i>Veronika Uussaar</i>	96
Saku õlletehas – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	98
Jõelähtme golfikeskus – <i>Piret Parve</i>	100
Peetri uusasundus – <i>Henri Reeder</i>	102

VÄIKESAARED

Prangli ja Aksi – <i>Veronika Uussaar</i>	104
Keri – <i>Veronika Uussaar</i>	104
Aegna – <i>Veronika Uussaar</i>	104
Naissaar – <i>Piret Parve</i> ja <i>Veronika Uussaar</i>	105
Rammu saar – <i>Piret Parve</i>	106
Kolga lahe väikesaared – <i>Piret Parve</i>	106

LEGENDAARSED ISIKUD

Gustav Ernesaks – <i>Henri Reeder</i>	108
Kaarel Eenpalu – <i>Henri Reeder</i>	110
Veera Saar – <i>Henri Reeder</i>	112
Oskar Kuul – <i>Veronika Uussaar</i>	114
Veljo Tormis – <i>Piret Parve</i>	114
Bengt Gottfried Forselius – <i>Aivar Põldvee</i>	115
Mikk Mikiver – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	115
Jaan Kross – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	116

MUUSEUMID – <i>Veronika Uussaar</i>	117
--	-----

Rebala muinsuskaitseala ja kivistikalmed

Eesti põhjarannikul Tallinnast ida pool asub Rebala muinsuskaitseala. Seal paikneb 74 ruutkilomeetrit üle kolmesaja arheoloogiamälestise, mis on pärit kiviajast keskajani, lisaks hulk põliseid, juba aastail 1219–1241 koostatud „Taani hindamisraamatusse” üles tähendatud külasid, ajaloolisi ehitisi ja loodusemälestisi. See iidne lagedana näiv maastik on kujunenud muistse põlluharimise ajal ning on alates 1987. aastast muinsuskaitseala, ainuke seda liiki maastikukaitseala Eestis. Arvukamad muistised on lohukivid ja kivistikalmed, Rebalas asuvad ka esimesed avastatud muinaspõllud Eestis.

Rebala kivistikalmed
Foto: Veronika Uussaar

Rebalas ja Jõelähtmes on uuritud nooremast pronksiajast (1100–500 eKr) ja vanemast rauaajast (500 eKr – 450 pKr) pärinevaid kivistikalmeid. Läbi on kaevatud nn Lastekangrud Rebala külas (aastail 1982–1986 Vello Lõugas; 2000. ja 2004. aastal Valter Lang ning Margot Laneman).

Maantee ehitamise aegu uuriti läbi 36 kivistikalme kalmeväli Jõelähtmes (aastail 1982–1985 Ants Kraut). Need kalmed rekonstrueeriti samas leiukoha kõrval uue tee ääres Rebala muinsuskaitseala keskuse ja muuseumi juures. Viimases saab tutvuda kalmeleidude ning matmiskommetega.

Kivistikalmed ehitati maa peale ümmarguse pae- ja raudkivist müürina, mille läbimõõt on 8–12 meetrit, vahel ka väiksem – 2–3 meetrit. Ringmüüri keskel asus kividest ehitatud enamasti põhjalõunasuunaline piklik kirst, millesse maeti 1–2 surnut nn laibamatusena ehk põletamata. Ringmüüri ja kivide vahe täideti samuti kivide ning mullaga, sinnagi on vahel mõni surnu maetud. Pealt kaeti kalme kividega. Seega olid kivistikalmed nagu omalaadsed ümmargused surnumajad, mis on levinud kalmevorm muistises Euroopas.

Nagu enamikus kivistikalmetes oli ka Rebala ja Jõelähtme kalmetes surnuile kaasa pandud vähe-seid panuseid: luust ehtenõelu riide kinnitamiseks, pronksist ehteid ja tarberiistu, nt habemenuge ja pintsette, pöörakesi ning kaksiknööpe, käevõrusid, sõrmuseid, oimuehteid, vahel savinõusid, millest on säilinud kilde. Jõelähtme kalmete hauapanused on väga sarnased noorema pronksiaja kalmeleidudega Taanimaalt, see võib viidata ligi kolme tuhande aasta vanuseile ülemeresidemeile Eesti põhjarannikuga.

VALTER LANG, Pronksiaeg ja vanem rauaaeg Eestis. Tartu, 2007: <http://www.arheo.ut.ee/EA3.htm> – Eesti arheoloogia: <http://www.arheo.ut.ee/teadus/sari-eesti-arheoloogia> (20.05.2013).

VALTER LANG, The Bronze and Early Iron Age in Estonia. – Estonian Archaeology, 3. Tartu, 2007.

Maa mäletab... Rebala Muinsuskaitseala Toimetised. Jõelähtme, 2007.

Rebala: <http://www.rebala.ee/> (04.05.2013).

1. Mille poolest on Eesti ajaloo tuntud Rebala?

---

2. Tegevusalad pronksiajal

Pronksiajal kujunesid Eestimaa elanike tähtsamateks tegevusaladeks _____ ja _____ ning vähesel määral suuremates asulates ka _____ ja _____ .

3. Pronksist tööriistad

3.1. Pronks on _____ ja _____ sulam.

3.2. Miks ei olnud Eestis kasutusel palju pronksist tööriistu?

3.3. Mis eelised on rauast tööriistadel pronksist tööriistade ees?

---

4. Matused

4.1. Kirjeldage pronksiaja matmiskombeid.

4.2. Seletage panuse mõistet. _____

4.3. Tooge näiteid panuste kohta.

4.4. Mis võis olla panuste kaasapanemise mõte?

4.5. Uurige välja, kus teie kodukohas võib leida muinasaegseid matuseid. Pange näited kirja.

---

5. Mis taimedest kooti pronksiajal kangast? Kirjeldage kanga valmimise teekonda taimedest kuni valmis kangani.

---

6. Arutlege, kas kinnismuistist võiks ümber paigutada. Mis juhtudel seda teha võiks? Kas see mõjutab kuidagi ka muististe väärtust?

Proosa kalmeväli

Proosa kalmed Pirita jõe paremkaldal Loo aleviku põhjaservas avastas 1969. aastal koduuriija Oskar Raudmets, kes märkas mullatööde ajal põllukünkast välja tulnud inimluid. Arheoloogilisi väljakaevamisi tehti seal 1970.–1984. aastani Tallinna Linnamuuseumi arheoloogi Kaupo Deemanti juhtimisel, läbi kaevati kivilkalmed ja osa lähedal asuvast muinasasulast.

Proosa kalmeväli, tarandkalme
Foto: Veronika Uussaar

Proosa kalmete uurimine võimaldas kõrvutada kolme eri ajastust pärinevat maa peale laotud kivikonstruktsiooniga kalme tüüpi.

1. **Kivikirstkalme** pärines nooremast pronksiajast (1100–500 eKr), kuid selles oli matuseid ka vanemast rauaaajast (500 eKr – 450 pKr), mis on jaotatud omakorda eelrooma (500 eKr – 50 pKr) ja rooma (50–450 pKr) rauaaajaks. Selles kalmes olid põletamata surnud maetud ümmarguse müüri ümbritsetud kivist kirstudesse ning kivide ja mullaga täidetud müüri ning kirstude vahelisse alasse. Seda tüüpi kalmed asuvad tihti põldude keskel viie-kuue kalme suuruste rühmadena, suurimas teadaolevas rühmas Muuksi külas Harjumaal on aga koos ligi sada kalmet.

2. **Tarandkalmed** olid kasutusel rooma rauaaajal ehk 1.–5. sajandini ning neisse maeti surnud enamasti põletatult. Tarandid on 5–8 meetrit pikad ja 2–4 meetrit laiad hoone vundamenti meenutavad korrapärased ristkülikukujulised kiviread, mis täideti seest kividega. Nende vahele maeti põlenud, harvem põletamata inimluud koos hauapanustega. Proosa kalme oli 7 meetri pikkune ühetarandiline, osaliselt lõhutud kaevikute liiniga. Sellesse kalmesse olid surnud maetud põletatult; põletamata luid leiti ainult ühes nurgas. Tugevasti põlenud kivid tunnistavad, et mõni surnu võis olla põletatud otse kalmel. Proosa tarandkalme kasutusaeg hõlmab ajavahemikku 300–450 pKr, pärast seda hakati matma kõrvalasuvasse kivivarekalmesse.

3. **Kivivarekalmeid** hakati rajama pärast rooma rauaaaja lõppu – alates keskmisest rauaaajast (450–800 pKr) – ning neid kasutati kogu viikingiaja (800–1050 pKr) kuni hilisrauaaja (1050–1227 pKr) lõpuni. Need on maapealse hõreda kivikattega ebakorrapärase kujuga kivikuhjatised, milles on põletatud luud ja hauapanused puistatud kivide vahele, vahel ka kivistiku alla lohku. Proosa kivivarekalme mõõtmed olid 35 x 40 meetrit, paarkümmend surnut olid maetud peamiselt põletatult.

Proosa kalmevälja leiumaterjal on väga rikkalik. Läbi kaevatud 1500-ruutmeetriselt alalt saadi ühtekokku 3800 leidu. Ainulaadne kogu – 846 eset ja 2300 savinõukildu – pärineb keskmise rauaaaja esimesest poolest, nn rahvasterännaajast (450–550 pKr). Neist tuleb esile tõsta nn germaani ornamendiga esemeid: hõbenaastud, kullatud pronksnööbid, peene ornamendiga mõõgapidemenupp, pronksist lohepeaga pannel, pronksist valatud kullatud ristikujuline naast jt.

VALTER LANG, Pronksiaeg ja vanem rauaaeg Eestis. Tartu, 2007: <http://www.arheo.ut.ee/EA3.htm> – Eesti arheoloogia: <http://www.arheo.ut.ee/teadus/sari-eesti-arheoloogia> (20.05.2013).

VALTER LANG, The Bronze and Early Iron Age in Estonia. – Estonian Archaeology, 3. Tartu, 2007.

VELLO LÖUGAS, JÜRI SELIRAND, Arheoloogiga Eestimaa teedel. Tallinn: Valgus, 1989.

ANDRES TVAURI, Rahvasterännaaeg, eelviikingiaeg ja viikingiaeg Eestis. Tartu, 2012: http://www.arheo.ut.ee/EA4_Tvauri_2012.pdf – Eesti arheoloogia: <http://www.arheo.ut.ee/teadus/sari-eesti-arheoloogia> (20.05.2013).

ANDRES TVAURI, The Migration Period, Pre-Viking Age, and Viking Age in Estonia. – Estonian Archaeology, 4. Tartu, 2012.

1. Kas Lõuna-Eestis oli sama matmisviis kui Põhja-Eestis? Mis olid sarnasused, mis erinevused?

Sarnasused: _____

Erinevused: _____

2. Kuhu matsid omakseid kiviaja inimesed?

3. Joonistage lisalehele kivikirst- ja tarandkalme.

4. Milliseid haruldasi esemeid on leitud väljakaevamistel Proosalt?

5. Kas Põhja-Eestis võisid looduslikud olud mõjutada tarandkalmete teket? Põhjendage.

6. Täitke tabel kalmetüüpide kohta.

Kalme tüüp	Millal oli kasutusel?	Matmisviis	Kirjeldus
Kivikirstkalme			
Tarandkalme			
Kivivarekalme			

Iru Linnapära

Iru Linnapära nime kandev linnamägi asub Tallinnast ida pool, praeguse linna piiril Pirita jõe paremkalda sügavas käärus kirde-edelasuunalisel järskude, kuni 19 meetri kõrguste nõlvadega kõrgendikul. Kogu linnuse pealmise osa pikkus on 185 ja laius 22–47 meetrit, mis on jagatud kolme valliga kahte suuremasse ossa, eraldades nii platoo laugemast kirde- ja loodeosast ning jõeorust. Põhjapoolne linnuseõu on 54 meetrit pikk ja 22 meetrit lai; suurem, lõunapoolne linnuseõu on 124 meetrit pikk ja 47 meetrit lai. Neid eraldav vall on 30 meetrit pikk, 11 meetrit lai ning kuni 2 meetrit kõrge.

Iru linnamägi
Foto: Veronika Uussaar

Linnus avastati alles 1920. aasta alguses. Seda on uurinud 1930. aastail Harri Moora, Rihard Indreko, Artur Vassar ja Oskar Saadre, aastail 1952–1958 Artur Vassar ning 1984–1986 Valter Lang. Linnust põhja ja lääne poolt ümbritsenud asulakohti on uurinud arheoloogid Evald Tõnisson, Vello Lõugas, Ülle Tamla ning Marika Mägi.

Kõige varasemaid asustuse jälgi võib Irust leida kiviajast. Nooremal pronksiajal (1100–500 eKr) on Iru linnamäel olnud kindlustatud asula, millest pärinevad väljakaevatud hoonete alused – nelinurksed palkehitud, keskel koldekoht – ning rohkesti leide. Otseseid jälgi inimeste tehtud kindlustustöödest pole sellest ajast avastatud. Võimalik, et kaitseks piisas kõrgetest järskudest nõlvadest ja mäe jalamit ümbritsevast jõest.

6. sajandil pKr rajati vallidega kindlustatud linnus põhjaplatoole, järgmisel sajandil ka lõunapoolsele osale. Umbes 700. aasta paiku põles põhjaplatool paiknenud linnus maha, kuid elu jätkus lõunaplatool ja asulas. Lõunaplatoo kindlustati 150 aastat hiljem vallide ning puittaraga.

Viikingiaja algust ehk 9. sajandit võib pidada Iru kõige aktiivsema kasutuse perioodiks.

Umbes aastal 900 põlesid lõunaplatool olnud hooned ja kindlustused, misjärel see linnuseosa lõplikult maha jäeti ning rajati väiksem linnus taas põhjaplatoole.

Kuni 11. sajandini ehitati linnuse õuele hooneid ja kindlustusi mitmes järgus, pärast mitmekordseid põlenguid on need taas üles ehitatud ning kasutusele võetud. Seetõttu on väljakaevamistelt saadud rikkalikult leide mitmest ehitusjärgust ja kihistustest. Irust leitud esemetest pakuvad erilist huvi pronksivalamisele viitavad savitiiglid ning Põhja-Euroopas harukordne võrdõlgne pronksist sõlg, luust harpuun ja suitsed.

Varasemad kindlustused on olnud tõenäoliselt liivast ja palkidest, hilisemad aga linnuse põhjaplatool paest kuivmüürina, mis ulatus ühest mäe nõlvast teiseni ning millesse olid ehitatud kindlustatud väravakäigud. Iru linnuse tugevad kindlustused sarnanevad kohati 12.–13. sajandi linnamägede rajatistega, kuid leidude põhjal on oletatud, et mägi jäeti maha 11. sajandil, mil jõukeskus nihkus ida poole – Toompeale.

VALTER LANG, Muistne Rävala. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1996.

VALTER LANG, Pronksiaeg ja vanem rauaaeg Eestis. Tartu, 2007: <http://www.arheo.ut.ee/EA3.htm> – Eesti arheoloogia: <http://www.arheo.ut.ee/teadus/sari-eesti-arheoloogia> (20.05.2013).

VALTER LANG, The Bronze and Early Iron Age in Estonia. – Estonian Archaeology, 3. Tartu, 2007.

ANDRES TVAURI, Rahvasterännuaeg, eelviikingiaeg ja viikingiaeg Eestis. Tartu, 2012: http://www.arheo.ut.ee/EA4_Tvauri_2012.pdf – Eesti arheoloogia: <http://www.arheo.ut.ee/teadus/sari-eesti-arheoloogia> (20.05.2013).

ANDRES TVAURI, The Migration Period, Pre-Viking Age, and Viking Age in Estonia. – Estonian Archaeology, 4. Tartu, 2012.

1. Kirjeldage Iru linnuse asupaika ning põhjendage, kas selline asukoht oli valitud hästi või halvasti.

---

2. Mängu „Eesti muinasaja kronoloogia” mängijad jagatakse rühmadesse. Iga mängija saab endale kaardi märksõnadega, näiteks jääaeg, pronksi valmistamine, kammkeraamika, korilus, karjakasvatus jne. Rühm peab reastama kaardid kronoloogiliselt. Seejärel tutvustatakse oma töö tulemust teistele rühmadele. Ühiselt kontrollitakse ja arutletakse järjekorra õigsuse üle. Seejärel täidetakse tabel individuaalselt.

Kaardid märksõnadega tuleks ülesande tegemiseks välja lõigata.

I rühm	II rühm	III rühm	IV rühm
jääaeg	korilus	korilus	kivikirstkalme
korilus	küttimine	kammkeraamika	tarandkalme
põlluharimine	savinõude valmistamine	nöörkeraamika	kivivarekalme
käsitöö	karjakasvatus	pronksi valmistamine	maja alla matmine
pronksi valmistamine	raua sepistamine	raua sepistamine	

3. Täitke tabel.

	Kiviaeg	Pronksiaeg	Rauaaeg
Asulad			
Matmisviis			
Elatusalad			

Jägala kiviaja asulakoht ja linnamägi

Jägala linnamägi
Foto: Veronika Uussaar

Jägala linnus asub Jägala Jõesuus Jägala jõe paremal kaldal jõekäärus, merest umbes ühe kilomeetri kaugusel. Ida, lõuna ja lääne poolt piiravad linnamäge jõgi ning paisjärv, põhjaküljele jääb 4 meetri kõrgune astang, mille ülaäärel on kohati säilinud vall. Selle idapoolne ots on kuni meetrikõrgune. Kogu valli pikkus võis olla kuni 190 meetrit, kuid selle jõepoolne osa on ilmselt halvasti säilinud või lõhutud. Linnuseõue suurus on 2,8 hektarit. Seda on kahjustatud 1920. aastail, mil ehitati kõrvalasuvat elektriijaama. Osa linnuseõue on kaetud luidete ning männimetsaga.

Linnust on uurinud 1920. aastail Adolf Friedenthal, Artur Spreckelsen, Aarne Michaël Tallgren ja Julius Ailio. Väiksemaid uurimisi on teinud 1985. aastal Evald Tõnisson ning 1999. aastal Ain Lavi, alates 2005. aastast on linnust uurinud Kristiina Johanson, Martti Veldi, Mari Lõhmus, Ester Oras ja Aivar Kriiska. On kindlaks tehtud, et linnuse põhjanõlval olev vall on ehitatud puittaranditest, mis on seest täidetud liiva ja kividega, ning võib pärineda üsna varasest perioodist – ajaarvamise vahetusest ja sellele järgnevast ajast. Pärast tolle valli mahapõlemist on kuhjatud samasse paeplaatidega kindlustatud vall. Linnuseõuel asuvate luidete all on säilinud keskmise rauaaja kihte, muu hulgas selged künnijäljed. Mitmel pool linnuse õuel ning osaliselt valli alt on avastatud noorema kiviaja asulakoht koldekohtade, savinõukildude ja muude leidudega. Jägalast kogutud savinõutükkide põhjal on valmistatud Eesti kammkeraamilise savinõu rekonstruktsioon.

Linnusest põhja pool asunud külast annab tunnistust säilinud asulakoha kultuurikiht nii muinaskui ka keskajast. Professor Aivar Kriiska juhtimisel tehti 2011. aastal uuringud, mille vältel tuvastati metalliaegseid põllujäänuseid ning kiviaegse asustuse jälgi linnusest kirde pool.

1. Milliste soodsate looduslike olude tõttu ehitati Jägala linnus just sellesse kohta?

---

2. Mis ajast pärinevad esimesed inimtegevuse jäljed Jägalas? Tooge näiteid.

---

3. Miks elasid inimesed muistsel ajal harilikult veekogude ääres?

---

4. Uurige välja, kellega võidi kaubelda Jägalas. Mille põhjal saab seda väita?

---

5. „Kiviaja tegevused” on sõnaseletuse ja miimika mäng, kus üks mängija matkib loosiga tõmmatud tegevust ning teised peavad selle ära arvama. See, kes arvab õigesti, saab õiguse tutvustada järgmist tegevust. Tegevuse esitamisel võib anda ka sõnalist tuge, kuid tegevust ei tohi nimetada.

Tegevused tuleks enne mängu välja lõigata.

Hülgeküttimine	Marjade ja seente korjamine
Kivikirve valmistamine	Kalapüük
Savipoti valmistamine	Uude elupaika minemine
Põdrajaht	Tule tegemine tulekiviga

Jüri rauasulatuskoht

Eestist on leitud raudesemeid, mis pärinevad 5.–6. sajandist eKr, kuid peamiseks tööriista- ja tarbematerjaliks muutus raud siin alles meie ajaarvamise alguses. Rauast valmistati muu hulgas kirveid, nuge, nooleotsi ning ehteidki.

Eestis on kasutus- kõlblikku rauda toodetud soo- ja järvemaagist kuni

Mälestusmärk Jüri rauasulatuskohas
Foto: Aleksei Lukašin

14. sajandini. Arheoloog Jüri Peets on tõestanud, et 12. sajandist 14. sajandi keskpaigani toodeti Eestis kohalikust soomaagist 3000–4000 tonni rauda, millest veeti ligi pool Eesti aladelt välja. Jüri Peets on teinud ka õnnestunud katse kohalikust maagist toorrauda eraldada, kasutades selleks rekonstrueeritud muinasahju.

Seni teadaolevalt on Jüri rauasulatuskoht Eestis vanim. Jüri kiriku lähedalt Kangrupealse muinasasulakoha külje alt avastas kodu-uuriija Oskar Raudmets rauaräbu ja põletusahju tükid koos savikildudega 1965. aastal. Leid viitas rauasulatusale muistses asulas. Jüri rauasulatuskohta on hoolikalt uurinud Vello Lõugas. See on dateeritud 1.–2. sajandisse ning on riikliku kaitse all. Rauasulatuskohti on leitud paljudest Eesti paikadest, näiteks Vana-Lehmja külast, Aruvallast, Iru muistses asulakohast, Tõdva külast jm.

Rauatootmine oli keerukas protsess. Rauda taandati soomaagist, harvemini järvemaagist. Maak kuivatati ning rikastati tuleriidal põletades. Rikastatud maagitükid laoti segamini puusõega savist ja kividest sulatusahju šahti. Ahju alla süvistatud koldes süüdati tuli. Piisava kuumuse saavutamiseks pumbati õhku juurde sepalõõtsaga. Kuumutamisel valgus toorraud ahju põhjale või ahju küljel olevast avast välja (olenevalt ahjutüübist). Rauda puhastamiseks kuumutati seda ääsil ning taoti alasil.

1978. aasta kevadel avati Jüri pargis Eesti vanima rauasulatuskoha tähistamiseks rauamonument. Monumendil on kahele graniitrahnule kinnitatud raudkirved ning lisatud epitaaf tekstiga: „Siin, Jüri külas sulatati soomaagist rauda meie ajaarvamise alguses.” Monumendi kujundas kunstnik Mait Summatavet. Kirved tagus Jüri sepp Richard Maasik. Mälestusmärgi loomisel kasutati kivi, pronksi ja rauda.

ARVI LAURINGSON, Eesti raua radadel: rauaraamat. Tallinn: Eesti Ehitusinseneride Liit, 1995.

Maapõue rikkusele on püstitatud tähistusmärk. – Rae Sõnumid, 2013, 1, lk 23.

Meie esisade raud. – Kalender 2004. Koostanud GONDO OLEVSOO. Tallinn: Olion, 2003, lk 64–66.

AIN MÄESALU, Eestlased enne raudmeeste tulekut. – Eesti Päevaleht, 28.05.2004.

1. Mille põhjal võib väita, et Eestis on muistsel ajal rauda toodetud?

---

2. Mitmendast sajandist pärineb Jüri rauasulatuskoht?

---

3. Kas teie arvates võiks tänapäevalgi Eestis kohalikust maagist rauda toota? Põhjendage vastust.

Jah Ei

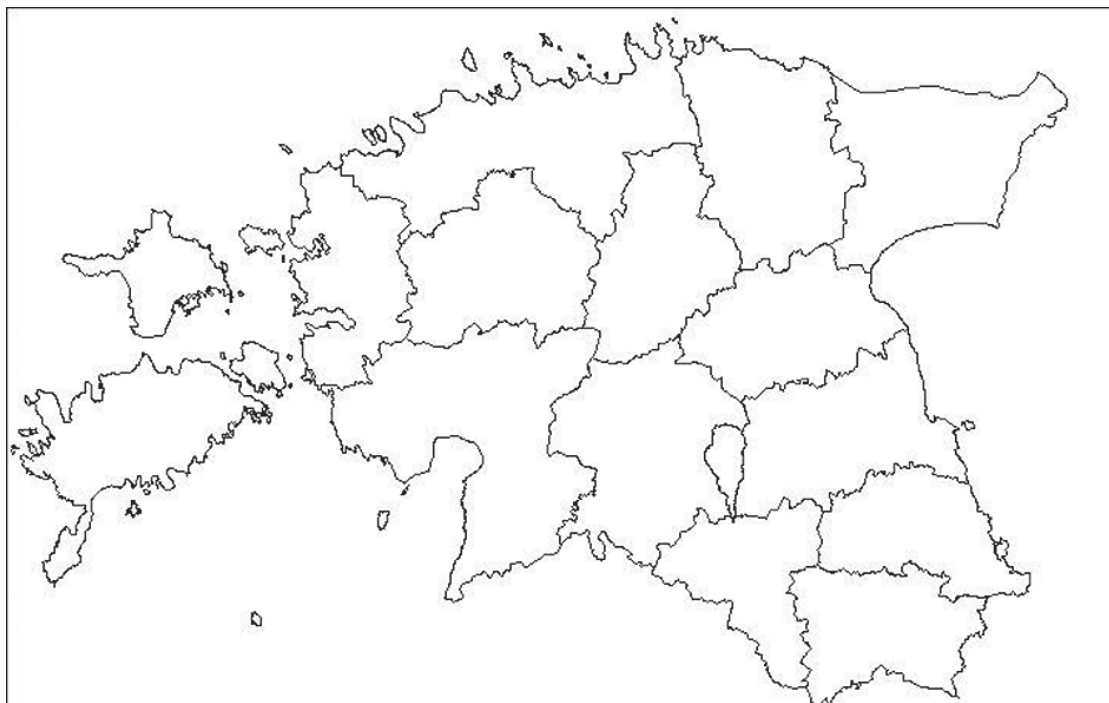
Põhjendus: _____

---

4. Uurige internetist või teatmeteostest, kus paikneb Eestis veel rauasulatuskohti. Märkige leitud rauasulatuskohad numbritega Eesti kaardile. Koostage kaardi alla numbreid seletav legend.

Assaku nõiakivi

Assaku nõiakivi paikneb Harjumaal Rae vallas Assaku külas. Kivi übermõõt on 12,3 meetrit ja kõrgus 1,1 meetrit. Pinnase alla mattunud kivi taasavastas kodu-uurija Oskar Raudmets 1964. aastal.

Assaku nõiakivi
Foto: Aleksei Lukašin

Assaku nõiakivi kuulub väikelohukivide hulka, mida on Eestis kokku avastatud üle 1500. Väikelohukivideks nimetatakse rändrahne, millesse on uuristatud 4–10 cm läbimõõduga ja 2–5

cm sügavused lohud. Lohukive on leitud peamiselt Põhja-Euroopas ning ennekõike Skandinaavia lõunaosas. Eestis teatakse lohukive enim Harju-, Viru- ja Järvamaalt.

Assaku nõiakivil on loendatud 405 lohku, see on suurima lohkude arvuga kivi Eestis. Miks need lohud kivisse uuristati või kes seda tegi, ei ole täpselt teada. Assaku nõiakivi lohukesed pärinevad ilmselt I aastatuhande teisest poolest.

Kuni 1970. aastateni käsitleti lohu- ja ohvikive sama muistiseliigina, kuid tänapäeval vaadeldakse neid eraldi. Lohukivid on pigem seotud maaviljelusega, kuna need ei paikne mitte asulakohtadel, vaid muistsetel põllumaadel. Lohkude tähendust on püütud seletada mitmeti, kuid üksmeelele pole teadlased jõudnud. Neid on seostatud viljakusmaagia, surnutekultuse, piirimärkide jms. Kindel on siiski see, et algselt ei tehtud lohkusid selleks, et sinna ohvriande viia. Seda tõestab lohkude olemasolu ka kivide püstistel pindadel ja külgedel.

Hilisemal ajal on lohukivide juures käidud haiguse korral ka ohverdama. Näiteks on augukestest leitud klaasi- ja potikilde, linaseemneid ning süsi. Tänapäevalgi võib mõnel lohukivil olla münte, mis on rohkem või vähem tõsisel usul sinna jäetud. Kivilt mündi või anni võtmine tähendab pärimuse järgi õnnetust. Assaku nõiakivi otsa ei tohtivat ronida, kuna see toovad samuti õnnetust ja häda.

Assakult leiab Põhja-Euroopa suurima lohkude arvuga nõiakivi. – Rae Sõnumid, 2013, 1, lk 23.

OSKAR RAUDMETS, Mida kultusekivid jutustavad muinasajast. – Harju rajoonis. Kodu-uurijate seminar-kokkutulek 11.–14. juulini 1974. Artiklite kogumik. Tallinn, 1974, lk 142–151.

KALLE SUUROJA, MARTIN SUUROJA, Assaku nõiakivi. – Hiidrahnu: Eesti loodusmonumendid. Tallinn: Geotrail, 2008, lk 46–47.

ANDRES TVAURI, Millest kõnelevad ohvri- ja lohukivid. – Eesti Loodus, 2007, 10.

1. Uurige kaarti ning nimetage piirkonnad, kus on lohukivid enim levinud.

Lohukivide levik Eestis. 1 – üks lohukivi, 2 – kümme lohukivi, 3 – viiskümmend lohukivi
 Allikas: Andres Tvauri, 1997: <http://ornament.dragon.ee/muinas/eelrooma/kaart1.html> (08.02.2013).

2. Arutlege lohukivide kasutuse üle. Mis teooria tundub teile tõenäolisem? Põhjendage vastust.

---

3. Arutlege, millest võiks tuleneda Assaku nõiakivi nimetus.

---

4. Uurige lähemalt üht oma kodukandi lohukivi. Mis tähelepanekuid teete?

Kiiu tornlinnus

Kiiu tornlinnus on üks kahest Eestis säilinud keskaegsest tornlinnusest. Teine algupärase ilmega tornlinnus asub Virumaal Vaos (ehitatud 14. sajandi lõpul või 15. sajandi algul). Erinevalt Vao nelinurkse põhiplaaniga linnusest on Kiiu torn ümar. Torni alumise korruse läbimõõt on umbes 9 meetrit ja kõrgus katuseharjani 18 meetrit – teist nii väikest linnust pole Vana-Liivimaalt teada.

Kiiu torni ehitajaks on peetud Fabian von Tiesenhausenit, kes sai Kiiu omanikuks 1517. aastal. Tiesenhausenile kuulus (alates 1522. aastast) ka Urvaste kihelkonnas paiknev Vaabina, mis sai rahvapärase nime tema eesnimest. Tiesenhausen oli Liivi ordu vasall, mistõttu Kiiut on nimetatud vasallilinnuseks (nagu Vaodki), et eristada seda tüüpi kaitseehitisi ordulinnustest.

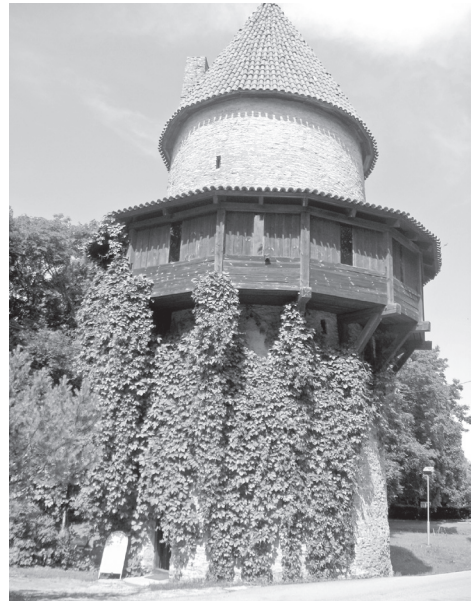
16. sajandi ehitiseks on dateeritud Kiiu tornlinnus eeskätt esimese korruse laskeavade järgi, mis on iseloomulikud tulirelvade ajastule. Samas ümbritses torni kolmandat korrust palktaladele toetuv plankudest kaitserõdu (urdaaz, sks *Hurde*), mida ehitati pigem tulirelvade eelsel ajal. Torni varasemale ehitusajale näib viitavat ka selle rahvasuus levinud nimi – Mungatorn. Keskajal Kolgal majandusmõisa pidanud Ojamaa Roma kloostri mungad, kelle ehitusmeistritega Kiiu torni on seostatud, lahkusid Kolgalt juba 1519. aastal. Seega pole välistatud, et torn ehitati mõnevõrra varem.

Tornile pakkus kaitset ülespaisutatud oja, millele oli ehitatud veski, ning arvatavasti püstpalkidest tara, mis ümbritses linnuseõue. Torni pääses riivpalgiga suletava ukse kaudu. Esimese ja teise korruse vahelaed on võlvitud, kolmanda ning (taastatud) neljanda korruse vahel on talalaed. Korru-seid läbib massiivne korsten, mille külge olid ehitatud kaminad. Teise korruse eluruumi seinas on voodinišš. Torni kolmel korrusel on ka keskaegsetele kindlusehitistele omased ärkelkäimlad ehk danskerid. Paksude paekivimüüridega ja kitsukeste ruumidega torn pakkus vähe mugavust, mistõttu seda kasutati ilmselt üksnes sõjaohu korral.

1614. aastal läänistati Kiiu mõis Jakob De la Gardie'le, kellele kuulus ka Kolga mõis. Kolga härraste (De la Gardie'd ja Stenbockid) valduseks jäigi Kiiu 20. sajandi alguseni. 17. sajandil oli torn osa Kiiu mõisa majanduskompleksist, 1687. aasta kirjelduse järgi kasutati selle alumist korrust keldrina, üleval tornis oli aga „väike raudlatt pleekinud lipuga”.

18. sajandi lõpul rajati torni lähisteleva kivist peahoone, mis sai 20. sajandi algul toreda juugendliku välisilme ning katuse ehteks haritorni. Seda torni enam ei ole, samuti on kaotsi läinud fassaadi ehisdetailid. Hoones asub tänapäeval Kuusalu vallavalitsus.

Kiiu tornlinnust on uurinud kunstiajaloolane Villem Raam, kelle soovitude järgi ehitis 1973. aastaks restaureeriti.

Kiiu tornlinnus
Foto: Veronika Uussaar

KALVI ALUVE, Eesti keskaegsed linnused. Tallinn: Valgus, 1993.

Kultuurimälestiste riiklik register: <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&mtab=main&id=2840> (20.03.2013).

AIN MÄESALU, Kiiu tornist ERR-i saatesarjas „Eesti lugu”: http://vikerraadio.err.ee/helid?main_id=597971 (20.03.2013).

VALDO PRAUST, Kiiu vanemast ajaloost Kiiu mõisa ajalooni: http://www.kiiu.ee/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=23&Itemid=35&lang=et (20.03.2013).

1. Uurige, mis kaitselemente kasutati Kiiu tornlinnuse ehitamisel. Mis relvadega torni kaitsti? (Kuulake võimaluse korral eespool viidatud Ain Mäesalu raadiovestlust.)

---

2. Kuidas on seotud igale torni korrusele ehitatud kamin ja tulirelvad?

---

3. Millega võib põhjendada, et Kiiu tornlinnust ei kasutatud pidevalt eluhoonena?

---

4. Joonistage torni kontuurid ning märkige sellele tähtsamad kaitse- ja ehituselemendid (laskeavad, danskrid, urdaaž jm).

5. Millised nimekad aadlisuguvõsad on olnud Kiiu mõisa omanikud?

---

6. Seletage mõisteid.

Dansker – _____

Urdaaž – _____

7. Uurige välja, mis sõjas sai Kiiu torn purustusi ning mis riigi haldusalasse jäi Kiiu pärast sõja lõppu.

---

8. Rühmatöös „Linnuse vallutamine” arvestage, et rünnak toimus 16. sajandi teisel poolel. Mõelge, kuidas vormistati lahinguplaane 16. sajandil (kas neid anti edasi suuliselt, pandi kirja, tehti jooniseid jne).

Õpilased jaotatakse kahte rühma.

Esimene rühm koostab plaani, kuidas Kiiu tornlinnust kaitsta.

Arvestage ajastukohaseid võimalusi (relvastus, inimesed).

Teine rühm koostab rünnakuplaani Kiiu tornlinnuse vallutamiseks.

Uurige raamatuist ja internetist, mis relvastust saate kasutada.

Võimaluse korral proovige praktiliselt läbi, kas teie plaanid toimiksid.

Risti kirik

Vanima legendi Risti kiriku kohta on kirja pannud kirikuõpetaja Gabriel Herlin juba 1685. aastal: „Sel ajal, kui see maa oli veel paavstiusku, hakanud Padise kloostris abt Vihterpallu kirikut ehitama. Aga see, mis päeval ehitati, lõhuti öösel maha. Siis otsustatud rakendada paar valgeid härgi vankri ette, pandud vankrile rist ja lastud härgadel minna. Sinna, kus härjad seisma jäävad, lubatud ehitada kirik. Härjad peatunudki paigas, kus nüüd on Risti kirik, mis pühitseti Pühale Ristile.”

Risti kiriku ehtasid Padise tsistertsilased keset kloostris läänepoolseid maavaldusi. Vanimad kivimüürid kooriruumis valmisid enne Jüriöö ülestõusu, misjärel töö katkes. 15. sajandil ehitati kooriruumile võlvid ning pikihoone, mis keskse piilariga (lage või kaart kandev jäme tugipost) meenutab kloostris krüpti. Kirik sai ka kõrge ümara torni, mille seinad ehivad paekivist rist ja Kristuse nägu portaali kohal. Lääneseinal on nišš, mis täitis välialtari ülesannet. Oletatavasti varises 16. sajandil torn poolenisti kokku ning poolikuna see ka taastati. Seetõttu on Risti kirikul ainulaadselt arhailine, võiks isegi öelda, et kubistlik ilme.

Risti kirik

Foto: Aivar Pöldvee

1685. aastal kirjutas kirikuõpetaja, et pärast sõda venelaste, poolakate ja taanlastega ning 1601.–1602. aasta suurt katku oli Risti kirik varemeis, nii et võlvidel kasvasid puud ja ronisid kariloomad. Kirikukellad olvad taanlased viinud Saaremaale. Kirik sai katuse alla alles tänu Thomas von Rammile (srn 1631), kellele Rootsi kuningas annetas 1622. aastal Padise mõisa. Sel ajal oli kirikus veel kolm altarit: Kristuse, Maarja ja Antoniuse altar, mille altarikividest olvad saanud Rammide hauakivid. 1685. aastal oli kirikul kaks kella tornis ning üks väike kell altari juures. Mainitud tornikellad on teadaolevalt vanimad Eestis, üks 15. sajandi esimesest poolest, teine 16. sajandist. Thomas Rammi ajal telliti kirikule Tobias Heintze nikerdatud barokne kantsel (1630) ning Padiselt toodi keskaegsed puuskulptuurid, mis on praegu Niguliste kirikus.

Poole Risti kogudusest moodustasid rootsi talupojad, kes elasid rannalähedastes küldes ja Suur-Pakri saarel, seetõttu pidi kirikuõpetaja suutma pidada jumalateenistust kolmes kohalikus keeles (eesti, rootsi ja saksa). 17. sajandi Risti vaimulikest on jätnud olulise jälje eesti kultuurilukku kee-lemees Heinrich Göseken (1612–1681) ja talurahvakooli asutanud Gabriel Herlin (1647–1709). Sel ajal olid Risti ja Harju-Madise kihelkond ühendatud ning Ristil teenis diakon ehk abiõpetaja. 1649. aastal osteti Padise ja Vihterpalu mõisnikult Clas von Rammilt Arule maatükk, kuhu rajati Risti kirikumõis.

Rootsi ajal oli säilinud ka katoliku ajast pärit komme pidada teisel pühapäeval pärast peeterpaulipäeva (29. juuni) kiriku juures suurt laata, kus tantsu ja torupillimängu saatel joodi ära kuni 50 vaati õlut ning palju viina. Keskaegsed kombad tuletasid end meelde veel hiljaaegu (2011), kui kirikut remontides leiti haruldane püstkividest paepõrand ja selle pragude vahelt üle tuhande sinna ohvriannina poetatud mündi.

KRISTA ANDERSON, Lisandusi tsistertsilaste kunstipärandile – krutsifiks Harju-Risti kirikust. – Keskaegne sild Padise ja Vantaa vahel. Toimetanud ERKI RUSSOW. Padise: Padise Vallavalitsus, 2012, lk 117–134.

Digitaalne arhiiv „Eesti kirikud”, Risti kirik: <http://kirikud.muinas.ee/?page=1&subpage=369> (20.03.2013).

Eesti Ajalooarhiiv (Tartus), fond 1187, nimistu 2, säilik 369, leht 246–257p.

KARIN HALLAS-MURULA, 101 Eesti arhitektuuriteost. Tallinn: Varrak, 2012, lk 18–19.

AIVAR PÖLDVEE, Pakri rootslaste kaebused Karl XI-le 1684. aastal. Keila: Harjumaa Muuseum, 2001, lk 97–110.

Risti koguduse kodulehekül: <http://www.ristikirik.ee/> (20.03.2013).

1. Leidke sarnasusi Risti kiriku ja Padise kloostri arhitektuuris ning ehisdetailides (vt teabeteksti lk 26).

---

2. Tekstis on mainitud sõda venelaste, poolakate ja taanlastega. Mis sõda on silmas peetud? Kuidas puudutas see Risti ja Padise kanti ning mis muudatuse tõi see kaasa Eestimaa valitsemises?

Sõda: _____

Mõju Risti ja Padise piirkonnale: _____

Mõju Eestimaale: _____

3. Risti kirikuõpetaja pidas (varauusajal) jumalateenistusi kolmes keeles. Mis keeled need olid? Mis rahvarühmad moodustasid koguduse?

Keeled: _____

Rahvarühmad: _____

4. Seletage kihelkonna mõistet.

---

5. Nimetage ajaloolised Harjumaa kihelkonnad (osa neist on praegusel Raplamaal).

---

6. Vaadeldge kirikut igast küljest. Milliseid geomeetrilisi kujundeid leiata? Visandage lisalehele kiriku välisvaade, lähtudes leitud kujundeist.

---

7. Mille poolest on Risti kirik tuntud Eesti kultuuriloos?

Keila kirik

Keila kirik on pühitsetud peaingel Miikaelile, eestipäraselt on seda kutsutud Keila Mihkli kirikuks. Arvatavasti ehitati esialgne puukirik siia Vomentakae muinaskihelkonna ristimise märgiks vahetult pärast Taani vallutust. Keila (10-adramaalise küla) vana nime Keikael kohtame esimest korda „Taani hindamisraamatus” (1241). Oletatavasti 1280. aasta paiku valmis paekivist nelinurkne kabel, mis moodustab praeguse kiriku kooriruumi. Kivist pikihoone valmis arvatavasti 14. sajandi esimesel poolel, selle raidportaal järgib Tallinna Toomkiriku eeskujule. Kiriku otsaviilul portaali kohal paiknes nelinurkne konsooltorn, mis on praeguse torni sees osaliselt säilinud.

Kuni 1452. aastani allus kirik Tallinna Toomkirikule. Seejärel sai patrooniks Liivi ordu, kelle valduses oli ka kindlustatud Keila mõis jõesaarel. Ordu alluvuses toimusid 15. sajandi lõpus ja 16. sajandi alguses suured ümberehitused: Keila kirikust sai Harjumaa suurim kirik. Haruldase dokumendina on Lübeckis säilinud Keila kiriku vöörmündrite arveraamat (1472–1553), mis sisaldab andmeid nii kiriku ehituse kui ka selle juures asunud väikese alevi kohta. Ehitustöid juhtisid kiviraidur Peter ja müürimeister Merten Tallinnast. Kirik sai massiivse läänetorni, kooriruum ehitati suuremaks, lõunakülge rajati teine portaal ning pikihoone võlviti kahelööviliseks. 1482. aasta sissekandes on mainitud palga maksmist orelimeister Oly’le. Arveraamatust selgub, et kirikus oli neli altarit.

Praegune vanem kirikusisustus pärineb 17. sajandist. Saku ja Sausti mõisnik Bernhard von Scharenberg koos abikaasa Anna von Roseniga kinkis 1632. aastal altari, mis on pärit tallinlase Tobias Heintze töökojast. Ka samal aastal valminud kantsel on Heintze töö, selle kinkisid Klooga mõisnikud von Klugenid. Kooriruumi seinal on suur maal (1669), mis kujutab kaht piiblistseeni Jaakobi elust. Pildiga mälestati kirikuõpetajat Eberhard Moriani, kes päästis oma pere tulekahjust, aga suri ise põletushaavadesse. Kirikuõpetaja Anton Heidrich (1636–1692) kasutas seda pilti õppevahendina katekismusetundides.

Tänapäevase väliskuju sai kirik 1851. aastal, kui Tallinna kiviraidur Johann Gottfried Exner valmistas torninurkadesse evangeliste sümboliseerivad skulptuurid, kaunistas peaportaali ja tornifassaadi ning meisterdas lõunaseina pseudogooti stiilis roosakna. 1843. aastal sai kirik uue orel, mis telliti Ludwigsburgist Walckeri töökojast, 1914. aastal ehitas August Terkmann orel suuremaks.

Kirikuaias püüavad pilku 17. sajandi talupoegade rõngasristid. Algsel kohal paikneb neist neli, kaks on paigutatud kiriku eeskotta ja üks endisele kalmistule praeguses kesklinnas. Kirikuaias on mitu hauakabelit, millest uhkeim on Vääna mõisnike Stackelbergide oma. Kirikuõpetajaist ei või jääda mainimata eesti kirjamehena tuntud pastor Otto Reinhold von Holtz (1757–1828) ning Jakob Kukk (1870–1933), kes valiti 1919. aastal esimese eestlasena Eestimaa piiskopiks.

Keila kirik
Foto: Aivar Põldvee

Digitaalne arhiiv „Eesti kirikud”, Keila Miikaeli kirik: <http://kirikud.muinas.ee/?page=1&subpage=347&id=1563> (20.03.2013).

PAUL JOHANSEN, Das Rechnungsbuch der Kegelschen Kirchenvormünder [Keila kiriku vöörmündrite arveraamat] 1472–1553. Reval, 1926.

Keila kiriku ajalugu: <http://www.eelk.ee/keila/> (20.03.2013).

Padise klooster

Padise kloostri eelkäija oli aastail 1205–1208 Daugava suudmesse rajatud Dünamünde (Daugavgrīva) tsistertslaste klooster. Dünamünde kloostriil olid juba 13. sajandil maavaldused Eestis, sh Padisel, mis saigi munkade uueks asupaigaks, kui Saksa ordu 1305. aastal Dünamünde kloostri ära ostis.

1317. aastal andis Taani kuningas Erik VII loa ehitada Padisele kivist konventihoone, pidades silmas, et tugevate müüridega hoonet võiks kasutada ka sõjalise tugipunktina. Kloostrihoone, nagu meie seda teame, valmis mitmes järgus pika aja jooksul ning seda ehitati korduvalt ümber.

1343. aastal puhkenud Jüriöö ülestõusu ajal esialgne klooster põletati ning selle 28 munka ja ilmikvenda tapeti. Arvatavasti 1430. aasta paiku valmis kloostri põhjatiib, kus asus ühelööviline kirik ning selle kooriruumi all ühele piilarile toetuv kelderakabel. Neljast küljest kloostriõue piiravates hoonetes asusid tsistertslaste ordu reeglite järgi jumalateenimiseks ja kloostrieluks vajalikud ruumid. Müüridest väljapoole jäi väike kohalike talupoegade jaoks ehitatud Püha Antoniuse kabel. Kloostrihoone oli ümbritsetud jõe, vallikraavi ning tiikidega, üle Haapsalu–Tallinna maantee asus kloostri aed. Kloostriile andsid tulu vesiveski ja kõrts, kus teelised said öömaja. Padise kloostriile kuulus 14.–15. sajandil mitu maavaldust Soomes Uusimaal ning lõhepüügiõigus Vantaa jõel. Helsingis on tänapäevani kohanimi Munkkiniemi ('munganeem'), mis meenutab nn Padise aega.

Varsti pärast Liivi sõja puhkemist, 1559. aastal lõpetas Liivi ordu Padise kloostri tegevuse. 1560. aastal lubas ordu loovutada Padise Taani hertsogile Magnusele, kuid sõjaõnne muutudes hõivasid selle 1561. aastal hoopis rootslased. Endisest kloostrist ja selle suurtest maavaldustest sai Rootsi kroonumõis, mida kuninga nimel valitses foogt.

1576. aastal vallutasid Padise venelased ning muutsid kloostrihoone tugevaks kindluseks, mida oli raske isegi suurtükkidega vallutada. Alles 1580. aastal, pärast pooleaastast piiramist, kui kindluses valitses suur nälg, õnnestus rootslastel klooster tormijooksuga ära võtta.

1622. aastal läänistas kuningas Gustav II Adolf Padise valdused Riia bürgermeistrile Thomas Rammile, kelle ta kaks aastat hiljem aadliseisusse tõstis. Rammid kohandasid kloostri oma eluhooneks, poolitades muu hulgas kloostrikiriku vahelaega. Kloostri ruumes elasid Rammid kuni 1766. aasta tulekahjuni, seejärel ehitati varemete kõrvale uus mõisahoone. Rammide käes oli Padise ligi 300 aastat, kuni Eesti Vabariigi maareformini.

Viimaseil aastail on Padise kloostri ajalugu ja arhitektuuri hoolega uuritud, mistõttu paljud senised arusaamad kloostri minevikust ning ehitusloost on muutunud või kahtluse alla seatud.

Padise klooster

Foto: Aivar Põldvee

Keskaja sild Padise ja Vantaa vahel. Toimetanud ERKI RUSSOW. Padise: Padise Vallavalitsus, 2012.

Padise panoraamfotod: <http://www.fotopaun.ee/piirkonnainfokaart/padise/padiseklooster/padisekloosterh.html> (20.03.2013).

JAAN TAMM, Padise klooster. Ehitus- ja uurimislugu. Tallinn: TEA Kirjastus, 2010.

1. Peale Padise oli keskajal Eestis veel neli tsistertslaste kloostrit. Kus need asusid? Millised (kolm) neist olid naiskloostrid?

Asukohad: _____

Naiskloostrid: _____

2. Ühendage mõiste seletusega.

abt	söögisaal
dormitoorium	kõnelusruum
konvers	kerisahjuga õhkküttesüsteem
refektoorium	kelderlabel
parlatoorium	kloostriülem
hüpokaust	palvehelmed
krüpt	kätepesukoht
lavatoorium	ilmikvend
roosikrants	magamisruum

3. Kroonika teatel küsis ordumeister 1343. aastal Paides eestlaste neljalt kuningalt, miks nad Padisel mungad maha tapsid. Eestlaste juhid vastanud, et neilgi (munkadel) olnud „küllalt süüd”. Arutlege, millega võisid mungad eestlaste pahameele pälvida.

_____

_____

4. Millise tsistertslaste ordu reegluga on seotud kloostrite ehitamine veekogude äärde ja kalatiikide loomine?

_____

_____

5. Leidke kloostrikiriku konsoolidelt järgmised loomad: koer, ahv, lõvi, hunt, jänes, siga, hirv, üksisarv. Mida need sümboliseerivad?

_____

_____

6. Mis ehitusdetailid tõendavad, et kloostri kaitsmiseks kasutati tulirelvi?

_____

_____

Saha kabel

Saha kabeli kujunemise ja ehitamise lugu on andnud ainek rohketele rahvajuttudele.

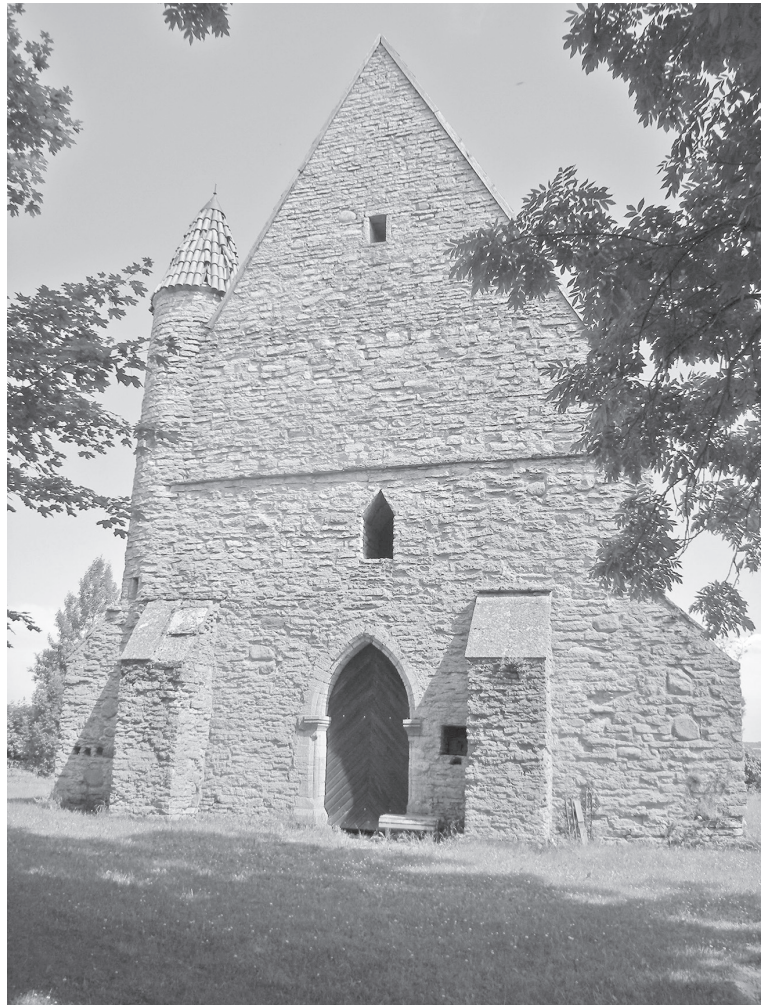
Arvatavasti ehitati kabel muistsete eestlaste pühapaiga kohale. „Taani hindamisraamatu” põhjal võis see olla üks esimesi ristiusu kantse siinmail. 1241. aastaks oli sellel kohal asunud puukirik hävinud, surnuaed aga alles.

Praegune kabel on ehitatud tõenäoliselt samal ajal kui Pirita klooster – 15. sajandi teisel veerandil. Ehituslikult on need kaks sakraalehitist igatahes väga sarnased.

Ehitusdetailide järgi võiks arvata, et kabelist võis vajaduse korral otsida varju kallaletungi ajal. Kaitseotsarvet kinnitavad kõrgel asetsevad aknad ja nurgatorn ning kõrge viilkatus. Kabel võis olla ka palverändurite peatuspaik või kaupmeeste laopaik.

Saha kabel oli pühitsetud meremeeste kaitsepühakule Nikolausele. Esialgu hooldas seda Jüri kirik, aga 16. sajandist allutati kabel Jõelähtme kirikule. Pärast Põhjasõda oli Saha kabel väga viletsas seisus ning kohalikud ei tahtnud seda kasutada, käies meelsamini Jõelähtme kirikus. 1736. aastal kabelit parandati, kuid järjekindla hoolduse ta hakkas see peagi taas lagunema.

Ajahambast puretud Saha kabeli hoone restaureeriti ja konserveeriti aastail 1962–1969. Kabeli algsest sisustusest on säilinud paekivist altar.

Saha kabel
Foto: Piret Parve

Digitaalne arhiiv „Eesti kirikud”, Saha kabel: <http://kirikud.muinas.ee/?page=1&subpage=1542> (28.02.2013).
Jõelähtme. Teejuht rändajale ja koduloohuvilisele. Toimetanud MAARJA AASMÄE, TAAVI PAE, TOOMAS TAMLA. Jõelähtme: Jõelähtme Vallavalitsus, 2011, lk 183, 184.
Rebala: http://www.rebala.ee/?Huviv%20E4%20sused:Tutvustus:Saha_kabel (28.02.2013).

§ 1.

See kabel asub 5/4 miili kaugusel Jõelähtme kirikust Saha küla lähedal. [---]

Ta on 7 sülda pikk, 5 sülda lai, 3 sülda kõrge kuni katuseni ja viil on võlvist kuni tipuni 4 sülda kõrge. Tal on 2 ust, millest suurem on lääne, väiksem ida poole, 5 aknaava, ja nimelt 2 lõuna poole, 2 põhja poole ja üks suurem ida poole.

§ 2.

Ka võib leida sealt 3 hauaplaati. Üks 3 1/4 küünart pikk ja 2 1/2 küünart lai ja selle peale on kirjutatud: *Pallase Hans Sahhalt. Prosa Hans 1651*. Teine plaat on 4 1/2 küünart pikk ja 3 küünart lai. Selle peal võib kehvasti näha järgmisi tähti: *Kermo Mart und sinen erben anno 1678 den 3 Martii* [*Kermo Mart ja tema pärijad. 1678. aasta 3. märtsil*]. Kolmas plaat on 3 1/4 küünart pikk ja 2 küünart lai ja selle keskel on veel äratuntavad tähed: *Adra*.

Allikas: Jõelähtme kirik ja kogudus 18. sajandi esimesel poolel. Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2006, lk 317, 318.

1. Otsige internetist või teatmeteostest seletused järgmistele mõistetele.

Küünar – _____

Miil – _____

Süld – _____

2. Arvutage.

2.1. Kui kaugel asub Saha kabel Jõelähtme kirikust?

_____

2.2. Mis on kabeli mõõtmed tänapäeva meetersüsteemis?

_____

2.3. Joonistage lisalehele kirjelduse järgi Saha kabeli välisilme.

2.4. Mis mõõtmetega on Saha kabelis olnud hauaplaadid?

Pallase Hans – _____

Prosa Hans – _____

Kermo Mart – _____

3. Otsige kabeliaiaist üles kõige vanem rist. Mis aastast see pärineb?

_____

4. Mis perekonnanimed selles kabeliaias korduvad?

_____

_____

Rannarootslased Lääne-Harjumaal

Alates keskajast on Eestis põlisrahva kõrval elanud vähemusrahvaid, kelle hulka kuuluvad ka rannarootslased. Millal rootsi asustus Eesti saartel ja rannikul (Noarootsis, Vormsil, Osmussaarel, Hiiumaal, Ruhnul jm) kujunes, ei ole täpsemalt teada. Rootsi asustus laienes Ahvenamaa saarestiku Soome rannikule ning sealtkaudu jõuti arvatavasti 13. sajandil ka Eestisse. Suur-Pakri rootsipärane nimi Rogøy ('rukkisaar') esineb ajaloolikais esimest korda 1288. aastal.

Tiila talu Laokülas
Foto: Aivar Põldvee

1345. aastal müüs Padise kloostri abt Nicolaus Suur-Pakri saare viiele rootslasele 34 marga hõbeda eest. Lepingus seati tingimuseks, et klooster ja selle eesti talupojad säilitavad õiguse kasutada saare karjamaid ning kalavesi. Saare elanikud ei tohtinud raiuda küttepuid müügiks, vaid üksnes oma tarbeks. Samal aastal otsid kolm rootslast ühelt aadlimehelt 30 marga hõbeda eest Laoküla mõisa maad (tänapäeva Paldiski lähedal). Rootsi asustus tekkis ka Väike-Pakril, Pakri poolsaarel Pallastes ja Kersalus ning rannikul Harju-Madisel, Kurkses, Vihterpalus jm, aga rootsi asustus levis ka Harjumaal põhjarannikul.

Suur-Pakri ja Laoküla ostukirjades on mainitud „rootsi õigust“, mis tähendas eelkõige isiklikku vabadust, põlvest põlve edasi antavat asustusõigust ning kindlamalt fikseeritud makse.

17. sajandil, mil maade läänistamise ajal tugevnes feodaalne surve, püüdsid mõisnikud kärpida ka rannarootslaste õigusi ja teha neist pärisorjad. Laoküla liideti Meremõisaga (1585) ning Suur- ja Väike-Pakri omanikuks sai (1622 ja 1624) Padise mõisnik Thomas Ramm. Mõisahärrad tahtsid rootslastele peale suruda sama suuri makse ja teotööd kui eesti talupoegadele, kuid rootslased kaitsesid oma õigusi ning osutasid visa vastupanu. Korduvalt võeti ette pikk merereis, et minna Rootsi kuningale kaebama. 1684. aastal oli Stockholmis koguni Laoküla ja Pakri saarte talupoegade ühisdelegatsioon. Kuningas kinnitas seepeale 1685. aastal, et eestirootsi talupojad on vaba rahvas, keda mõisnikud ei või sunnimaistena kinni pidada, kui neil on maksud makstud.

Kui Laokülas ja mujal Harjumaal rannikul elanud rootslased ajapikku eestistusid, siis säilis Pakri saartel rootsi asustus ning keel Teise maailmasõjani. Laokülas võib tänapäevalgi leida keskajal välja kujunenud külatuumiku, Pakri saarte külad on varemeis. Saartel oli külasid kokku viis: Väike-Pakril Väike- ja Suurküla (Lillby ja Storby); Suur-Pakril Suurküla (Storby), Lepikuküla (Bisagidby, Lillby) ning Rannaküla (Åsby, Strandby). 1934. aastal oli saartel 119 talu 354 elanikuga. Kummalgi saarel oli kabel ja peeti kooli. Väike-Pakril avati 1935. aastal koduloomuuseum.

1939. aasta sundis Nõukogude Liit Eestile peale nn baaside lepingu ning rootslased pidid Pakri saartelt lahkuma. Saksa okupatsiooni ajal tuli osa elanikest saartele tagasi, ent 1944. aastal põgeneti Rootsi. Kuni Eesti Vabariigi taastamiseni kasutas saari Nõukogude armee, tänapäeval on saared liidetud Paldiski linnaga.

Pakri rootslased: <http://www.erm.ee/pakrirootslased/Main.htm> (20.03.2013).

AIVAR PÕLDVEE, Pakri rootslaste kaebused Karl XI-le 1684. aastal. Keila: Harjumaal Muuseum, 2001.

PER SÖDERBÄCK, Rågöborna (Nordiska Museets Handlingar 13). Stockholm, 1940.

Tallinna Rootsi-Mihkli Kogudus, Eestirootslased: <http://www.stmikael.ee/index.php/et/ajalugu/112-eestirootslased> (20.03.2013).

1. Nii Suur- kui ka Väike-Pakri saarel oli püha Olavi kabel. Püha Olavina on tuntud Norra kuningas Olav II Haraldsson (elas aastail 995–1030), kes viis lõpule riigi ühendamise ja ristiusustamise. Püha Olavi kultus levis kiiresti kogu Skandinaavias. Olavile pühitseti Eestis kirikud Tallinnas (Oleviste) ja Vormsil ning kabelid Nõval, Saastnas ja Kärddlas. Mis järeldusi võiks teha Olavi kultuse levimise põhjal?

---

2. Ühendage joonega rootsikeelsed ja eestikeelsed kohanimed.

Stora-Rågö	Laoküla
Vippal	Risti
Keip	Pakri laht
Lilla-Rågö	Keibu
Kors	Praski
Uglas	Pedase
Korkis	Väike-Pakri
Laydes	Suur-Pakri
Päts	Vihterpalu
Rågervik	Uugla
Brask	Kurkse

3. Kui suur on Suur-Pakri ja Väike-Pakri saare pindala? Kuidas põhjendate saarte nimesid?

Suur-Pakri – _____

Väike-Pakri – _____

Põhjendus: _____

---

4. Pakri saartel on viimaseil aastail suvitamiseks taastatud mitu hoonet, alaliselt elab Väike-Pakril ainult üks nn Robinson. Mida tuleks teha, et inimasustus saartel taastada?

---

5. Rannarootsi (eestirootsi) kultuuripärandit on säilitanud ja edendanud nii Eestis kui ka Rootsis mitu organisatsiooni. Mis need on ja mida on need seni ette võtnud?

Organisatsiooni nimetus: _____

Tegevus: _____

Kolga mõis

Pärast seda, kui taanlased Põhja-Eesti valutasid, läänistati Kolga alad tänutäheks ristimisel osutatud teenete eest Gotlandi (Ojamaa) saarel asuvale Roma tsistertslaste kloostrile. 1259. aasta ürikus on Taani kuningas Erik V (Klipping) kinnitanud Roma munkadele nende valdused. Kolga kuulus tsistertslastele kuni 1519. aastani, mil see vahetati kuningas Christian II Taanis asuvate maavalduste vastu. Tsistertslaste aeg kestis Kolgas seega 260 aastat. Seda jäid meenutama kohanimed, nagu Mukenkulle (munkade küla, praegune Muuksi), Mungalaht (praegu Eru laht), Papilaht (praegu Hara laht) ja Kabelimägi Muuksi külas.

Kolga mõis
Foto: Piret Parve

Tsistertslaste lahkumise järel vahetas Kolga mõis mitu korda omanikku. 1581. aastal läänistati Kolga Rootsi väepealikule Pontus De la Gardie'le (1520–1585; uppus Narva jõkke ja on maetud Tallinna Toomkirikusse), kellega algas De la Gardie'le periood mõisa ajaloos. Liivi sõjas jäi mõis ilmselt puutumata, sest 1586. aasta majandusaruandes räägitakse hästi väljaehitatud Kolga mõisast, mille peahoone oli kindlustatud. Samas on juttu leivaküpsetamisruumist, keldritest, õlleköögist, aidast, karjaõuest ning tallist. Sel perioodil oli Kolga mõisal ligi sada hektarit külvipinda, mis järgmise saja aasta jooksul ligikaudu paarisajale hektarile kasvas. 1667. aastast on teada, et Kolgal oli suur rohu- ja puuviljaaed, kus paiknesid kaks lehtlat, ilupõõsastest labürindid, elavatest lilledest päikesekell, kolm kalatiiki, 200 õunapuud, 400 kirsipuud ning 6–10 peret mesilasi.

Pärast Põhjasõda said Kolga omanikeks Stenbockid, kelle periood mõisa elus kestis kuni 1939. aastani.

Põhjasõja järel toimus murrang kogu Eesti mõisamajanduses. Tunduvalt laiendati külvipinda, tulu saamiseks hakati viina põletama ja nuumhärgi kasvatama. Arenes ka Kolga majapidamine ning uus peahoone valmis 1768. aastal kahekorruselise barokklossina. Lisaks ehitati kaks hobusetalli, kaks töllakuuri, viljaait, karjalaut, viinaköök, aiamaa, kangrumaja – kõik need olid kivist. Mõisal oli veel kaks puurehte.

Tänapäevase väljanägemise sai Kolga häärber ümberehituste ajal 1820. aastail, mil seda veelgi muudeti ja täiendati. Härrastemaja tiibadele lisati tugevasti eenduvad kolmekorruselised risaliidid, peasissekäik kujundati portikusena ning tehti uus sisekujundus.

Kolgal oli rohkesti metsa, mis andis olulise osa sissetulekust. Mõisal olid oma merepaadid, millega veeti Tallinnasse puukraami. Tulu andsid veskid, söepõletamine, tõrvaajamine ning lubjapõletamine. Kolga mõisale kuulus Loksal üks Eesti suuremaid tellisetehaseid, mis asutati 1874. aastal. Loksasadama kaudu veeti kive nii Peterburi kui ka Soome. Et turustada toodetud kangemat jooki, pidas mõis mitut kõrtsi.

Harjumaa mõisad. Koostanud VALDO PRAUST. Tallinn: Tänapäev, 2005, lk 95.

VALDO PRAUST, Eesti mõisaportaali: <http://www.mois.ee/harju/kolga.shtml> (20.03.2013).

IVAR SAKK, Eesti mõisad. Reisijuht. Tallinn: Sakk ja Sakk, 2002.

ANN TENNO, JUHAN MAISTE, Läbi aegade. Tallinn: A. Tenno, 1996.

Tuhande mõisa maa: http://www.manor.ee/?id=958&manor_id=10 (20.03.2013).

ANDRES TÖNISSON, Põhja-Eesti: Tallinn–Narva. Tallinn: Huma, 2001, lk 25, 26.

1. Nimetage ajalooallikas, kus on esimest korda mainitud Kolga mõisa.

---

2. Mis kohanimed on tekkinud Kolga mõisa maadele tsistertslaste tõttu?

---

3. Võrrelge Kolga mõisa välimust 17. sajandil ja 19. sajandil. Mis erinevusi näete? Leidke tekstist, mis muudatused tehti 18. sajandil.

Kolga keskaegse kindlusmõisa varemed
17. sajandil

Kolga mõisa peahoone praegune
väljanägemine pärineb 1820. aastaist.

Pildid <http://www.mois.ee/harju/kolga.shtml>

17. sajand – _____

18. sajand – _____

19. sajand – _____

4. Nimetage majandusharud, millega on mõisas tegeldud. Millest on saadud tulu?

---

5. Kes Kolga mõisa omanikest on teie arvates jätnud kõige suurema jälje Eesti ajalukku? Põhjendage, miks.

---

6. Mis ajaloolised sündmused Eestis on mõjutanud Kolga mõisa ajalugu?

Sündmus – daatum(id):

1) _____

2) _____

3) _____

4) _____

7. Kolga mõisa legend räägib, et vestibüülis olevasse posti on ehitamise ajal sisse müüritud kaks töölist – kõige laisem ja kõige virgem. Selle postiga on seotud ütlus „Harju keskmine”. Mida võiks see ütlus tähendada tänapäeval?

Jõelähtme postijaam

17. sajandi lõpus olid maantee ääres tegutsevad kõrtsid ühtlasi postijaamad. Teadaolevalt tegutses 1672. aastal Tallinna–Narva maanteel Jõelähtme kõrts-postijaam.

Põhjasõja ajal aastail 1711–1712 rajati sõjateede äärde kasakate postijaamad, milleks kasutati sõjas säilinud hooneid, teiste hulgas Jõelähtme kõrtsi.

Kui 1712. ja 1713. aastal kohustati Eestimaa rüütelkonda ehitama ning remontima postijaamade hooneid, piirduti Jõelähtmes esialgu kerge remondiga. 1715. aastal ehitati Jõelähtmesse mantelkorstnaga puithoone.

19. sajandi kolmandal kümnendil kerkis Jõelähtmele uus Ruunavere-tüüpi postijaam, mis valmis 1824. aastal. Ruunavere-tüüpi postijaama fassaadi iseloomustab ulualusena taanduv kahe paarisambaga portikus. Sambad kannavad kolmnurkset ehisviilu. Jõelähtme postijaama ehitades juhitudi etteantud fassaadijoonistest, siseruumide paigutusest aga kinni ei peetud. Hoone keskel oli eeskoda, mantelkorsten-köök ja sahver, ühel pool ruumid reisijaile ning teisel pool postijaama ülema elu- ja tööruumid.

Postijaama juurde kõrvalhoonetest lahku ehitati postipoiste elamud. Jõelähtme postipoiste ja -soldatite elamu oli neli ja pool sülda* pikk ning kolm ja pool sülda lai.

Postijaama juurde kuulusid tallid. Jõelähtme talli ehitati aastail 1814–1821. Selle maksumuseks kujunes 6357 rubla ja 70 kopikat. Tall oli 18,5 sülda pikk ning 4 sülda 2 jalga lai.

Postijaama juurde kuuluv sepikoda oli Jõelähtmes 1825. aasta andmete järgi 3,5 sülda pikk ja 2 sülda lai.

1870. aastal, kui avati Paldiski–Tallinna–Peterburi raudteeliin, postijaam suleti. Järgmisel aastal ostis postijaama hoonekompleksi 2100 hõberubla eest parun Ungern-Sternberg.

1919. aasta maareformiga riigistati mõisamaad ning endisesse Jõelähtme postijaama asus 1923. aastal vallavalitsus, kõrvalhooneid hakkasid kasutama ümberkaudsed asunikupered. Nõukogude ajal tegutsesid hoones külanõukogu ja sidejaoskond, mis 1995. aastal kolis kõrvalmajja. Praegu tegutseb kunagises postijaamahoones Jõelähtme vallavalitsus. Mõni omaaegne abihoone on ümber ehitatud, teised on aga hävinenud.

Jõelähtme postijaam
Foto: Piret Parve

KALVI ALUVE, Külakõrts ja postijaam. – Kalender 1971. Tallinn: Eesti Raamat, 1970, lk 119–122.

KALVI ALUVE, Maakõrtsid ja hobupostijaamad Eestis. Tallinn: Valgus, 1976, lk 26.

Jõelähtme. Teejuht rändajale ja koduloohuvilisele. Toimetanud MAARJA AASMÄE, TAAVI PAE, TOOMAS TAMLA. Jõelähtme: Jõelähtme Vallavalitsus, 2011, lk 132.

Kultuurimälestiste riiklik register: <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=2720> (20.02.2013).

EERIK SELLI, Postijaamad riigi ja reisija teenistuses. Tallinn: Valgus, 1976, lk 26, 27, 45, 50, 51, 61–64.

* süld – mõõtühik, mille aluseks on laiali sirutatud käte sõrmeotste vahe; Venemaal oli süld natuke üle 2 meetri (2,1336 meetrit).

1. Jõelähtme postijaama on eri sajandeil kasutatud erineval otstarbel. Pange kirja, milleks on postijaama hoonet kasutatud.

17. sajand – _____

18. sajand – _____

19. sajand – _____

20. sajand – _____

21. sajand – _____

2. Jõelähtme postijaam ehitati Ruunavere-tüüpi. Uurige järele, kus asub Eestis veel sama tüüpi postijaamu.

_____
_____

3. Mis abihooned rajati postijaama juurde? Miks oli neid vaja?

Nimetus – funktsioon

_____
_____
_____

4. Eesti keeles on tuntud laul „Postipoiss”. Kes on selle laulu autor ning kes eesti lauljaist ja ansambleist on seda laulnud? Mida kõneleb laul postipoisi elust?

Esitaja: _____

Seletus: _____

_____
_____

Palju aastaid läinud mööda sellest a´ast,
kui veel olemas ei olnud meie maal
ronge, autosid, jalgrattaid
ega tehtud pikki matku,
nagu tänapäeval kõikjal näha saab.
Uhke postipoiss sõitis kord maanteel,
külalt külla, linnast linna viis ta tee.
Kõikjal uudiseid tõi postipoiss kaugelt –
nüüd vaid möödunud ajast mälestus on see.
[---]

Paldiski linn

Sügav Pakri laht, mis jääb saarte taha tuulevarju ning jäätub talvel üksnes lühikeseks ajaks, on meelitanud meresõitjaid ajast aega. Juba 1296. aastal pidas Taani kuninga vasall Helmold von Lode plaani rajada Pakri lahe äärde linn nimega *Lodenrod(h)e*. Arvatavasti samal ajal kujunes poolsaarel ja Pakri saartel rootsi asustus, mistõttu Pakri laht sai rootsikeelse nime *Rågervik* (sks *Rogerwiek*, 'rukkilaht') ja Pakri neem nime *Packerort*.

Pakri lahe strateegilist tähtsust mõistis hästi Peeter I, kes vallutas 1710. aastal Eesti ja vajas mereväele tugipunkti Rootsi vastu. 1715. aastal andis Peeter I

korralduse: „Siia saagu sõjasadam!” Tsaari näpunäitel valmis projekt, mis nägi Rogerwieki ette kaks kindlust (suurem koos sadamaga Väike-Pakril ja teine poolsaarel) ning neid ühendava muuli. Ehitustööd algasid 1718. aastal, kuid soikusid pärast tsaari surma (1725). Enam-vähem saadi valmis viie bastioniga kants poolsaarel, suurtükipatareid kahel pool lahte ja osa muulist. Kindlusest lõunasse oli tekkinud tulevase linna eelkäijana väike asula. 1746. aastal käis Rogerwiekis keisrinna Jelizaveta ning käskis kindlustustööd kiiresti lõpule viia. 1762. aastal troonile tõusnud Katariina II käis Paldiskis 1764. aastal, kuid pidi nähtus peatama. Pärast mandripoolse kantsi valmimist peatati 1768. aastal ehitustööd.

Kindlus, millele oli kulutatud hiigelsummasid ja mida olid aastakümneid ehitanud tuhanded sunnitöölised, osales sõjategevuses otseselt üksnes korra. Vene-Rootsi sõja ajal 17. märtsil 1790. aastal ilmus lahele neli Rootsi sõjalaeva ning neilt saadetud dessant hõivas lühikeseks ajaks kindluse, sundides garnisoni häbiväärselt kapituleeruma.

1762. aastal anti Rogerwiekile venekeelne nimi *Балтийский Порт* (st Balti sadam), millest on tuletatud ka linna praegune nimi. Linnaõigused sai Paldiski 1783. aastal, kui halduse ümberkorraldamisega tehti Paldiskist maakonnakeskus. 1798. aastal lõpetas tsaar Paul I ukaas Paldiski staatuse kindluse ja sõjasadamana. Kaubasadamana säilitas linn aga tähtsuse, mis suurenes veelgi, kui 1870. aastal ehitati Paldiskisse raudtee. Aastail 1876–1915 tegutses Paldiskis merekool.

Eesti Vabariigi ajal oli Paldiski vaikne provintsilinnake, mille elanike arv kahanes 700 ligi. Pärast nn baaside lepingut evakueeriti 18. oktoobril 1939. aastal kogu linna elanikkond ja Paldiskist sai Nõukogude Liidu sõjaväebaas. 1962. aastal otsustati Paldiskisse luua tuumaallveelaevnike õppekeskus, misjärel Paldiskist sai 30 aastaks kinnine sõjaväelinn, mille elanike arv kasvas 14 000ni. Paldiskisse (rahvasuus Pentagoniks hüütud hoonesse) ehitati tuumaallveelaeva makett koos tuumareaktoriga (1968), teine tuumareaktor sai valmis 1983. aastal.

Vene sõjaväelased lahkusid Paldiskist 30. augustil 1994. aastal. Tänapäeval on Paldiski arenev sadamalinn, millel on muu hulgas püsiv laevaühendus Rootsiga.

Paldiski raudteejaam
Foto: Aivar Põldvee

1. Millised looduslikud ja geograafilised tingimused teevad Pakri lahest strateegiliselt tähtsa paiga?

---

2. Arutlege, miks ei saanud Peeter I kavandatud sõjasadam ja kindlused soovitud kujul kunagi valmis.

---

3. Paldiskiga on seotud üks baškiiri rahva kangelane. Millal ja mis põhjustel ta Paldiskis viibis?

---

4. 1912. aasta suvel (21.–23. juunil vkj) kohtusid Paldiskis Vene tsaar Nikolai II ja Saksamaa keiser Wilhelm II. Kuidas võib hinnata seda sündmust 1914. aastal puhkenud maailmasõja valguses? Kes kroonitud peadest on veel Paldiskis käinud?

---

5. „Kas Paldiski sureb välja?” (Uus Eesti, 26. IX 1935), „Paldiskist – unustatud linnast” (Päevaleht, 9. VII 1939), „Paldiski otsib uut nime” (Uus Eesti, 4. VIII 1939), „Paldiski uueks nimeks „Lahe”” (Uus Eesti, 19. IX 1939). Mida ütlevad need pealkirjad Paldiski linna kohta Eesti Vabariigi ajal?

---

6. Teile tehakse ettepanek Paldiskisse elama asuda. Milliseid poolt- või vastuargumente sellele leiaksite?

Poolt: _____

Vastu: _____

7. Paldiski linna pindala on 60,2 ruutkilomeetrit ja elanike arv u 4200. Kui suur on elanike tihedus ruutkilomeetri kohta? Mida ütleb see arv Paldiski ajaloo ja arengu kohta? Tutvuge Paldiskiga panoraampildi vahendusel (http://www.estonia360.ee/paldiski_pohjasadam/).

Harju-Madise ja Risti kool Rootsi ajal

Kirjaoskuse omandamine on iga rahva puhul tähtis murrang. Eestlaste lugemaõppimise ajalugu on tihedalt seotud Harju-Madise ja Ristiga.

Harju-Madisel sündis Bengt Gottfried Forselius (vt ka „Legendaarsed isikud”), kes alustas koolmeistritööd Risti kirikumõisas Arul. Seal elas Forseliuse õemes, Risti diakon (abikirikuõpetaja) rootslane Gabriel Herlin. 1683. aasta sügisel manitses Herlin kantslist poisse kooli saatma ning hoolimata kuulujuttudest, et lugema õppinud poisid pannakse laeva peale ja viiakse soldatiks, tuli kokku 50 eesti ja rootsi poissi. Enne seda oskas Ristil lugeda ainult üks vana naine. Õpetamise ajal

Risti koolimaja (1875)

Foto: Aivar Põldvee

selgus, et saksapärase pika vokaali märkimine h-tähega (nt ‘kool’ asemel ‘kohl’) segab eesti poistel lugemist, mistõttu need tarbetud tähed kriipsutati aabitsas läbi. Siit sai alguse uus kirjaviis ning häälduspärane lugemaõpetamise meetod uute tähenimedega (*ke-le-me-ne* jne; *e* jäeti hääldamata).

1684. aasta sügisel sai Forseliusest koolmeister Tartus, kus hakati ette valmistama koolmeistreid ja kõstreid Liivimaa eesti koolide jaoks. Forselius võttis Tartusse lugemisõpetajaks kaasa kaks kodukandi poissi: Jõesuu Tooma Harju-Madisel ning Uustalu Bengti Ristilt. Kumbki poiss sai 1686. aasta suvel oma töö eest tasuks 10 albertustaalrit, nii et nad olid esimesed palgalised eesti koolmeistrid. Jõesuu Tooma edasine käekäik pole teada, aga Uustalu Bengtist sai 1686. aasta sügisel koolmeister Sangastes. 15-aastane Bengt, keda Sangastes kutsuti isanime järgi Bengt Adamsoniks (tema isa oli Risti köster Uustalu Adam), sai õpetamisega väga hästi hakkama. Sangaste kirikuõpetaja võttis Bengti koguni Riiga kaasa, et demonstreerida poisi oskusi ja Forseliuse õpetamismeetodi paremust. 1688. aasta sügisel sai Bengtist Harju-Madise koolmeister.

Forseliuse Rootsis-käigu tulemusena andis kuningas Karl XI 31. detsembril 1686. aastal korralduse ehitada Harju-Madisele ja Ristile koolimaja ning määras kahe koolmeistri palgaks kokku 50 hõbetaalrit aastas. 1688. aasta suveks oli Arul koolis käinud juba 75 poissi, lugeda oskajate arv oli aga suurem: Harju-Madisel kokku 60 ning Ristil 84, sest lugemise selgeks saanud lapsed asusid teisi õpetama, peale selle seati lugemist õpetama kaks jalust vigast santi.

1688. aastal sai Harju-Madise kirikuõpetajaks Gabriel Herlin, kes viis lõpule sealse koolimaja ehituse. Koolimajas oli eeskoda, kaks klaasakendega tuba ning kaks väikest kambrit koolipoiste toiduvaru ja asjade hoidmiseks. Noor koolmeister Bengt õpetas nii eesti kui ka rootsi lapsi, aga Bengt oskas ka saksa keelt. 1693. aastal iseloomustati Eestimaa kooliaruandes Harju-Madise kooliolusid lühidalt: „Täielik õitseng!” 1694. aastal oskas Harju-Madisel lugeda 288 inimest.

Rootsi-aegset koolitööd meenutab Forseliuse mälestuskivi Harju-Madisel, esimese Risti kooli asukohas Arul seisab samuti mälestuskivi. Uustalu Bengti sünnikohas, endise köstrimaja asupaigas, tegutses alates 1875. aastast Risti kool. Selle kõrvale ehitati 1930. aastal uus koolimaja. (Tänaseks on kool sealt lahkunud.)

AIVAR PÕLDVEE, Lisandusi koolmeister Bengt Adamsoni eluloole. – Haridus, 2010, 2, lk 41–45.

AIVAR PÕLDVEE, Rahvaharidusest Harjumaal rootsi ajal (1561–1710). – Harju Muuseum 1989–1993. Artikleid ja aruandeid. Keila: Harju Muuseum, 1994, lk 19–48.

AIVAR PÕLDVEE, Uustalu Bengti tundmatu elutee ja elutöö. – Muinasaja looangust omariikluse läveni. Pühendusteos Sulev Vahtre 75. sünnipäevaks. Tartu: Ajalookirjanduse Sihtasutus Kleio, 2001, lk 205–221.

1. Kus asus kirjas mainitud kool? Kuidas hinnata selle tähtsust eesti haridusloos?

Asukoht: _____

Tähtsus: _____

Väljavõte Harju-Madise kirikuõpetaja Gabriel Herlini 21. juuni 1688. aasta kirjast Bengt Gottfried Forseliusele:

„Kõrgesti austatud naisevend, see on kogu maal hästi teada, kuidas siin minu majas Eestimaal on algust tehtud kooliasjaga eesti noortele, ja missuguse tüli ja vaevaga meie mõlemad tööd alustasime, kui need 50 poissi kokku tulid pärast minu kantslist antud selgitusi.”

Allikas: LEMBIT ANDRESEN, Kirjamees ja rahvalgustaja B. G. Forselius. Tallinn, 1991, lk 80–83.

2. Mis eeldused ja kogemused lubasid Bengt Adamsonil (Uustalu Bengtil) nii hästi õpetamisega toime tulla?

Väljavõte Sangaste kirikuõpetaja Chilian Rauscherti 20. mai 1687. aasta kirjast Bengt Gottfried Forseliusele:

„Olgugi et nimetatud poiss vaevalt üle 15 aasta vana on, ja mina mõnigi kord vaevalt üle ühe korra 2 või 3 nädala jooksul kooli olen saanud [---], on Bengt väga usin olnud, mistõttu enamjagu õpilasi on selle ajaga kaugemale jõudnud kui Lätimaal need, keda sakslased 2 talve on õpetanud [---]. Enamjagu õppis tähed ühe tunniga ära, 5 nädala pärast ei olnud neil aabitsat enam vaja ja 10 nädalaga oskasid nad üsna hästi lugeda. [---] Teised, kes Bengti Riias nägid, oleksid vaevalt uskunud, kui nad lugu kelleltki teiselt oleksid kuulnud [---]”

Allikas: LEMBIT ANDRESEN, Kirjamees ja rahvalgustaja B. G. Forselius. Tallinn, 1991, lk 67–69.

3. Võrrelge kaht kirjaviisi. Mis muutusi märkate? Kumba teksti on lihtsam lugeda ja mõista? Miks?

Heinrich Stahli kirikukäsiraamat: _____

Bengt Gottfried Forseliuse aabits: _____

Lihtsam on lugeda _____

Põhjendus: _____

<p>Heinrich Stahli kirikukäsiraamat (1632)</p> <p>Issa Meddi ke sinna ollet Taiwas / Pöhitzetut sakut sünno Nimmi / tulckut meile sünno Rickus / sünno Tachtminne sündkut / kui Taiwas / ninda kahs mah pehl. Meddi iggapeiwase Leiba anna meile tennapeiw / Ninck anna meile andix meddi Wölgat kudt meije andix anname meddi Wölgkalisille. Ninck erra sata meid kiusatusse sisse. Erranis errapehsta meid keickest Kurjast: Sest sünno on se Rickus / ninck se Weggi / ninck se auw / iggawest / Amen.</p>	<p>Bengt Gottfried Forseliuse aabits (1694)</p> <p>is-sa mei-e / ke sin-na ol-led tae-was / püh-hit-setud sa-go sin-no nim-mi / tul-go mei-le sün-no rik-kus / sin-no taht-min-ne sint-ko kui tai-was nin-da ka ma pääl / mei-e ig-ga pä-wast lei-ba anna mei-le tän-na pääw / nink an-na mei-le an-deks mei-e wöl-lad kui mei-e an-deks an-na-me om-ma wölg-lei-si-le / nink är-ra sa-da meit mit-te kiu-sa-tus-se sis-se; är-ra-nis pääs-ta meid är-ra kur-jast: sest sin-no pär-ralt on se rik-kus / nink se wäg-gi / nink se au ig-ga-west amen.</p>
---	--

4. Mis koolid Harjumaal (Eestis) peavad end 17. sajandil asutatud talurahvakoolide järglasteks?

Eestikeelne piibel ja Jüri kirik

Esimesi maakogudusi rajades tugines katoliku kirik muistse Eesti kihelkondade jaotusele. Põhja-Eesti seitsme vanima kiriku hulgas on Jüri kirik, mis rajati aastail 1220–1227.

Praegusele kirikule, mis on ehitatud keskaegse kiriku asukohale, pandi nurgakivi 1885. aasta aprillis. Hoone plaani koostas baltisaksa arhitekt parun Friedrich Axel von Howen (1845–1911). Neogooti stiilis kirik, kus oli 600–700 istekohta, ehitati valmis seitsme kuuga. Kirikut on hiljem mitu korda renoveeritud. 1930. aastail valiti interjööri põhivärvideks Eesti lipu värvid – lagi sinine tumepruunis raamistikus, seinad valged ja pingid mustad.

1713. aastal asus Jüri koguduse pastori ameti kohale Anton Thor Helle (1683–1748), kelle suureka teeneks on peetud piibli tõlkimist eesti keelde ning köstrikooli asutamist Jüris. Tema tegevuse vili on ka eesti keele grammatika ja sõnaraamat.

Eestikeelse piibli täisversiooni väljaandmist kavandati juba 18. sajandi algusaastail, kuid kavatsuste elluviimist segas Põhjasõda. Täispiibli tõlkimine tehti ülesandeks Eestimaa konsistoriumile, kus loobuti tõlkides täielikult lõunaeesti murde arvestamisest, kuna murdeerinevuste ühendamine osutus võimatuks. Kandvama osa tõlketööst tegi Anton Thor Helle. Trükkimiseks vajaliku algsumma annetas Eestit külastanud Saksa vaimulik ning vennastekoguduse rajaja Nikolaus Ludvig von Zinzendorf (1700–1760). Sellele lisandusid annetused aadlikelt ja vaimulikelt. Suurem osa vajaminevast summast laenati Hermann Jensen von Bohnilt.

Piibel anti välja 1739. aastal. Seda trükiti Tallinna gümnaasiumi trükikojas 6015 eksemplari. Esma-trükk tehti neljal eri paberil: 5400 odaval poolvalgel, 500 valgel, 100 suurekaustalisel valgel ning 15 eriti suurekaustalisel mediaanpaberil. Paremale paberile trükitud eksemplarid kingiti väljaandmisel teeneid osutanud isikuile. Teadaolevalt ei ole ühtki esinduseksemplari meie päevadeni säilinud.

Esimese kolme aasta jooksul müüdi ligi 2500 piiblit, kuid siis müük peaaegu lakkas. Müümata jäänud eksemplarid läksid võla katteks Bohni pärijaile. Katharina von Bohn kinkis need omakorda Harju-Jaani ja Jõelähtme kirikule ning Toompea vaestekoolile. Piibli müügist saadud raha eest palgati koolmeistreid ja jagati tasuta õpikuid.

1989. aastal avati Jüris esimesele eestikeelsele piiblile mälestusmärk.

Jüri kirik
Foto: Aleksei Lukašin

TOOMAS PAUL, Eesti piiblitõlke ajalugu. Esimestest katsetest kuni 1999. aastani. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised, 1999, 72.

JULIUS PÖLDMÄE, Jüri kihelkond. Minevik ja tänapäev. Tallinn: Faatum, 1991.

JULIUS PÖLDMÄE, Piibel eesti keeles 250. – Kultuur ja Elu, 1989, 5, lk 31–33.

1. Mis aastal anti välja eestikeelne piibel ning kes on andnud suurima panuse selle tõlkimisse?

Aasta: _____

Tõlkija: _____

2. Mil moel mõjutas piibli tõlkimine hariduse levikut Eestis? Tooge näiteid.

---

3. Selgitage, kuidas mõjutas piibli täisversiooni tõlkimine eesti keele arengut.

---

4. Tuletage varem õpitust meelde, mis oli vennastekoguduste liikumine. Mis eesmärkidel toetas sakslane Nikolaus Ludvig von Zinzendorf eestikeelse piibli trükkimist?

---

5. Nimetage neogooti stiili tunnuseid.

---

6. Vaadeldge Jüri kirikut. Milliseid neogooti stiili tunnuseid leiate Jüri kiriku arhitektuuris?

Kuivajõe kõrts

Kuivajõe kõrts
Foto: Aleksei Lukašin

17. sajandi lõpul oli peaaegu igal mõisal oma kõrts. Rootsi-aegsete seaduste järgi pidi maanteekõrts suutma pakkuda igast seisusest rändurile öömaja ja toitu ning hobustele heinu, samuti vahetama küüdihobuseid. Seetõttu olid maanteekõrtsi juures tallid. Kuna Balti aadlikud ei soovinud talupoegadega ühes ruumis viibida, jagati kõrtsid kaheks. Talurahvale oli kõrts tähtis kokkusaamise paik.

Kõrtsikultuuri hiilgeaeg jäi 19. sajandisse, mil maanteede äärde kerkis hulganisti tallidega kõrtsihooneid. 1895. aastal oli Eesti kubermangus 1448 kõrtsi, peaaegu sama palju tegutses neid Liivimaa kubermangus. Kui Venemaal kehtestati 1900. aastal riiklik viinamonopol, siis suurem osa kõrtse suleti.

Kuivajõe kõrtsihoone, mis asub Tartu maantee ääres Kose, Kose-Uuemõisa ja Karla tee ristil, on kahe talliga maanteekõrts. Säärast tüüpi kõrtse ehitati üksnes Eestis ja Põhja-Lätis, nende leviala ühtib rehielamu levialaga. Kuivajõe kõrtsi täpne ehitusaeg on teadmata.

19. sajandi alguses hakati talurahva eluolu leevendama talurahvaseadustega. Eestimaa talurahvaseadus kinnitati 1804. aastal. Erinevalt Liivimaa talurahvaseadusest jäi Eestimaa omas rehepeksu korraldus reguleerimata. Seetõttu puhkesid mitmel pool rahutused, kõige tõsisemad neist Kose-Uuemõisas, kus talurahvas keeldus öisest rehepeksust. Parun Tiesenhausen üritas olukorda rahustada ning laskis vangistada mehe, kes asjaga otseselt seotud ei olnud. Sellest sai ajendi nn Kose-Uuemõisa sõda. 2. oktoobril 1805. aastal marssis umbes 250 talupoega, kes olid relvastatud teivaste, kuue jahipüssi ja ühe püstoliga, Kuivajõe kõrtsi juurest Kose-Uuemõisa. Seal avasid sõdurid talupoegade pihta tule. Hukkus 9 talupoega ja 4 sai raskesti haavata, vastuhaku mahasurujaist hukkus 13. Talupojad põgenesid ning pidasid plaani minna Peterburi õigust nõudma, kuid loobusid sellest, kui 4. oktoobril toodi Kose-Uuemõisa uus sõjaväeüksus.

Kuivajõe kõrtsihoonele on paigaldatud mälestustahvel, millel seisab: „Siia kogunesid 11. oktoobril (29. sept v.k.j) 1805. aastal mõisnike rõhumise vastu astunud ülestõusnud Kose kihelkonna talupojad.”

Tänapäeval seisab vana kõrtsihoone tühjalt ning selle seisukord ei ole kiita.

KALVI ALUVE, Maakõrtsid ja hobupostijaamad Eestis. Tallinn: Valgus, 1976, lk 12.

Harjumaa mõisad, Kose-Uuemõisa sõda 1805: http://opetaja.edu.ee/harjumaa_moisad/ajalugu_syndmused06_1805.html (20.02.2013).

Postitee. Maanteekõrtsid: <http://www.postitee.ee/index.php?id=1&sub=15> (15.03.2013).

HELVE VOLL, HARDO VOLL, Kose, Kose-Uuemõisa, Ravila. Tallinn: Maalehe Raamat, 2002, lk 49–50.

Keila raudteejaam

19. sajandi teisel veerandil asutati Eestis esimesed suu-remad tööstusettevõtted. Koos tööstuse arenemisega kasvas vajadus vedada suu-remas koguses toorainet ja kaupa.

Raudtee ehitamise plaani hakkas ellu viima baltisaksa mõisnikke ühendav Eestimaa rüütelkond. Inglismaalt kutsuti kohale kolm raudtee ehitamisega tege-
 nud inseneri, kelle abiga pandi paika tulevase raudtee trass. Ehituse rahastamiseks asutati Balti Raudtee Selts. Töödele, millega tehti algust 1869. aasta kevadel, värvati 12 000 meest. Sügisel alustati liiprite ja rööbaste paigaldamist. Narva–Tallinna–Paldiski raudtee avati 5. novembril 1870. aastal ning Keila–Haapsalu raudteeliin 1906. aastal.

Keila raudteejaama hoone
 Foto: Aleksei Lukašin

Esimesed vedurijuhid kutsuti Saksamaalt ja raudteeametnikud Venemaalt, eestlane võis heal juhul saada pöörmeseadjaks. Kuna paljud reisijad ei osanud 1870. aastatel vene keelt ning raudteeametnikud olid umbkeelsed venelased, siis pandi reisirongides tööle tõlgid, kes pidid valdama nii vene, saksa kui ka eesti keelt. 1893. aastal ostis tsaarivalitsus Balti raudtee riigile. Raudteelased pandi mundrisse, kasvas bürokraatia ning hakati tegema takistusi ärimeestele, kes oleksid soovinud ehitada uusi raudteeliine.

1934. aastal alustasid reisi- ja kaubarongide kõrval sõitu huvirongid, mille idee oli alguse saanud Belgiast. Pakuti soodushinnaga suvitusreise. Puhkepäevadel sõitsid huvirongid liinidel Tallinn–Aegviidu, Tallinn–Klooga ja Tallinn–Sadam–Viljandi. Kloogale sõitjaid kogunes esimesel korral sedavõrd palju, et tuli välja saata kaubavagunitest koosnev lisarong. Huvirongide populaarsus aina kasvas. Kuigi raudteelased olid tihti hädas napsutanud klientidega, töid huvirongid hästi kasumit ning neid hoiti töös kuni Teise maailmasõjani. Vähem muret oli talviste suusarongidega.

Keila raudteejaam kuulub Eesti esimese 15 raudteejaama hulka. Keila jaam ja tüüpprojekti järgi ehitatud kahekorruseline jaamahoone valmisid koos Tallinna–Paldiski raudteega 1870. aastal.

Raudtee elavdas väikese asula elu ning kiirendas selle arengut. Jaamahoone ja töölistmaja puitdekoori kaunistusvõtteid on järgitud paljudel Keila 19. sajandi lõpu majadel.

Keila jaamahoone praegune välisilme pärineb 1930. aastaist. 1990. aastate lõpul jäi hoone tühjuna seisma, kuid 2005. aastal alustati selle renoveerimist. 2007. aastal avas jaamahoones uksed kohvik Kegel. Seesugune nimi tuleneb Keila linna ajaloolisest nimest.

Keila keskosa arhitektuursed väärtushinnangud. Arhitektuuriajaloolised eritingimused raudteejaama ümbrusele. Koostanud SILVI LINDMAA-PIHLAK. Tallinn, 1997.

Kohvikus on säilinud jaamahoone hõngu. – Keila Leht, 14.12.2012.

HILLAR PALAMETS, Sõidab, hirnub raudne täkk, kel selja taga valge lakk. Tallinn: Ilo, 2005.

1. Tuletage meelde, kus ja millal rajati esimene raudtee.

Riik: _____

Aasta: _____

2. Millal rajati esimene raudteeliin Eestis?

_____

3. Mis moel mõjutas raudteede rajamine ühiskonna arengut? Tooge näiteid.

_____

_____

_____

4. Arutlege, miks takistas tsaarivalitsus ärimeestel uute raudteeliinide rajamist.

_____

_____

_____

5. Mis olid huvirongid?

_____

_____

6. Kas teie arvates leiaksid huvirongid tänapäevases Eestis kasutust? Põhjendage vastust.

_____

_____

_____

_____

_____

Vääna mõis

Vääna mõis oli omal ajal üks imetletumaid Harjumaal nii kauni arhitektuuri, rikkaliku kunstkogu kui ka eeskujuliku majandamise poolest. Mõis oli Keila kihelkonna suurim ning kasvas veelgi juurde ostetud Viti (1858) ja Humala (1889) mõisa arvel. Alates 18. sajandist kuulus Vääna Stackelbergidele, ühele mõjukai-

Vääna mõisa pargipoolne fassaad
Foto: Aivar Põldvee

male baltisaksa aadlisuguvõsale. Tänapäevani säilinud härrastemaja laskis ehitada Otto Christian von Stackelberg (1735–1792). Kunstnik Wilhelm Siegfried Stavenhagen on sellest kirjutanud: „Et käia võõras mullas puhkava kalli venna [Peteri] haul ja ühtlasi innustatuna niisamasugusest kunstihuvist, reisis õde, paruness Stackelberg koos oma mehega Itaaliasse, kus nad ühe arhitekti ja skulptoriga kaupa tegid ja ta Venemaale kaasa võtsid, et siin oma mõisa omaenda maitse järgi kaunistada lasta. Varsti pärast härraste tagasitulekut hakatigi 1784. aastal ehitama uut elumaja, millele ehitati Itaalia stiilis lame katus, mida skulptor kaunistas Vääna ranna liivakivist tahutud kujudega. Sügistormid ja Eesti talvede lumi sundisid aga omanikku õige pea kujud eemaldama ja tegema majale ilmastikutingimustele vastava katuse.” Itaalia eeskujusid järgivas pikas pooleteisekorruselises kahe ümarpaviljoniga hoones leidub nii baroki kui ka varase klassitsismi jooni. Juba 1774. aastal pani tollane omanik Friedrich Peter von Dücker aluse Vääna kunstikogule, mida täiendas hiljem Otto Magnus von Stackelberg. Vääna kunstikogu, mis sisaldas tuntud meistrite maale ja graafikat, gemme, münte jpm, oli nii arvukuselt kui ka väärtuse poolest üks hinnatumaid Baltimaades.

Otto Magnus von Stackelberg (1786–1837) sai tuntuks kui kunstnik ja arheoloog. Juba varakult tärkas tema huvi muusika ning kunsti vastu, teda õpetas Saksamaalt kutsutud kunstnik Paridon Jacob Neus (Hõreda mõisa seinamaalide autor). Suguvõsa nimekate sõjaväelaste ja diplomaatide eeskujul pidi ka Otto Magnusest saama diplomaat. Õpingud viisid ta Halle, Göttingeni ning Moskvasse. Reisid Šveitsi ja Põhja-Itaaliasse ning Dresdeni rikkalikud kunstikogud sundisid noormeest diplomaadikarjäärilist loobuma ja 1808. aastal pühendus ta Dresdenis kunstiõpinguile. Samas tärkas temas arheoloogiahuvi, mis viis ta väljakaevamistele Ateenas (1811), Lääne-Peloponnesoses, kus toodi nähtavale Apolloni templi varemed (1812), ning Toscanas (1827). Tema joonistused muististest ja rahvariitete kreeklastest levisid trükistena terves Euroopas. Härrastemajaga ühtsesse ansamblisse liituvad uued majandushooned hakkasid Väänas kerkima 1840. aastail, iseäranis mõisaproua Pauline von Stackelbergi õhutusel. Mõisa ümber rajati skulptuuride ja tiikidega park, millesse sulandati keskaegse väikelinnuse romantilised varemed. Üsna palju ehitati 19. sajandi lõpukümneteil Ernst von Stackelbergi ajal, temagi eesmärk oli teha Väänast mustermajand. Selle kinnituseks pälvis ta Venemaa põllumajandusministeeriumilt Valujevi medali, mis oli tollastest majandusautasudest üks hinnatumaid. Mõisas oli mitmesajajapealine tõukari, hobusefarm, meierei, veski, viinavabrik, mitmekesise toodanguga puukool ja aiand, 10-väljasüsteemis põllud, hooldatud metsad jne. Oma kogemusi jagati 1890. aastail siin tegutsenud karjakasvatuse- ja metsanduskursustel.

1919. aastal mõis natsionaliseeriti ning 1920. aastast kuni tänapäevani on siin tegutsenud kool.

Vääna mõis (dokumendinäitus Vääna mõisa ajaloost): http://www.eha.ee/arhiivikool/index.php?tree_id=161 (20.03.2013).

Vääna mõis (õpitarkvara „Harjumaa mõisad“): http://opetaja.edu.ee/harjumaa_moisad/arhitektuur_a_varaklassitism_vaana1.html (20.03.2013).

Vääna mõisaproua heegelpitsid. Koostanud HELI NURGER. Vääna-Ohtu: Viiskanda, 2011.

1. Otsige andmeid Stackelbergide suguvõsa kohta (nt <http://et.wikipedia.org/wiki/Stackelberg>). Pange kirja mõningad silmapaistvamad Stackelbergid, lisage nende tegevusvaldkond ja mõis, kust nad pärit olid.

---

2. Leidke Väana härrastemaja arhitektuurist jooni, mida võiks siduda barokiga, ning neid, mis esindavad klassitsismi. Mis arhitektuuristiilid on mõjutanud mõisaansambli teiste hoonete kujundust?

Barokk: _____

Klassitsism: _____

Hoone – arhitektuuristiil

---

3. Otto Magnus von Stackelberg on maetud Keila kirikuaias asuvasse perekonna hauakabelisse, mille ta ise Kreeka templite eeskujul projekteeris. Arutlege, miks sai hauakabel just niisuguse kuju. Tooge veel näiteid klassitsistlike ehitiste kohta Eestis.

Klassitsistlike ehitiste näited: _____

Arutelu: _____

---

4. Mõis tähendas pärisorjuse ajal talurahvale raskeid koormisi ja teotööd, ent mõis oli talupoegadele nii majanduslikult kui ka kultuuriliselt eeskujuks. Tooge näiteid, kuidas võis mõis olla talupojale kasulik ja mida võidi mõisast õppida.

1) _____

2) _____

3) _____

4) _____

5) _____

5. Mis seob neid Harjumaa mõisahooneid: Väana, Vasalemma, Kose-Uuemõisa, Ruila, Uue-Harmi, Aruküla, Pikavere?

Riisipere mõis

Riisipere mõis
Foto: Aleksei Lukašin

Riisipere mõisa, mis asub Harjumaal Nissi vallas, on esimest korda mainitud 14. sajandi lõpul. Kuni 19. sajandi alguseni oli mõisakeskus hilisemas Vana-Riisipere mõisas, mis hiljem jäi karjamõisaks. Vana-Riisipere kunagine parun Johann von Uexküll on eestlastele tuntud filmist „Verekivi”, mis kajastab tema elukäiku ja talupoja tapmisele järgnenud surmanuhtlust Tallinnas (Johann von Uexküll hukati 7. mail 1535. aastal).

19. sajandi algul viis mõisa tollane omanik Peter Gustav von Stackelberg mõisakeskuse uude kohta, mida hakati kutsuma Uue-Riisipereks. Mõisa klassitsistlikus stiilis härrastemaja ehitati aastail 1819–1821. Suure kahekorruselise kivihoone keskosas paikneb kuppelsaal, mida Stackelbergid kasutasid esivanemate portreede galeriina. Saali seinakarniisides asusid varem raudrüütlite kujud. Suurejoonelisest mõisast jutustasid 19. sajandil paljude Baltimail reisinud aadlike reisikirjeldused.

Pärimus räägib lugusid Riisipere mõisa naistest. Kohalikud on jutustanud prouast, kes kasutas endast tehtud maali või kuju tööliste valvurina. Arvatakse, et kurja prouana jäi rahva müllu Wilhelmine von Stackelberg, kes kujundas 19. sajandi keskpaiku Riisipere maastikku. Ta täiendas varem rajatud Inglise stiilis parki ning laiendas tiike. Rahvasuu räägib ka naisest, kes Riisipere mõisas kummitusena ringi käivat.

Mõis võõrandati 1919. aastal Karl Otto von Stackelbergi käest. Aadlipere kasutada jäid Vana-Riisiperes asuvad hooned. Vana-Riisipere mõisasüda kingiti Eesti Vabadussõjas osalemise eest kolonel Oskar Raudverele, kes selle mõne aja pärast rendile andis.

Aastail 1921–1984 tegutses Riisipere mõisas lastekodu, seejärel jäi peahoone tühjaks ning pärast Eesti iseseisvuse taastamist läks eraomandusse. Ehkki uuel omanikul oli plaan mõisahoonet korrastada, jäi see ilmselt majanduslikel põhjustel tegemata. Vahepeal omanikku vahetanud mõis seisab tänapäevani tühjalt.

1. Lugege läbi tekstikatke Tallinna vanast kriminaalkroonikast ja vastake küsimustele.

„Aastal 1535 maikuu (7.) päeval hukati mõõgaga aulik Johann Uexküll Riisiperest. Ta oli oma talupoega esmalt mõnitanud ning raskesti piitsutanud ja siis ta paku sisse löönud ning kaks ööd seal suure külma käes kinni hoidnud, nii et tal jalad ära külmunud. Siis võttis ta puuhalu ja lõi talle külmavõetud jalgade alla ja seejärel puuga kaks korda vastu pead, nii et mees hinge heitis. Seda tunnistas tema (Uexküll) foogtide ja kodanikkude ees. Mahalöödud talupoja sõbrad ja tema vend olid temale tee linna kinni pannud; tema tuli siiski linna, ja nii kaebasid siis talupoja sõbrad tema peale. Ta tunnistas, ilma et teda oleks piinatud, et ta on nõnda toiminud, nagu ülal kirjutatud, ja pakkus palju raha, et sellest (surmamõistmisest) pääseda: seekidele ühe küla ning iga aasta kogu oma eluaja jooksul seekidele ühe säilitise rukkeid ja linnale 1000 marka. Seda ei võinud kohus lubada. Sündigu rikkaga samuti nagu vaesegagi! Jumal heida armu hingele!

... hukati kohtu otsuse järgi Johann Uexküll Riisiperest ja tema naisele anti tagasi kõik, mis tema taskust leiti, tema mõõk, surnukeha, kirikuriided jne.; ainult riided, mis tal seljas olid, kui teda hukati, kuuluvad timukale. Nendega pole rael mingit pistmist.”

1.1. Kes oli Johann von Uexküll?

1.2. Miks pakkus Uexküll teie arvates luna linnale ning seekidele, mitte tapetud talupoja vennale ja sõpradele?

1.3. Kuidas oli juhtum seotud Tallinna linnaõigusega?

---

2. Nimetage klassitsismi tunnuseid. Milliseid neist esinevad Riisipere mõisahoonel.

---

3. Kuidas võiks teie arvates kasutada tühjuna seisvaid mõisahooneid?

Keila-Joa mõis

Keila-Joa mõis rajati 17. sajandil, kuid juba keskajal tegutses samas paigas vesiveski. Mõisahoonne asub maalilisel kõrgendikul kuue meetri kõrguse joaga jõe kaldal. Joa järgi sai mõis ka oma saksa keelse nime *Fall* (hiljem *Schloss Fall* 'Joa loss').

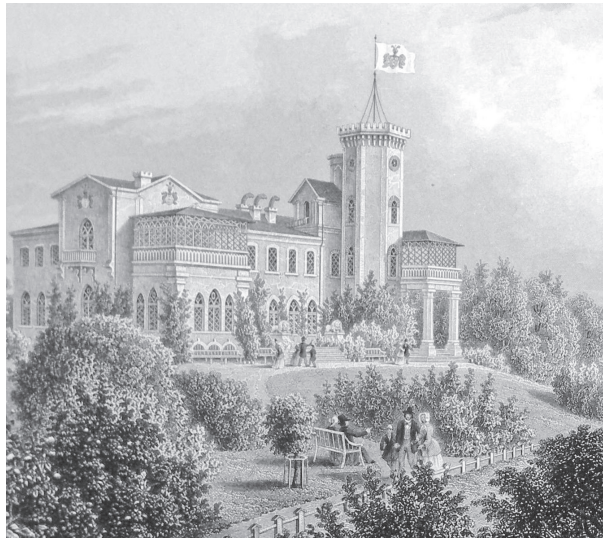
1827. aastal ostis mõisa Alexander von Benckendorff (1781–1844), kes omandas varsti ka naabruses paikneva Käesalu ja Meremõisa. Benckendorff tegi hiilgavat karjääri Vene sõjaväes, jõudes ratsaväekindrali aukraadini. 1825. aastal osales ta dekabristide ülestõusu mahasurumises ning temast sai üks mõjukamaid uue keisri Nikolai I lähikondlasi. Benckendorff arendas välja Vene salapolitsei ja sai 1826. aastal selle ülemaks. 1831. aastal tõusis ta Riiginõukogu ja Ministrite Nõukogu liikmeks ning sai 1832. aastal krahvi tiitli.

Nii mõjukas mees võis endale lubada suurejoonelisi väljaminekuid. Aastail 1831–1833 laskis Benckendorff arhitekt Hans (Andrei) Stackenschneideri projekti järgi ehitada kahekorruselise neogooti stiilis kivilossi. Torniga hoone ja kogu toretsev ansambel on üks historitsismi varasemaid näiteid Eestis. Mõisa juurde rajati 80-hektarine maaliline paviljonide ja sildadega park, kus oli kokku 60 kilomeetrit hooldatud teeradu. Arhitektuuriliselt tähelepanuväärsed olid ka paljud mõisa kõrval- ja majandushooned, näiteks suur köetav palmimaja ning isegi sepikoda. Lagunenud Meremõisast jõe vasakul kaldal kujundati romantilised varemed.

Keila-Joast kujunes üks Venemaa võimuladviku suviseid kokkusaamiskohti. Lossi piduliku avamise ajal mais 1833. aastal oli seal Benckendorffi külaliseks keiser Nikolai I. Benckendorffi soosik Aleksei Lvov olevat pidustuste ajal palunud keisril kuulata oma viiulipala, millest sai peagi Vene impeeriumi hümn „*Bože, Tsarja hrani*” („Jumal, keisrit kaitse Sa”). Inseneriharidusega Lvov projekteeris ühe kaunimatest Keila-Joa sildadest (hävinud). Benckendorff suri 1844. aastal ja maeti mõisa parki.

Mõisa päris Benckendorffi tütar Maria, kes oli abielus vürst Grigori Volkonskiga (1808–1882). Rjuri aegadeni ulatuva sugupuuga Volkonskidki kuulusid 19. sajandil Vene poliitilise ja õukondliku elu tippu. Keila-Joa oli Volkonskite käes kuni Eesti Vabariigi 1919. aasta maareformini, misjärel nad elasid nn kirikumõisa majas, säilitades endistest valdustest 50 hektarit. Viimane mõisahärra oli Grigori Volkonski (1870–1940), kes rääkis hästi eesti keelt ning oli ümberkaudse rahva seas suures lugupidamises.

Aastail 1927–1940 asus mõisa härrastemajas Eesti välisministeeriumi suveresidents. Saksa okupatsiooni ajal tegutses lossis sõjaväeluure- ja vastuluureteenistuse *Abwehr*'i luurekool, aastail 1944–1993 asus seal Nõukogude sõjaväebaas. Keila-Joa park võeti 1959. aastal looduskaitse alla ning heakorrastati osaliselt. 2010. aastal läks mõis erakättesse.

W. S. Stavenhageni terasegravüüri detail (1866–1867)

ANTS HEIN, Eesti mõisaarhitektuur. Historitsismist juugendini. Tallinn: Hattorpe, 2003, lk 48–56.

Keila-Joa ajalugu: <http://www.schlossfall.com/schloss-fall/ajalugu/> (20.03.2013).

Keila-Joa mõisa ajalugu: http://www.tescada.eu/uploads/media/Keila-Joa_moisa_ajalugu_01.pdf (20.03.2013).

Keila-Joa mõisa park: <http://www.keskkonnaamet.ee/keskkonnakaitse/looduskaitse-3/pargid/pargid-2/mp14/#Legendid> (20.03.2013).

1. Kuni 19. sajandini olid Keila-Joa mõis ja vesiveski üksnes omaniku tuluallikad. Milliseid poliitilisi, majanduslikke ja kultuurilisi eeldusi oli vaja, et sellest kujuneks luksuslik mõisaansambel?

Poliitilised eeldused: _____

Majanduslikud eeldused: _____

Kultuurilised eeldused: _____

2. Otsige internetist ja teatmeteostest lisamaterjali Alexander von Benckendorffi kohta. Kuidas hinnata tema rolli Venemaa ajaloos?

_____

_____

3. Võrrelge kaht kajastust Keila-Joa ajaloost. Kuidas peegeldavad need elu mõisas ning ajajärgu ühiskondlikke olusid?

1) 1851. aasta inventarimistuse loendati Keila-Joa lossis suuremaid marmorskulptuure 6, väiksemaid portselankujukesi 68, portselanvaase 67, metall- ja marmorvaase 57, mitmesuguse suurusega peegleid 21, kullatud raamidega õlimaale 125, litograafiaid ja vaselõikeid 127, raamatuid umbes 2000.

Eesti Ajaloomuuseum, fond 81, nimistu 1, säilik 92, l 225–226.

2) 1917. aastal Veebruarirevolutsiooni päevil paigutati lossi Riiast saabunud 217. Kamenetski polk. Esialgu asusid lossi ohvitserid, aga varsti hõivasid selle sõdurid. Algas lossi ja selle ümbruse rüüstamine. Lõhuti uksi ja aknaid, varastati kristalli ja portselani, joodi ära keldrist leitud vein, lossi toodi hobused. Mööblilt kisti riie ja nahk pealt, mööblinahast tehti tubakakotte. Raamatutega köeti aasta otsa polgu kööki. Kõik vähegi väärtuslik müüdi maha või vahetati tubaka ja viina vastu. Kaunil Canova Venuse skulptuuril tõrvati istmik ära ja lasti selle pihta püssist märki. Kuju purunenud osad visati jõekaldast alla, Venuse pead nähtud aastaid hiljem ühe talumehe lillepeenras. Mõisavalitseja Peeter Riemann oli jõudnud mõisa hõbeda, kolm suurt kastitait, hobustega Tallinna Scheeli pankka hoiule viia. Kui Grigori Volkonski Peterburist 1918. aastal tagasi tuli, sai ta oma hõbeda kätte ja oli mõisavalitsejale väga tänulik.

Mälestuste põhjal. Vt Mälestusi ja ülestähendusi Keila-Joa mõisa ajaloost. Koostanud HELGI RÕÕMUSSAAR. Tallinn, 2006.

_____

_____

_____

4. Keila-Joa omanike järglane on üks tuntud tänapäeva Eesti näitleja ja muusik. Kes? Lugege muusikaharrastusest Keila-Joal lähemalt: VLADIMIR IGOŠEV, Muusikalisest Keila-Joast I–II: http://www.temuki.ee/arhiiv/arhiiv_vana/Muusika/01nov_m4.html ja http://www.temuki.ee/arhiiv/arhiiv_vana/Muusika/01dets_m5.html.

_____

5. Keila juga taandub umbes 10 cm aastas. Kui palju ulatus joha paeastang tänapäevasest kaugemale lossi piduliku avamise ajal?

_____

Maardu mõis

Maardu mõis
Foto: Piret Parve

Esimesed andmed Maardu mõisa kohta pärinevad aastast 1397. Esialgu paiknes mõisa keskus Muugal, kuid peagi toodi see üle Maartekülana tuntud paika. 1529. aastast kuulus mõis Tuvede (von Taubede) suguvõsale.

1663. aastal omandas mõisa Riia kuberner kindralmajor Fabian von Fersen. Endise mõisahoone asemel laskis ta ehitada kahekorruselise barokse kivist härrastemaja, mis on väikeste juurde- ja ümberehitustega säilinud tänapäevani. Kõrvalhoonetest on alles ait ning kolmeavalise kaaristuga tall.

Põhjasõja järel sai Maardu mõisa omanikuks Katariina I. Sel perioodil muutus mõis Vene kõrgseltskonna väljasõidukohaks. Kõrgete külaliste seas on olnud ka Peeter I, kes olevat mõisa aladel jahil käinud.

1729. aastal, kaks aastat pärast Katariina I surma, omandas mõisa Hermann Jensen Bohn, kes rahastas piibli tõlkimist eesti keelde ja asutas oma valdustes 16 kooli. Maardu mõisa viimane omanik oli Otto von Brevern. Brevernide omanduses oli mõis kuni selle võõrandamiseni 1919. aastal.

Pärast võõrandamist tegutses hoones aastail 1919–1956 Maardu algkool, 1956. aastast Kalinini nimeline kolhoos, seejärel aga Kostivere sovhoosi osakonnakeskus. Kostivere sovhoos renoveeris mõisa aastail 1976–1979. 1980. aastast oli see Tallinna näidislinnovabriku esinduskeskus.

1992. aastal omandas Maardu mõisasüdame Eesti Pank ning rajas sinna koolituskeskuse.

Harjumaa mõisad. Koostanud VALDO PRAUST. Tallinn: Tänapäev, 2005, lk 115.

Jõelähtme. Teejuht rändajale ja koduloohuvilisele. Toimetanud MAARJA AASMÄE, TAAVI PAE, TOOMAS TAMLA. Jõelähtme: Jõelähtme Vallavalitsus, 2011, lk 216–219.

Kultuurimälestiste riiklik register: <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=2739> (15.03.2013).

Mõisalegendid. Harjumaa. Koostanud MARI-ANN REMMEL. Tallinn: Tänapäev, 2008, lk 80–91.

ALO SÄRG, Harjumaa mõisad ja mõisnikud. Tallinn: Argo, 2006, lk 111–114.

1. Millele on antud nimi Maardu mõisa järgi?

- 1) _____
2) _____
3) _____

2. Kirjeldage barokset ehitusstiili. Nimetage baroki peamised tunnused.

_____
_____
_____

3. Maardu mõisa omanikud on olnud tuntud inimesed. Kes olid nimetatud isikud?

Hermann Jensen Bohn – _____

Katariina I – _____

4. Mis otstarbel on kasutatud Maardu mõisa aegade vältel?

_____
_____
_____

5. Uurige välja, mis abihooned on säilinud Maardus tänapäeval.

_____
_____

6. Maardu mõisaga sarnase arhitektuurilise lahendusega on veel kaks Eesti mõisa. Selgitage välja, mis mõisad need on. Mis asub nendes hoonetes tänapäeval?

_____
_____
_____
_____

Vasalemma mõis

Vasalemma kuulus sajandeid Padise kloostri ja hilisema mõisa valduste hulka. 1825. aastal jagasid vennad Clas ja Thomas von Ramm Padise mõisa nii, et Vasalemma karjamõis jäi vanemale vennale Thomasele. 1874. aastal ostis mõisa Theodor Boustedt ning müüs selle 1886. aastal edasi Valerio von Baggehufvudtile (1843–1923).

Vasalemma mõis
Foto: Aivar Põldvee

Baggehufvudt, tuntud ka kui Valerian Baggo, oli jõukas ja lugupeetud härra, kellele kuulus ka Saku mõis, kus ta rajas 1876. aastal aurujõul töötava õlletehase. Ettevõtliku mehana püüdis ta

Vasalemmaski põlluharimise ning karjakasvatuse kõrval teenida tulu telliste ja keraamiliste lillpottide põletamise, puuvilla töötlemise, eksootiliste lindude (faasanite, pärilkanade, kanaari- ja paabulindude), küülikute ning koerte kasvatamisega. Elektri saamiseks lasti 1913. aastal ehitada kõrge paekivist torn suure tuuleturbiini jaoks. Uue hooga läks käima paemurd, kuhu Baggehufvudtid kutsusid Sileesiast oskustöölisi, nii et võisid tööd pakkuda kuni sajale kohalikule mehele. Paremail aastail saadeti Vasalemmast Peterburi kuni kakssada vagunitäit paedetaile. Kuulsat nn Vasalemma marmorit veeti välja ka Soome, Rootsi ja Saksamaale, rääkimata Tallinnast, Riist ja teistest lähematest paikadest.

Paekivist Vasalemma lossi ehitas aastail 1892–1894 Valerio von Baggehufvudti poeg Eduard Baggo, kes jäi Vasalemma viimaseks mõisahärraks. Mõisahooned arhitektiks on peetud Konstantin Wilckeni, kuid seda üksnes hoone sarnasuse tõttu Tallinnas Tõnismäel paikneva (praeguse Läti saatkonna) majaga, mille projektil on Wilckeni allkiri. Vasalemma lossi ehituskunstiline mõjukus põhineb paljuski paekivi meisterlikul kasutamisel. Rohkete tuudorstiili elementidega hoone imiteerib kesk-aegseid Inglise rüütliilosse. Rahutu ilmega fassaade liigendavad astmik- ja kolmnurkfrontoonid, gootikast mõjustatud tornikesed ning teravkaarelised aknad. Lossi kõige esinduslikum ruum on vestibüül, historitsistlikud interjöörid on üsna lihtsa lahendusega. Vasalemma mõisa peahoonega sarnaneb stiililt ja detailikäsituselt Laitse loss.

Eduard Baggo küüditati 1915. aastal Venemaale: külarahvas kaebas, et ta olevat Saksa lennukitele mõisatornist salaja märguandeid edastanud.

Alates 1922. aastast tegutseb mõisas Vasalemma kool, kus töötas õpetajana ka tuntud lastekirjanik Julius Oengo (Oro). Eesti kultuuriloos on tähtis koht Dietrich Heinrich Jürgensonil (1804–1841), kes sündis Vasalemma karjamõisas kingsepa pojana. Tema isast sai hiljem mõisavalitseja, mis lubas anda pojale hea hariduse. Jürgensonist sai Tartus seminariinspektor, Tartu ülikooli eesti keele lektor, ta oli ka üks Õpetatud Eesti Seltsi asutajatest (1838) ning seltsi esimene sekretär.

KARIN HALLAS-MURULA, 101 Eesti arhitektuuriteost. Tallinn: Varrak, 2012, lk 78–79.

ANTS HEIN, Eesti mõisaarhitektuur. Historitsismist juugendini. Tallinn: Hattorpe, 2003, lk 142–143.

Panoraamfotod: <http://www.fotopaun.ee/infomap/vasalemma/vasalemmamois/mois.html> (20.03.2013).

1. Mis omadused teevad nn Vasalemma marmorist kõrgelt hinnatud ehitusmaterjali? Mille poolest sarnaneb see päris marmoriga ja mille poolest see marmorist erineb?

Hinnatud omadused: _____

Sarnasus marmoriga: _____

Erinevus marmorist: _____

2. Leidke Vasalemma mõisa arhitektuurist elemente, mis seovad seda historitsismiga, täpsemalt tudorstiiliga (s.o Tudorite valitsemisajal (1485–1603) Inglise ehituskunstis välja kujunenud hilisgooti ehitusstiiliga).

_____

_____

_____

3. Historitsism ei olnud üksnes ehituskunsti nähtus, vaid levis ka kunstis, kirjanduses jt kultuurivaldkondades. Tooge näiteid.

_____

_____

_____

4. Kujutlege, et olete filmirežissöör. Mis filmide võttepaigaks võiks sobida Vasalemma loss? Uurige, mis filme on Vasalemmas vändatud.

_____

_____

_____

5. Dietrich Heinrich Jürgensonil oli kaks kuulsat kaasaegset, kellel oli sarnane (mõisa)päritolu. Kes olid need eesti kultuurilukku sügava jälje jätnud mehed? Tooge näiteid nende tegevusest.

_____

_____

_____

_____

_____

_____

Loksa telliskivitehas ja laevatehas

Loksa telliskivitehase rajas Kõnnu majoraatmõisa aladele 1874. aastal Kolga krahv Carl Magnus Stenbock. Varem oli telliseid toodetud Hara lähistel, Kassipea ja Vihasoo vahel, aga lõpuks jõuti Loksale, sest eespool nimetatud piirkondades said savivarud otsa.

Kui esialgu vormiti telliseid käsitsi ning savisegajat ajasid ringi hobused, siis 19. sajandi lõpus pandi Loksale rajatud tehases tööle juba aurujõul töötavad kivipressid ja mehaaniline press savisegajaga.

Tehnoloogia täiustumisel tuli tellis vormist ning neid lõigati traadiga paariviisi. Säärast pressi nimetati ämmapressiks.

20. sajandi alguses töötas tehases kolm moodsat pressi ja päevase vahetuse ajal toodeti 20 000–25 000 tellist. 1913.–1914. aastal toodeti miljon telliskivi kuus. Ettevõttes töötas tol ajal paarsada töölisi. Esimese maailmasõja järel moodustati aktsiaselts Loksa Telliskivitehased. Loksa tellisetehas lõpetas oma tegevuse 1983. aastal.

Tööstusega käsikäes arenes piirkonnas laevandus. Puitu laevade ehitamiseks saadi Kolga mõisa kuuluvast Luuba metskonnast. 1899. aastal ehitati kaks esimest purjekat: Mamant ja Ernani. Mõnelgi purjekal jäi telliskivilastiga sihtpunkti jõudmata, sest meri võttis oma osa. Loksa tellisetehasel oli kaks aurulaeva: Dagmar ning Concordia olid ehitatud reisijate- ja kaubaveoks.

Krahv Stenbock laskis ehitada jõesuudme lähedale sadama, mille kaudu jõudsid tellised Tallinna, Helsingisse ja Kroonlinna. Sadamasilla ehituseks kasutati palkkaste, mis täideti kividega ning lasti teatud vahega merre. Kastide vahele pandi veel plangud. Tehasest sadamasillale kulges hoburaudtee, mida mööda toimetati tellised tehases laevadele. 20. sajandi alguses ostis riik tellisetehaselt silla ära ja sinna rajati raudbetoonist elling. Tellisetehasle ehitati uus sild jõesuudmesse.

Elling võimaldas väikelaevu remontida ning laevad said talvituda. Ellingul töötas esialgu kolm töötajat. Laevade remondiks palgati töölisi kohapealt. Loksal remonditi nii Eesti kui ka Soome laevu.

Nõukogude ajal rajati sadama ümber piirdetara ja kohalikul rahval polnud sinna enam asja. Ellingust sai laevaremonditehas. 1961. aastal paigaldati sadamasse ujvdokk, mis võimaldas remontida suuri aluseid.

1977. aastal lasti vette esimene lihter (praamkonteiner) ning hakati sisse tooma võõrtöötajõudu. Põlisrahvas jäi Loksal kiiresti vähemusse.

Loksa sadam ja laevatehas

Foto: http://entsyklopeedia.ee/meedia/loksa1/loksa_sadam_ja_laevatehas

Loksa: <http://www.loksa.ee/index.php?page=59&> (27.02.2013).

Sinust ja Sinule, Loksa. Koostanud EHA GNADEBERG, REET VAHER. Loksa: Vana-Loksa Selts, OÜ Reves Grupp, lk 42–48.

1. Kolga krahv Carl Magnus Stenbock hakkas 1874. aastal rajama Kõnnu majoraatmõisa aladele Loksa tellisetehast. Mida tähendab majoraatmõis? Otsige infot internetist või teatmeteoseist.

---

2. Mida nimetati tellisetehases ämmapressiks?

---

3. Uurige, kuidas on Loksa linn seotud ütlusega „Helsingi on Loksa tellistest ehitatud”.

---

4. 20. sajandi alguses rajati Loksa sadamasse elling. Mis see on ja mille jaoks see ehitati?

---

5. 1970. aastail hakkas Loksale saabuma võõrtööjõudu. Mis sündmusega oli see protsess seotud?

---

6. Selgitage välja, mis ettevõtted tegutsevad Loksa linnas tänapäeval.

---

7. Uurige Loksa linna majanduslikku potentsiaali, rahvastikku, haridusolusid jms ning andke hinnang linna arengule.

Amandus Adamsoni suveateljee

Amandus Adamson (1855–1929) sündis Paldiski lähedal Uuga-Rätsepal. Huvi puunikerdamise vastu tärkas tal juba lapsepõlves. Tema voolimisannet märkas Tallinna Toompea vaestekooli õpetaja, kes kinkis poisile voolimisnoa. 10aastase Amanduse puunikerdustöid müüdi tollases Tallinna ainukeses kunstitööde kaupluses – Petersoni äris.

Adamsoni unistus oli pääseda Peterburi Kunstide Akadeemiasse. Kolmandal katsel tal see ka õnnestus ning ta lõpetas akadeemia 1879. aastal. Amandus Adamson oli elav ja seltskondlik, nii kogunes talle hulk häid tuttavaid, kes suurendasid talle esitatud tellimustööde hulka, muu hulgas tsaarilt. Tuntus ja hea sissetulek võimaldasid Adamsonil sõita end Pariisi täiendama. 1891. aastal naasis ta Peterburi ning asus tööle vabakutselisena. Kurinat viis tervisehädadeni, mille tõttu käis ta mitmel korral tervist parandamas Itaalias, kus kohtus oma teise abikaasaga.

20. sajandi algul oli Adamson üks Venemaa kuulsamaid skulptoreid. Ta oli tsaari soosik ning sai tellimuse Romanovite 300. aastapäeva monumendi loomiseks. Kui aga tsaar troonilt tõugati, Adamson laostus. 1918. aastal kolis ta koos perega Paldiskisse.

Paldiskis asuva suveateljee projekteeris Adamson ise ning osales ka selle ehitusel, mis lõpetati 1899. aastal. Peterburis töötamise ajal käis kunstnik suvekuudel Paldiskis modelleerimas ja maalimas.

1916. aastal viibis skulptor abikaasa ja lastega Peterburis, Paldiski elumajas elas aga Amanduse esimene abikaasa Franziska. Sõjalaevalt heidetud pomm tabas toona pooleli olevat elumaja ning hoones viibinud naine hukkus. Sõja ajal jõuti hoonesse majutada veel sõjaväelasi.

Eestisse kolinud, sai Amandus Adamson taas rohkesti tellimusi. Ta lõi hulga Vabadussõja mälestusmärke. Hoolimata kõrgest vanusest ja kunstiringkonna halvustavast suhtumisest jätkas Adamson loometegevust elu lõpuni. Tema viimaseks tööks jäi „Lainete ohver”, mille ta lõpetas kaks päeva enne surma 1929. aastal. Ta maeti Pärnusse Vabadussõja mälestussamba kõrvale.

Teise maailmasõja lõpus üritasid lahkuvad sakslased hävitada nii palju kui võimalik. Tuleroaks langes ka Adamsoni maja. Adamsoni ateljees asunud skulptuurid saatis Amanduse lesk Eugenie Pärnu muuseumisse, kus suurem osa neist pommirünnakus hävis.

Teise maailmasõja järel sai Paldiskist Nõukogude Liidu mereväe tugipunkt. Linnaelanikud sunniti lahkuma, tühjaks jäänud hooned natsionaliseeriti. Eugenie sai loa edasi elada suveateljees. Adamsoni vanem tütar Corinna soovis juba tol ajal hoones muuseumit avada, kuid siis oli Paldiski kinnine linn ning külalistel polnud sinna kerge pääseda.

1998. aastal tagastati kinnistu skulptori Rootsis elavale tütrele Maria Maddaleena Carlssonile, kes kinkis selle 2005. aastal Eesti riigile tingimusega, et seal avatakse Adamsoni muuseum. Muinsuskaitse all olevat maja asutigi renoveerima ning 2010. aastast on Adamsoni suveateljee avatud Harjumaa Muuseumi filiaalina. Skulptori 145. sünniaastapäeva puhul avati 14. augustil 2000. aastal Paldiskis Sadama tänaval tema monument.

Amandus Adamsoni suveateljee
Foto: Aleksei Lukašin

Suurupi tule tornid

Suurupis on kaks tule torni, mida kutsutakse asukoha järgi alumiseks ja ülemiseks tule torniks.

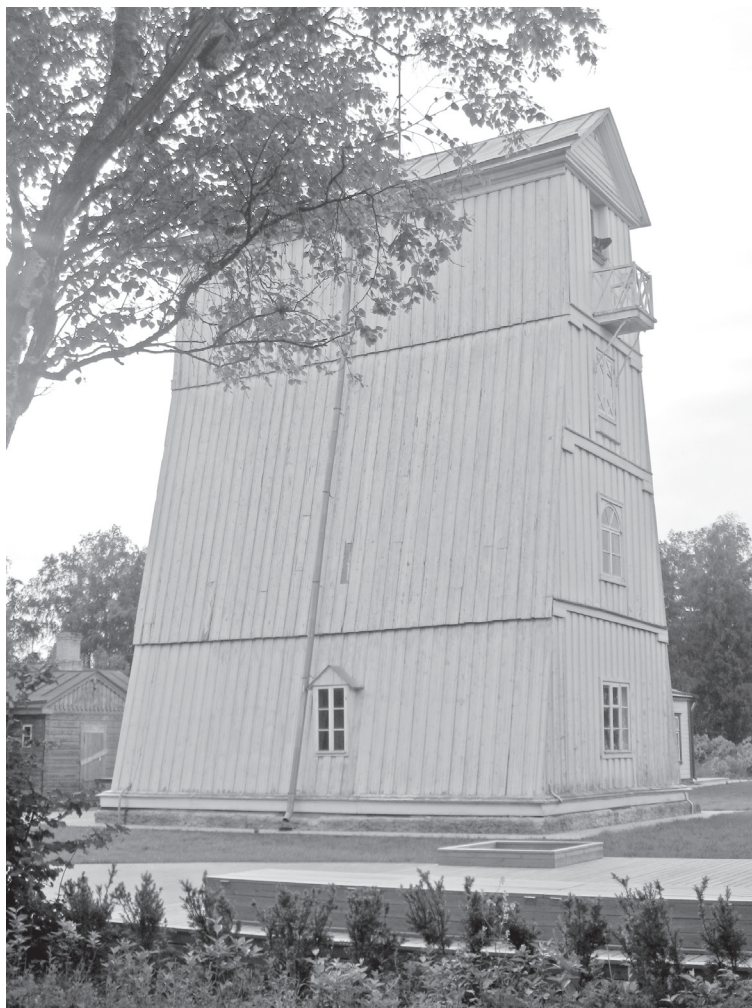
Kahest tule tornist vanim on ülemine torn, mis ehitati 1760. aastal üles paekaldale. See on vanuselt kolmas tule torn Eestis (esimene on Kõpu, teine Keri tule torn), mis oli esialgu ainult 15,5 meetrit kõrge. Algusaastail põletati tõenäoliselt torni lael metallaluse peal lõket. 1812. aastal sai tule torn laterna, milles põletasid kanepiõli 15 õlilampi. Ilmselt ehitati siis ka laternaruum, mis hävis 1944. aastal. Tule torni remonditi uuesti 1858. aastal. Loomulikult kuulusid tule torni juurde tornivahe elamu ning teised kõrvalhooned.

1944. aastal, mil valgus saadi laternasse juba gaasiga, põletasid taganevad Saksa väed Suurupi ülemise tule torni maha. Alumise tule torni vahe Elmar Karese eestvedamisel ehitasid Vene sõdurid ülemise tule torni uuesti üles. Ülesehitustöödel kasutati palju betooni ja metalli. 1946. aastast hakkas majakalaternas valgust andma elekter. Mõni aasta hiljem ehitati uus elumaja ning seejärel lisati tule tornile uus silindriline korrus, mille peale tõsteti laternaruum. Tule torni kõrgus oli nüüd 22 meetrit maapinnast ja 66 meetrit merepinnast. 1998. aastal sai tule torn uue laternaruumi, vahetades välja Eesti Meremuuseumi katusele kolinud vana laternaruumi.

Suurupi alumine tule torn ehitati 1859. aastal. See on Eesti vanim säilinud puittule torn. Laternaruum lisati tornile 1885. aastal. Puittorn on neljatahuline, selle kõrgus maapinnast on 17,8 meetrit. Alumises tule tornis hakkas elektrilatern tööle 1973. aastal ning torn ise läks automaatjuhtimisele, nii et tornivahti enam vaja ei olnud.

Suurupi majakad on ehitatud selleks, et hoida laevu eemale Naissaare veelustest karidest ja madalikest.

Tänapäeval töötavad mõlemad Suurupi tule tornid automaatselt ning neis on veel hulk tehnilisi vahendeid, nagu näiteks ülemises tornis olev Maa-ameti GPS-püsijaam.

Suurupi alumine tule torn
Foto: Veronika Uussaar

AGU VEETAMM, Tallinnast Keila-Joale. Tallinn: Maalehe Raamat, 2001, lk 22.

MATI ÕUN, Salapärase Suurupi. Tallinn: Sentinel, 2008, lk 5–11.

1. Mille poolest on Suurupi tuletornid läinud Eesti meresõiduajalukku?

---

2. Milliseid tule ja valguse saamise mooduseid on kasutatud tuletornis aegade vältel?

---

3. Arutlege, mille poolest on sajandite jooksul majakavahi töö muutunud.

---

4. Ülemine tuletorn oli silindrikujuline ja alumine pisut püramiidjas. Joonestage üks silinder, mille põhi on 6 cm ja lagi 4 cm, ning üks ristkülikukujulise alusega torn (3 x 4 cm), mis tipus väheneb 1 cm võrra.

5. Milliseid tuletorne teate veel nimetada? Mille poolest erinevad need Suurupi omadest? Mille poolest on need sarnased Suurupi tuletornidega?

Vabadussõja mälestuskivi Valklas

Vabadussõja mälestuskivi Valklas
Foto: Veronika Uussaar

Aastail 1918–1920 võitles noor Eesti Vabariik oma vabaduse eest. Vabadussõja algus oli eestlastele kaotusterohke nii väikesearvulise sõjaväe kui ka noore riigi esialgu nõrga kaitsepoliitika tõttu. Sõja kulg muutus 1919. aasta esimestel nädalatel alates Valkla lahingust, kus 3. jaanuaril õnnestus Eesti armeel esimest korda peatada punaväe pealetung. Järgmiste päevade jooksul sunniti Punaarmee taganema nii Tallinna lähistel kui ka Kesk- ja Lõuna-Eestis.

3. jaanuaril 1919. aastal peetud Valkla lahingu mälestuseks rajati 1934. aastal mälestusmärk ning kolm aastat hiljem istutati kivi kõrvale tamm, mis kasvab seal siiani. Mälestustahvel on kinnitatud suurele põllukivile ning sellele on kirjutatud „Siiamaani ja mitte kaugemale. 3.1.1919”.

1941. aastal laskis taanduv Punaarmee Valkla mälestuskivi õhku ja see taastati alles laulva revolutsiooni ajal. Kivi taasavati 1989. aasta 23. juunil, samal kuupäeval, kui see oli kunagi avatud.

Enne Teist maailmasõda korraldati Tallinnast Valklani suusaretki, kus osales ka kindral Johan Laidoner, Vabadussõja-aegne sõjaväe ülemjuhataja.

Eesti ajalugu. VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Peatoimetaja SULEV VAHTRE. Tartu: Ilmamaa, 2005, lk 34.

Eesti sõjaajaloo teejuht. Koostanud KRISTJAN LUTS. Tallinn: Eesti Päevaleht, 2010, lk 51.

Kuusalu vald, Valkla Vabadussõja mälestuskivi ajaloost: <http://www.kuusalu.ee/kultuur%20ja%20sport/yhingud/yhingud/?specdoc=203054> (02.03.2013).

ÜLLE TAMM, KÜLLI KOPPELMAA, Valklas ja Kehras meenutati Vabadussõja pöördelahinguid: <http://www.sonumitooja.ee/vanaleht/2008/St01/mida.htm> (02.03.2013).

1. Miks nimetatakse Eesti pinnal 1918–1920 peetud sõda Vabadussõjaks?

---

2. Miks otsustati paigutada mälestuskivi just Valkla lahingu mälestuseks?

---

3. Mis juhtus esialgu paigaldatud mälestuskiviga?

---

4. Kuidas mõistate kivil olevat kirja „Siiamaani ja mitte kaugemale”?

---

5. Uurige Vabadussõja kaarti ning vaadake, mis lahingud pidurdasid veel punavägede edasitungi 1919. aasta algul.

---

6. Valkla lahingust võttis osa hulk koolipoisse. Arutlege, kas teie oleksite valmis praegu püssi haarama, kui Eestit ähvardaks oht. Mis oleksid selle otsuse plussid ja miinused?

Keila lahing 23. veebruaril 1918

22. jaanuaril 1918. aastal jõudis Keilasse nõukogude võim. Sel päeval kogunesid koosolekule äsja valitud vallanõukogu liikmed, kes soovisid Eesti iseseisvumist. Kontvõõrastena saabusid Tallinnast punakaartlased, kes teatasid, et tulid volikogu laiali ajama ja asjaajamist üle võtma. Vallavolikogu otsustas ühiselt taganeda.

21. veebruaril 1918. aastal esines Viktor Kingissepp Tallinnas kõnega, kus kutsus üles võitlema eesti „buršuide” vastu. 22. veebruaril saadeti vabatahtlikud punakaartlased rongiga Keilasse. 23. veebruaril 1918. aastal peeti Keila mõisa väljadel lahing punakaartlaste ja Saksa väeüksuse vahel. Lahingu alguse ja kestuse kohta on palju versioone. Punakaartlasi oli eri andmeil 100–500. Mitme autori arvates oli sakslasi ligi 80 meest (mõnes allikas 40–80 meest). Nõukogude ajal kirjutatud üldkäsitlustele on iseloomulik, et vastase lahingusalku kujutati suuremana kui punaväe omi. Kohalike väitel oli olukord vastupidine. Enamik autoreid peab lahingu alguseks keskpäeva, kellaeg varieerub kahest kuni poole viieni, lahing lõppes millalgi kella nelja ja hilisõhtu vahel. Lahing kestis eri andmeil paarist tunnist kuni seitsme tunnini.

Punakaartlased märkasid Saksa jalgrattakompaniid Tuula teed mööda Keila poole liikumas. Nad uskusid, et tegemist on 1. Eesti jalaväepolguga. Sakslaste tee Tallinna poole tõkestati, kuid jalgrattakompanii võttis üle Keila mõisahoone. Nad löödi sealt siiski välja ja Keila jõekäärul algas lahing.

Enamlaste seas oli naisigi, kelle hulgas paistis sõjakusega silma Alice Tisler. Punakaartlased olivat tulistanud vahetpidamata, sakslased olnud laskmisega tagasihoidlikud. Vedur, mis pidi sõitma Vasalemma, pöörati sakslaste tule all ümber, et Tallinna poole sõita. Rongi lahkumist võiks pidada lahingu kulminatsiooniks, kuna edasi algas punakaartlaste taganemine. Punaväelased, kes rongi peale ei saanud, viskasid relvad maha ja põgenesid. Alice Tisler peitis end koos kaaslastega Keila mõisa kiviüüni varju, kuid seal olnud sakslased torkasid nad püssitääkidega läbi.

Sakslastele oli vastuhakk ootamatu. Nad olid imestunud, et neid võeti Eestis vastu püssitulega ning et vastuhakkajate hulgas oli naisterahvas. Pärast lahingut otsisid sakslased majad läbi, et leida peitu pugenud punakaartlasi. Postimaja varemeist leiti seitse punaväelast, kes lasti maha. Ka enamlaste juht Andrei Pöld võeti kinni. Haavatud viidi vallamajja, kuni nende sugulased neile järele tulid. Eri andmeil hukkus 34–50 ning haavata sai 14–18 punakaartlast. Sakslaste poolel oli kolm surnut ja niisama palju haavatuid.

Sakslaste tulekuga langes Keilas nõukogude võim. Sakslased lahkusid Keilast 10. novembril.

Keila lahingu mälestusmärk
Foto: Aleksei Lukašin

EDUARD LAHESALU, Vene revolutsiooni- ja saksa okupatsioonipäevilt Keilas. Autori kirjastus Keilas, 1936.

LIIVO NIGLAS, MEELIS MANDEL, Keila lahing 23. veebruar 1918. Kodu-uurimistö. Juhendaja Aivar Pöldvee. Harjumaa Muuseum, 1988. Arhiivimaterjal.

1. Millal toimus Keila lahing?

---

2. Mis olid Keila lahingu tulemused?

---

3. Milles seisnes Keila lahingu tähtsus Eesti jaoks?

---

4. Arutlege, miks on Keila lahingu kestuse ja käigu kohta palju versioone.

---

5. Kes oli Alice Tisler?

---

6. Arutlege, miks võisid sakslased imestada selle üle, et punakaartlaste seas oli ka naisi.

---

7. 23. veebruari tähistati nõukogude ajal Punaarmee aastapäevana. Miks valiti just see päev tähtpäevaks?

Jägala hüdroelektrijaam

Jägala hüdroelektrijaam
Foto: Veronika Uussaar

Linnamäe hüdroelektrijaam on nime saanud lähedal asuva Jägala linnuse järgi. Hüdroelektrijaam ehitati Jägala jõele merest umbes pooleteise kilomeetri kaugusele.

Linnamäe hüdroelektrijaama projekteeris Helsingi ülikooli professor Axel Verner Juselius ning jaam avati 17. aprillil 1924. aastal. Ehitust alustati 1922. aastal. Ehitustööde ajal rikuti Jägala linnuse üks külg. Linnamäe väärib kõigist Eesti hüdroelektrijaamadest tähelepanu just selle pärast, et jaamakompleks tunnistati pärast valmimist arhitektuuriliselt kauneimaks tööstusehitiseks Eestis. Hüdroelektrijaam hävis 1941. aastal, kui taganev punavägi otsustas jaama hävitada.

Renoveeritud hüdrorajatised alustasid taas tööd 2002. aastal. Arhitekt Raine Karp pidas taastusprojekti tehes silmas hüdroelektrijaama esialgset siluetti. Üle jõe tammi kohale on ehitatud vaateplatvormidega ripsild. Üle silla jalutades ning paremale pöörates võib jõuda Jöelähtme golfiväljakule ja näha, kuidas muistne maastik on tänapäeval osavasti ära kasutatud.

Eesti Energiale kuuluv Linnamäe hüdroelektrijaam on Eesti kõige võimsam hüdroelektrijaam (1,1 megavatti). Aastas toodab hüdroelektrijaam ligi 7000 MWh elektrit, millega on võimalik varustada ligi 3000 majapidamist.

Geopeitus.ee: <http://www.geopeitus.ee/?p=350&c=1501> (02.03.2013).

Vikipeedia: http://et.wikipedia.org/wiki/Linnam%C3%A4e_h%C3%BCdroelektrijaam (02.03.2013)

1. Kirjeldage Jägala hüdroelektrijaama asukohta.

---

2. Milline on olnud elektrijaama saatus ajaloos?

---

3. Võrrelge Jägala võimsust teiste hüdroelektrijaamade omaga. Mis järelduse teete?

---

4. Kellele kuulub praegu Linnamäe hüdroelektrijaam?

---

5. Mis ehitisi on Raine Karp veel projekteerinud? Tooge näiteid.

---

6. Selgitage välja, kus asub Eestis veel hüdroelektrijaamu. Kui suure osa energiavajadusest hüdroelektrijaamad katavad?

Keila algkool – Vabadussõja mälestusmärk

Keila linnas Pargi tänaval asuv Keila Kooli algkoolihoone on uni-kaalne, kuna tegemist on ainsa koolimajaga Eestis, mis on ühtlasi Vabadussõja mälestusmärk.

1930. aastani tegutses Keila valla ja alevi ühine algkool väikeses puumajas raudteejaama lähedal. Eesti Vabariigi 10. aastapäeval otsustati Keilasse ehitada moodne koolimaja, mis oleks samaaegu Vabadussõjas langenute mälestusmärk. Koolimaja arhitektiks sai Madis Kolk, selle projekterisid Tõnis Mihkelson

ja August Tauk. Ehituse maksumuseks kujunes 95 000 krooni. Peaukse kõrvale paigaldati kaks tahvlit, ühel aastaarv 1930 ja teisel tekst: „Austavaks mälestuseks Eesti Vabadussõjas langenuile ehitasid selle koolimaja Keila alev ja Keila vald.” Kivihoone on kahekorruseline, kõrge soklikorruse ning väljaehitatud katusekorrusega.

1944. aastal alustas Nõukogude Liidu okupatsioonivõim Eestis Vabadussõja monumentide hävitamist. Hävitustööd tehti tavaliselt öösiti ja varjatult. Keila Vabadussõja monument jäi alles üksnes seetõttu, et tegemist oli koolimajaga. Ukse kõrval asunud tekstiga mälestusplaat kadus jäljetult. Võimalik, et selle võttis maha kooli kojamees Luhaäär, kes tol ajal koolis elas. Ilmselt pidi tahvli kadumisega kursis olema ka tollane koolijuht Preem.

1990. aastal, kui Vene väed olid Eestist lahkumas, hakkas koolimaja ukse kõrval asunud plaati otsima Keila Muinsuskaitse Selts. Ülo Keskkülale meenus kooliajast, et kord põõningule sattudes (sinna oli tehtud lasketiir, kuid õpetaja polnud veel tulnud) ja seal ringi uurides avastas ta juhuslikult kastist tolmunud plaadi. Ta luges plaadilt teksti ning taipas, millega oli tegu. Ta asetas plaadi ruttu tagasi, ajades sellele veel prahti peale. Keskküla kirjeldas täpselt, kus ta oli plaati näinud. Tema kirjelduste põhjal leiti mälestustahvel. 1990. aastate algul kardeti veel provokatsioonide ja võimalikku plaadi lõhkumist, sestap pandi originaal teise korruse koridori seinale. Välja välisukse kõrvale tehti duplikaat.

Keila algkool
Foto: Aleksei Lukašin

1. Mille poolest on Keila algkoolihoone eriline?

---

2. Miks laskis Nõukogude okupatsioonivõim Eesti Vabadussõja monumendid hävitada?

---

3. Kas Luhaäär käitus teie arvates õigesti, kui mälestusplaadi kooliseinalt maha võttis? Põhjendage oma arvamust.

---

4. Millal hakati Vabadussõja mälestusmärke taastama?

---

5. Miks on Vabadussõjas võidelnute mälestamine tähtis?

---

6. Selgitage välja, mis asutused ja mis aastail on aja jooksul Keila algkooli hoones tegutsenud. Mis asub seal tänapäeval?

Kehra paberivabrik

Kehra tselluloosi ja paberi tehas oli esimesel iseseisvusajal rajatud suurim ettevõtte Eestis. Otsuse ehitada tehas langetas Eesti valitsus 1936. aastal. Vabriku asukohaks valiti Kehra, kuna Jägala jõest sai ammutada tselluloosi tootmiseks vaja mineva vee. Kaalukad argumendid olid ka asulat läbiv raudtee ning Tallinna lähedus.

Kehra paberivabrik
Foto: Aleksei Lukašin

25. augustil 1938. aastal saabusid Kehrasse äsja valminud tehas avama president Konstantin Päts, ülemjuhataja kindral Johan Laidoner ja peaminister Kaarel Eenpalu. Esimestel aastatel tootis vabrik 32 000 tonni tselluloosi aastas. Kõrvalproduktid olid männiõli ning tärpentin. Toodang läks põhiliselt ekspordina USAsse ja Inglismaale.

Hoolimata moodsast tootmisprotsessist ja uutest hoonetest ei olnud töötingimused tehases head. Tootmisruumides oli kõrge mürgiste gaaside tase ning nurinat põhjustas väike palk. Tööliste elamuprobleemi ei suutnud lahendada ka 1937.–1938. aastal tehase kõrvale kerkinud töölisasula. Paljud pidid elama uberikes või käisid töö ümberkaudsetest küladest.

Teise maailmasõja ajal õhkisid taganevad punaväelased tehase korstna (see kukkus katlamaja peale ning lõhkus aurukatlad), kuid sakslased ehitasid selle üles ja töö jätkus 1943. aastal. Toodang viidi Saksamaale. Sõja ajal töötasid tehases ka sõjavangid. Kui sakslased Eestist lahkusid, üritasid nemadki tehas õhku lasta, kuid töölised nurjasid selle plaani.

Kohe pärast Teist maailmasõda pandi tehas uuesti tööle. Nõukogude perioodil kujundati ettevõtte tselluloosi- ja paberikombinaadiks. Toodangut hakati viima Nõukogude Liitu. Arenes laialdane elamuehitus, sest töötajate arv kasvas üle tuhande. Kehrast kujunes tüüpiline ühe ettevõtte asula. 1990. aastate alguses jättis riik hästi tegutseva ja korras tehase seisma, kuid personal ei lasknud seda paljaks röövida.

Horizon Tselluloosi ja Paberi AS alustas Kehras tööd 1995. aastal. Kui tehases avati pehmepaberi tsehh, viibis külaliste hulgas ka Eesti tolleaegne president Lennart Meri.

2008. aasta majanduslanguse ajal pidi tehas makseraskuste tõttu töö lõpetama. Tootmine Kehras jätkus 2009. aasta veebruaris. Tehasesse ostetakse sisse puidulaastu ja paberipuitu, mis töödeldakse ümber tselluloosiks ning seejärel paberiks. Puitu ja laastu ostab Kehra vabrik ainult Eestist. Kuna parima kvaliteediga jõupaber valmib Põhjamaa kuusest ja männist, siis eksporditakse üle 95% Kehra paberivabriku toodangust 45 välisriiki terves maailmas.

Pehmepaberi toodang läheb kohalikule tarbijale. Ettevõtte soovib pakkuda head kvaliteeti madala hinnaga. Pehmepaberi tootmiseks vajaminevast materjalist pool saadakse vanapaberit töödeldes. Enamik vanapaberit ostetakse sisse, kuid kasutatakse ka kohalikku vanapaberit, mida eestlased korjavad kogumiskastidesse. Nõnda säästetakse puitu, keskkonda ja raha.

GERTRUD KALJUVEE, Kehra tehase pehmepaberi tootmine on uuel kursil. – Sõnumitooja, 18.07.2012, lk 1.

OTTO KARMA, Tööstuse arengust. – Harju rajoonis. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 1974, lk 198.

KÜLLI KOPPELMAA, Kehra tehase saatus endiselt selgusetu. – Sõnumitooja, 12.11.2008, lk 3.

KÜLLI KOPPELMAA, Kehra tehas sai 70-aastaseks. – Sõnumitooja, 27.08.2008, lk 2.

RAUL KUUTMA, Mälestused. Wabariigist Vabariigini. Tallinn: Varrak, 2009, lk 218–246.

REGINA LILLEORG, Möödunud aasta oli Horizonsi tehasele ajaloo parim. – Harju Elu, 20.01.2012, lk 1.

1. Ettevõtete rajamisel on väga tähtis asukoht. Nimetage asjaolud, mis määrasid paberivabriku rajamise just Kehrasse.

- 1) _____
 2) _____
 3) _____

2. Mis eesmärgil õhkisid punaarmeelased Kehra paberivabriku korstna Teise maailmasõja ajal?

_____
 _____

3. Võrrelge Kehra paberivabriku arengut erinevatel perioodidel.

	Eesti Vabariik	Nõukogude aeg	Iseseisvuse taastanud Eesti
Toodang			
Töötingimused			
Turg			

4. Tänapäeval on väga olulised energia- ja keskkonnasäästlikkus. Esitage säästva arengu põhimõtted Kehra paberivabriku näitel.

_____
 _____
 _____
 _____

5. Selgitage välja, mida toodab Kehra paberivabrik tänapäeval ning kus toodangut turustatakse.

_____
 _____
 _____
 _____
 _____

Viimsi mõis

Viimsi küla ajalugu ulatub 13. sajandisse. 15. sajandi teisel poolel otsustas Piritla klooster rajada Viimsi küla maadele mõisa. Liivi sõja ajal rüüstasid Vene väed mitu korda kloostrit, seepärast riigistasid Rootsi võimud kõik kloostri maad. Moodustati Viimsi mõisalaan.

Esialgne Viimsi häärber oli ühekordne, paljude akendega puumaja. Kivist maja ehitati ilmselt 18. sajandil, sest 1765. aastal mõisa omanikuks saanud Carl Magnus Stenbock sai oma valdusse lisaks maale ja kõrvalhoonetele ka kivist härrastemaja.

Viimsi mõis
Foto: Veronika Uussaar

1816. aastast algas Viimsi mõisa jaoks suurepärase ajajärk, kui selle omanikuks sai Buxhoevedenite suguvõsa, kes jäi mõisa pidama kuni 1874. aastani. Selle aja jooksul jõuti ehitada suisa kaks uut härrastemaja: 1830. aastal valmis uus ja ilus hoone, mis 35 aastat hiljem kahjuks maha põles; järgmine häärber ehitati juba klassitsistlikus stiilis.

1905. aasta sündmused jõudsid ka Viimssisse. Õöl vastu 15. detsembrit üritati Viimsi mõisa rüüstata, kuid valitsejamaajast kaugemale õnneks ei jõutud ning süüdlased said hiljem kohtulikult karistada.

1919. aasta maaseaduse tagajärjel sai Viimsi mõisast riigimõis ja seal töötas Viimsi kool, elasid õpetajad, Viimsi metsäülem ning lühikest aega ka kunstnik Jaan Koort oma perega.

1923. aastal kinkis valitsus mõisa peahoone ja peaaegu 100 hektarit maad kindral Johan Laidonerile, kes elas suvel Viimssis ning majandas mõisa kuni 19. juulini 1940.

Kindral Laidoner oli tubli mõisahärra: uuendas ning suurendas karja ja masinaparki ning asutas koos teiste kohalike taluperemeestega Viimsi Masinatarvitajate Ühisuse. 1939. aastaks oli Viimsi talul kasutada 190 hektarit maad. Kasvatati rukist, nisu, otra, kaera, ristikut, kartulit, köögivilja ja loomasöödaks juurikaid. Sõja alguseks olid kõik hooned remonditud ning elumajadesse paigaldatud elekter ja veevarustus.

Pärast Laidoneride arreteerimist võeti Viimsi talu üle ning moodustati Eesti NSV Rahvakomissari Nõukogu Asjadevalitsuse Viimsi Abimajand. Mõisa peahoonesse paigutati Nõukogude Liidu Põhja-Laevastiku 8. luureosakond. Sõjaväe käsutusse jäi hoone 1992. aastani.

2001. aastal avati mõisahäärberis Eesti Sõjamuuseum – kindral Laidoneri muuseum.

MARIKA REINTAM, Viimsi mõis. Viimsi vald 90. Koostanud URVE RATAS, ANDRES TÖNISSON. Viimsi: Viimsi Vallavalitsus, 2009, lk 113–128.

1. Millal asutati Viimsi mõis? Kes selle asutas?

Millal: _____

Kes: _____

2. Tuletage meelde, mis põhjustas 1905. aasta sündmused. Miks rüüstati mõisaid?

_____
_____

3. Millega seoses riigistas Eesti Vabariik Viimsi mõisa?

_____
_____

4. Pange lühidalt kirja Viimsi mõisa ajalugu: tähtsamad sündmused, omanikud jms.

15. sajandi II pool – mõisa rajamine

_____
_____
_____
_____
_____

5. Kirjutage alljärgnevate Viimsi mõisa oluliste aastaarvude järele samal aastal Eesti ajaloos toimunud sündmused.

1816 – _____

1905 – _____

1939 – _____

1940 – _____

1992 – _____

2001 – _____

6. Kuidas kasutatakse Viimsi mõisa tänapäeval?

_____
_____
_____
_____
_____

Ülgase fosforiidikaevandus ja rikastusvabrik

Eesti esimene fosforiidiettevõtte rajati Jõelähtme kihelkonnas Ülgasel, mis saigi tuntuks siis, kui külas hakati fosforiiti kaevandama.

1920. aastal loodud osäühing Eesti Vosvoriit rajas Ülgase klindi alla kaevanduskäigud. Mõni aasta hiljem, 1924. aastal alustasid tööd esimene kaevandus ning sorteerimis-rikastusvabrik, kus toodeti taimekasvu soodustavat fosforiidijahu. Vabrik ja sadama vahele rajati paari kilomeetri pikkune kitsarööpmeline hoburaudtee.

Ülgase fosforiidikaevanduse varemed

Foto: Piret Parve

Ülgasel toodeti aastas ligi neli tonni fosforiidijahu, mis veeti rikastatuna Koljunukile rajatud sadamasse. Saadud väetise fosforiidisisaldus oli siiski väike ning aine ise raskelt omastatav, sobides üksnes happelisele mullale. Sestap ei olnud äri eriti tulus. 1938. aasta detsembris lõpetasid Ülgase kaevandus ja rikastusvabrik töö, sest vabrik hävis tulekahjus.

Uus vabrik, mis põhines Saksa kapitalil, rajati 1940. aastal Maardusse Kroodi külla ning kandis nimetust AS Eesti Fosforiit. Fosfor oli sõjatööstuses tähtis toore, millest valmistati süütepomme. Ettevõttes said esialgu kaevuritena tööd kohalikud talupojad, hiljem töötasid kaevandustes Nõukogude Liidu ja Saksa sõjavangid.

1947. aastal sai tehase üleliidulise tähtsusega lööktööstus, kuhu toodi tööjõudu nii Ukrainast, Valgevenest kui ka Venemaalt. Ettevõtte laienemisega kaasnes elanikkonna kasv ning rajati tööstuslinn Maardu. Fosforiidi kaevandamine lõpetati 1991. aastal.

Tänapäeval võime Eesti Vosvoriidi sorteerimis-rikastusvabriku varemetest ida pool näha Ülgase panga allosas koopaid. Need, kokku seitse, on endiste kaevanduskäikude või veeärajuhtimiskäikude avad. Käikude pikkus on umbes neli kilomeetrit. Käikudes asub üks suurimaid nahkhiirte talvituspaiku (samalaadne on Piusa koobastes), seetõttu ei tohi seal viibida talvel. Kaevandus on turistidele suletud ning sinna võib minna ainult kaitseala valitseja nõusolekul.

Ülgase panga ja Koljuotsa vahel kaevandatakse tänapäeval savi, millega tugevdatakse Tallinna prügila põhja.

Jõelähtme. Teejuht rändajale ja koduloohuvilisele. Toimetanud MAARJA AASMÄE, TAAVI PAE, TOOMAS TAMLA. Jõelähtme: Jõelähtme Vallavalitsus, 2011, lk 195–197.

Rebala: http://www.rebala.ee/?Huviv%E4%E4rsused:Tutvustus:%DClgase_fosforiidikaevandus (24.02.2013).

ENNO REINSALU, Fosforiit kui Eesti loodusvara. – Eesti Loodus, 2012, 3: http://www.loodusajakiri.ee/eesti_loodus/index.php?artikkel=4438 (24.02.2013).

Ülgase looduskaitseala kaitse-eeskiri: <https://www.riigiteataja.ee/akt/1020650> (28.02.2013).

Töö allikaga

Fosforiit väetiseks

Ent 1930. aastate keskpaigaks oli selge, et senisel viisil fosforiiti kaevandada enam ei saa. „Väikse toodangu ja kauba puudulikust kvaliteedist tingitud hindade surve tõttu kandis kaevandus alati kahjusid,” tõdes majandusminister Karl Selter, kelle eestvedamisel otsustati 1937. aastal rajada uus fosforiiditööstus.

Kavad olid suured – Maardu avakaevandus pidi andma 340 000 tonni fosforiiti aastas ning superfosfaaditehas vähemalt 40 000 tonni aastas. Märtsis 1940. aastal avatigi uus Maardu fosforiidikaevandus ja tehas, mille masinad tulid Saksamaalt.

„Ülgasel muutus maastikupilt kaevandamisel minimaalselt, sest ülemised kihid jäeti looduslikku asendisse,” iseloomustab eestiaegset kaevandamist akadeemik Anto Raukas. Nõukogude okupatsioonivõime aga keskkonna säästmise ei huvitanud, algas fosforiidi röövkaevandamine.

„1989. aastaks oli Maardus 6,36 km² suurune endine taim- ja muldkattega ala hävinud. Maardu keemiatehas paiskas aastas õhku 67 000 t väävlisgaasi, umbes 3000 t lämmastikoksiidi ja 145 t äärmiselt mürgiseid fluoriühendeid, mis kandusid kuni 10 km kaugusele. Irus oli puulehtedes ja ristikkeinas fluoriühendeid 400 korda rohkem kui Meriväljal. Kostivere sovhoosi lehmad haigestusid fluoroosi ning reostunud olid ka Kallavere aiasaadused,” kirjutab Raukas ja nimetab toonast kaevandamist kuriteoks inimeste vastu.

Fosforiidisõda peatas röövkaevandamise

Kui 1980. aastate keskel taheti kasutusele võtta enam kui 1000 km² suurune Rakvere maardla, algasid ulatuslikud rahva protestid – fosforiidisõda – ning Kabala ja Toolse hügelkaevandused jäid rajamata.

„Fosforiidikaevandamine oleks olnud katastroofiks Rakvere rajoonile ja Eestile tervikuna, sest elukeskkonna halvenemine oleks kaasa toonud kohaliku elanikkonna suure osa lahkumise kodukohast ning vajaduse tööjõu massiliseks sissetoomiseks,” võtab Raukas kokku.

Tegelikult oligi massiline migratsioon – vähemalt 20 000 inimest – peamine, mille vastu tollal võideldi. „Ütlesime fosforiit, mõtlesime migrandid,” sõnastab selle fosforiidisõja üks kangelasi akadeemik Endel Lippmaa.

Ei Raukas ega Lippmaa pole fosforiidikaevandamise põhimõttelised vastased. „Fosforiiti saab ja tuleb kaevandada, kui ta on majanduslikult tasuv, kui seda saab teha keskkonnahoidlikult ja kui sellest tuleb Eesti riigile ja rahvale kasu,” ütleb Raukas. Viimati uurisid Eesti fosforiidivarusid 1992. aastal USA ja ÜRO eksperdid, kelle arvates pole kaevandamine tõenäoliselt tehniliselt ega majanduslikult otstarbekas. Samas mõõnsid nad, et on vaja teha täpsemad uuringud.

Sel suvel teataski Viru Keemia Grupp, et alustab sügisel fosforiidialaseid uuringuid. Pärast nende lõppu langetatakse otsus kaevandamise kohta. Täpselt samamoodi toimiti ka 1937. aastal – kõigepealt telliti Eesti teadlastelt uuring „Ülevaade fosforiidi tööstuse rajamise võimaluste kohta Eestis” ning alles seejärel otsustati tööstuse rajamise kasuks.

<http://arvamus.postimees.ee/656218/marti-aavik-mis-hirmutab/> (03.12.2011).

<http://www.postimees.ee/655852/paeva-karikatuur-kas-fosforiiti-voib-uurida/> (02.12.2011).

Vastake küsimustele teabeteksti ja allikate põhjal, kasutades lisalehte.

1. Mille poolest erines fosforiidikaevandamine Eesti Vabariigi ja Nõukogude Liidu perioodil.
2. Milline on olnud fosforiidi kaevandamise mõju Eestile? Tooge konkreetseid näiteid.
3. Miks seisis Eesti elanikkond uute kaevanduste vastu?
4. Miks ollakse praegu fosforiidikaevandamise suhtes skeptilised?
5. Kuidas on fosforiit seotud Eesti iseseisvuse taastamisega?

Peeter Suure merekindlus

1913. aastal hakati Tallinna ümbrusse rajama üht tähtsamat kaitserajatiste lüli Tsaari-Venemaa pealinna Peterburi kaitsesüsteemis, mida tuntakse Eestis kui Peeter Suure merekindlust. See koosnes mere- ja maarindest, mille objektid pidid paiknema Tallinnas ning Harjumaal. Mererindele projekteeriti betoonist rannakaitse patareipositsioonid suurtükki-dele. Maarindele rajati kümme põhilist kaitsepositsiooni ja nende vahele üheksa kindlustatud punkti.

Maarinne kavandati algselt Suurupist ning Pääsküla ja Raudalu kaudu kuni Muuga laheni. Mererinde pidid moodustama objektid Naissaarel, Suurupi rannas, Aegna saarel ja Viimsi poolsaarel. Tähtsamate objektide lähedusse nii maal kui ka merel ehitati mitu sõjaväelinnakut. Ühenduseks rajati munakivisillutisega teid ning ligi 300 kilomeetri ulatuses kitsarööpmelist raudteed, millest on tänapäevani kasutusel Naissaare raudtee. Mererinde objektide juurde kuulusid sadamasillad Suurupis, Kakumäel, Paljassaarel, Viimsi poolsaarel ja Aegnal.

Pärast Esimest maailmasõda avastati, et maarinne oli kohati laskemoonaladudele liiga lähedal, ning seda nihutati 2–3 kilomeetri võrra. Kui Venemaal toimus oktoobripööre, jäid pooleli tööd ka Peeter Suure merekindluse rajamisel. Lahingukorda suudeti viia üksnes mõni rannakaitseobjekt. 1918. aasta veebruaris lasti needki õhku.

Eesti Vabariik taastas iseseisvusaja jooksul mõne mererinde objekti, kuid 1941. aastal lasksid punaväelased need enne Saksa vägede sissetungi taas õhku. Maarinde pooleli jäänud ehitised – varjendid, kaevikuliinid ja patareipositsioonid – on tänapäevalgi osaliselt säilinud Harku, Kiili, Saku, Saue, Rae ja Jõelähtme valla territooriumil.

Eesti arhitektuur. 3. Harjumaal. Järvamaal. Raplumaal. Lääne-Virumaal. Ida-Virumaal. Üldtoimetaja VILLEM RAAM. Tallinn: Valgus, 1997.

HEINO GUSTAVSON, Merekindlused Eestis 1913–1940. Tallinn: Olion, 1993.

PIRET PEENSOO, Vallad kavandavad Peeter Suure merekindluse punkrisse muuseumi. – Eesti Päevaleht, 31.08.2007.

Peeter Suure Merekindluse Väana-Posti positsiooni rooduvarjend nr 5, 1917
Foto: [http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Peeter_Suure_Merekindluse_V%C3%A4na-Posti_positsiooni_rooduvarjend_nr_5,_1917_\(1\).jpg](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Peeter_Suure_Merekindluse_V%C3%A4na-Posti_positsiooni_rooduvarjend_nr_5,_1917_(1).jpg)

Peeter Suure merekindluse kaart
Foto: http://www.estonica.org/et/Peeter_Suure_merekindlus/Peeter_Suure_merekindluse_k kaart/?max

1. Mis linna kaitsesüsteemi osa oli Peeter Suure merekindlus?

---

2. Nimetage kolm valda, mille territooriumil võib tänapäeval leida jälgi Peeter Suure merekindlusest.

---

3. Mis oli maarinne? Kirjeldage merekindluse maarinnet kahe iseloomuliku tunnuse toel.

---

4. Mis oli mererinne? Kirjeldage merekindluse mererinnet kahe iseloomuliku tunnuse toel.

---

5. Miks ei kasutatud teie hinnangul merekindluse objekte kunagi sõjas? Põhjendage.

---

6. Miks maarinnet pärast Esimest maailmasõda 2–3 kilomeetrit nihutati? Põhjendage.

Põllküla laager

Põllküla laagri matmispaik
Foto: Veronika Uussaar

Teise maailmasõja ajal ja pärast seda asus Tallinnast lääne pool (nt Klooga, Põllküla ja Paldiski ümbruses) mitu vangi- jm laagrit.

1943. aastal rajasid natsid Kloogale koonduslaagri, kus juutidest vangid tegid betoonmiine ja käisid metsatöodel. 1800 Klooga laagri juuti lasti 1944. aasta septembris maha.

1943. ja 1944. aastal tegutsesid Kloogal, Põllkülas ja Paldiskis karantiinilaagrid oma kodukohast evakueeritud ingerisoomlastele. Paldiski sadamast viidi ainuüksi 1943. aastal Soome 22 050 ingerlast. Teise maailmasõja jooksul kokku transporditi Paldiski kaudu ligi 60 000 ingerlast.

Sakslased evakueerisid sama aasta sügisel Peipsi idakaldalt ja Peterburi ümbrusest massiliselt tsiviilelanikke, kuna need piirkonnad jäid kiiresti otsese sõjategevuse alla. Paljud neist ei pääsenud laagreist elusana. Karantiinilaagris surnuile rajati 2004. aastal Põllküla laagri asupaika mälestuskivi.

1944. aasta märtsist septembrini asusid samas piirkonnas Relva SSi Eesti tagavara- ja väljaõppekeskused.

Pärast sõda kasutati laagreid NKVD (Nõukogude Liidu Siseasjade Rahvakomissariaat; eestikeelne lühend SARK) kontroll-filterlaagritena. Neis hoiti Saksamaale viidud ning uuesti tagasi tulnud Nõukogude Liidu kodanikke ja Saksa armees teeninud eestlasi, lastes neil teha rasket tööd ning uurides nende minevikku. Pärast uurimise lõppu sai osa neist endale passi ja pääses koju, teised saadeti tööpataljoni või anti tribunali alla.

Eesti sõjaajaloo teejuht. Koostanud KRISTJAN LUTS. Tallinn: Eesti Päevaleht, 2010, lk 40.

PEETER KAASIK, Erikontingendi filtreerimine ja töölerakendamine Eesti NSV-s kontroll-filterlaager nr. 0316 näitel. – Tuna, 2010, 4, lk 24–36.

1. Mis otstarbel rajati Klooga-Põllküla-Paldiski piirkonnas laagreid ja millised Teise maailmasõja aegsed okupatsioonivõimud neid laagreid kasutasid?

---

2. Seletage filterlaagri mõistet.

---

3. Lugege teksti ja vastake küsimustele.

1946. a teisel suviste pühal võeti orkester rivvi, pillid kaenlasse ja marssisime laagri väravast välja. Kunagi marssisin siia sisse, et teha kahenädalane „eksam”, nagu lubati, et siis tsiviilellu tagasi saada. Paldiski oli ju erifilterlaager, aga mingit „filtreerimist” siin ei tehtud. Minult ei küsitud isegi nime. Aga ma polnud ka „eikeegi”, olin orkestrant ja lauluansambli eestvedaja. Hüvasti, Paldiski, mu eluülikooli üks asupaik. Marssisime mitte vabadusse, vaid Põllküla laagrisse. Ühinesime siinse orkestriga ja meist kokku sai juba kunstiliselt arvestatav kollektiiv. Elu siin oli juba hoopis inimväärsem ... – ... Ka toit oli hoopis parem, magasime voodites omaette toas.

Allikas: Konstantin Rein, Aeg antud elada .... Pärnu-Jaagupi: K. Rein, 2006, lk 105.

3.1. Kuidas kirjeldaksite loetud katkendi põhjal laagrielu?

3.2. Kas kõigis laagreis olid kinnipeetute elutingimused sarnased? Põhjendage oma arvamust.

3.3. Kas miski loetud katkendis üllatas teid? Kui, siis miks?

---

4. Kus asus Teise maailmasõja ajal veel laagreid? Mis eesmärgiga olid need rajatud? Kuidas on laagrite asupaigad tänapäeval tähistatud Eestis? Euroopas?

Sergei Mironovitš Kirovi nimeline kalurikolhoos

1940. aastail moodustati Viimsi kalurikülades neli kaluriartelli. Kui saabus korraldus artellid kolhoosiks ühendada, peeti 12. augustil 1950. aastal Viimsi koolimajas ühine-miskoosolek. Paul Alliksoo ettepanekul anti loodavale kolhoosile Sergei Mironovitš Kirovi (1886–1934) nimi. Esimeheks sai Paul Alliksoo, juhatusse kuulusid Meinhard Aasma, Osvald Haug, Herbert Kallas, Ilse Piirmaa, Valter Säinas ja Nikifor Sõtš. Kolhoosi järgmine esimees oli Albert Saluneem, 1955. aastal sai esimeheks legendaarne Oskar Kuul.

Kirovi kolhoosi sissesõit
Foto: Rannarahva muuseumi kogu

Hiljem liideti Kirovi kolhoosiga veel kuus väiksemat kalurikolhoosi ning 1976. aastal Rakvere kandi Maksim Gorki nimeline kalurikolhoos. Tulemus oli ligi kolmekümne allasutusega sotsialistlik suurmajand, mille keskus ja kaks kolmandikku tootmispotentsiaalset paiknes Viimsis. Kolhoosi peamisteks tegevusaladeks jäid kalapüük, kala töötlemine ja kalakasvatus.

1974. aastal oli Kirovi kolhoosil üheksa osakonda: Nord (Lohusalu küla), Kakumäe (Kakumäe ja Fischmeisteri küla), Prangli (Prangli saar), Rohuneeme (Rohuneeme küla), Leppneeme (Leppneeme küla), Neeme (Neeme, Ihasalu ja Jõesuu küla), Oktoober (Kolga-Aabla, Tapurla, Juminda, Virve, Pedaspea, Kiiu-Aabla ja Leesi-Tammistu küla) ning Võidu Tee (Viinistu, Suurpea, Pärಿಸpea ja Turbuneeme küla). Majandi territoorium oli 7294 hektarit.

Kolhoosi keskus asus Haabneeme alevikus. Suurim sadam oli 1969. aastal valminud Miiduranna, kuid oma sadam oli igal osakonnal. Kolhoosi käes oli 268 kilomeetrit Soome lahe rannajoont Lohusalust Turbuneemeni. 1973. aasta lõpul oli kolhoosil 4930 liiget. Kala püüdis 520 inimest, püügi-laevu oli 39, neile lisaks 64 traalpaati. Tähtsaim püügivahend oli traalnoot. Püügiperioodil püüti 40 tonni, mõnikord isegi 100 tonni kala päevas.

Kolhoosis arendati kalakasvatust. Suurim ettevõtte asus Valgejõel. Kala töötlemiseks oli kaks konservi-, kaks suitsutus- ja preservitsehhi ning neli töötlemispunkti. Kalatöötlemisettevõtteid varustas taaraga 1966. aastal valminud plekk-karbitsehh. Kalapüügivõrke valmistati ning parandati püünisettehhis. Peale nende oli kolhoosil õmblustsehh, puidutsehh, automajand, projekteerimisbüroo, ehitus- ja remondikontor ning 8500ruutmeetrise köetava pinnaga aiand.

Plaanitaitmisel ja sotsialistlikus võistluses oli Kirovi kolhoos püsivalt esirinnas. Parimate hulgas olid püügilaevad TB-76 (kapten Ludvig Rõõm), PTS-245 (kapten Arkadi Uusen) ja STsB-2030 (kapten Jako Uustal).

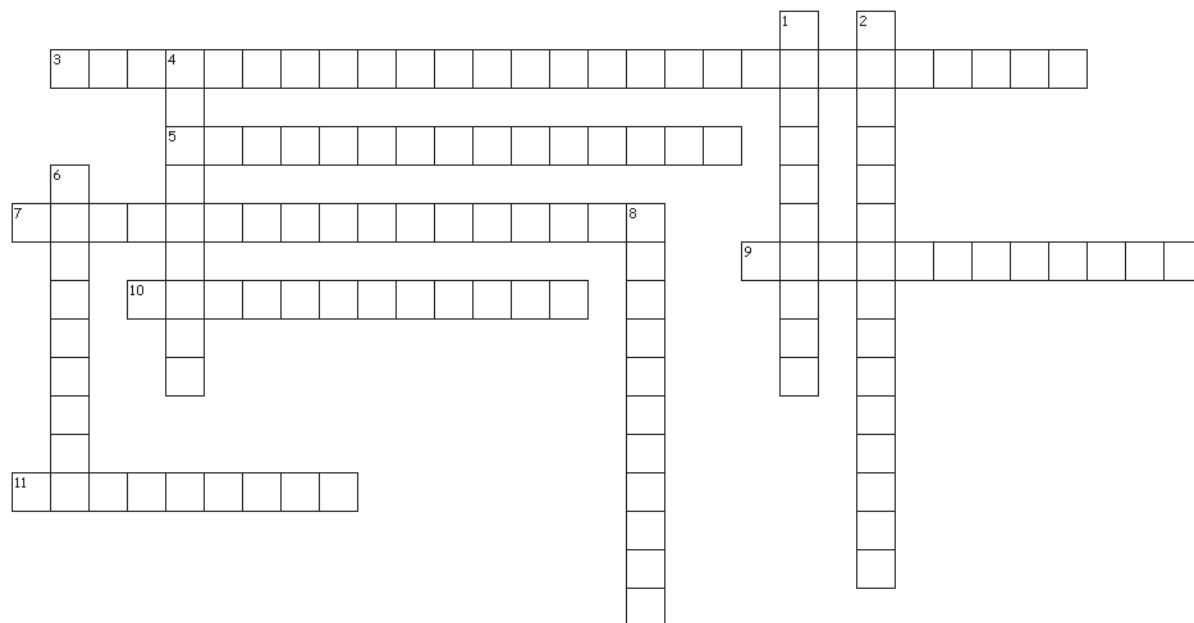
Vaba aja sisustamise eest hoolitsesid kolhoosi kultuuriosakond ja spordiklubi, tegutses 50 huviringi 800 liikmega. Parimad taidluskollektiivid esinesid ka väljaspool Eestit, viis kollektiivi – Vikerlased, Põhjapiigad, Randlased, Lauluveljed ja Mikronid – tulid üleliiduliste konkursside võitjateks. Kultuuriosakonna all tegutses ka kaks professionaalset muusikakollektiivi: puhkpilliorkester Helikon ning sõjaveteranide ansambel Torpedo.

Spordiklubil oli 1100 liiget. Kolhoosi väravallimeeskond oli mitmekordne Eesti NSV meister, orienteerujad Rein Tõnuri ja Johannes Tasa tulid Nõukogude Liidu meistriteks, jääpurjetaja Ain Vilde aga maailmameistriks.

KÜLVI KUUSK, Kirovi kolhoos – riik riigis. 2011. Käsikiri Rannarahva muuseumis.

1A. Uurige, millal asutati Eesti NSVs esimesed ühismajandid – kolhoosid.

1B. Lahendage ristsõna „Kirovi kalurikolhoos”.

PAREMALE

3. Asutati 12.08.1950
5. Tegevusala Kirovi kolhoosis
7. Kolhoos moodustati ...
9. Tegevusala Kirovi kolhoosis
10. Kolhoosi territoorium Lohusalust kuni ...
11. Kala, mida kasvatati

ALLA

1. Suurim sadam Kirovis
2. Asukoht
4. Legendaarne Kirovi kolhoosi juht
6. Kirovi kolhoosi keskuse asukoht
8. Tähtsaimad püügivahendid

3. Kas Kirovi kalurikolhoos oli edukas ettevõte? Põhjendage.

4. Kirjutage arutlus teemal „Kas Kirovi kalurikolhoosi majandustegevus oli tüüpiline sotsialistlik majandamine?”

Tallinna Näidislinnuvabrik

Praegune Loo alevik on kujunenud mõisasüsteemi lagunemise järel, kui mõisamaadele hakati rajama asundustalusid. Kunagise Loo suurtalu ümber tekkiski pärast Teist maailmasõda Loo alevik.

Kanu kasvatati Lool samanimelises talus juba 20. sajandi algul, 1937. aastaks oli Loo kanafarmis 400 kana. 1944. aastal sai Loo kanafarmist Eesti NSV Riikliku Plaanikomitee abimajand. 1952. aastal abimajand likvideeriti ja alustati linnuvabriku ehitamist. Tallinna Linnuvabrik alustas tegevust 1956. aastal, selle esimeseks direktoriks sai Nikolai Burmann. Esimesel aastal toodeti 24 000 muna ja 7,4 tonni linnuliha.

Algusaastail puudusid ettevõttes kanamunade ja linnuliha tööstuslikuks tootmiseks vajalikud oskused, kogemusi käidi omandamas Leningradi linnuvabrikus.

1966. aastal määrati ettevõtte direktoriks Aleksander Lind. 1968. aastal kerkis aastane munatoodang 42,2 miljonini. Toodangu suurenemisele aitasid kaasa ulatuslikud ümberkorraldused: ehitati uued kanalad, külmhoone; sisse toodi uued kanatõud, suurt tähelepanu pöörati veterinaarteenistusele, tööle võeti väljaõppinud kaader.

1982. aastal liideti Tallinna näidislinnuvabrikuga Kostivere sovhoos. Nii kujunes Tallinna näidislinnuvabrik-sovhoos, mille direktoriks sai 1983. aastal Herbert Lass. Linnukasvatuse kõrval hakati tootma liha ja piima ning kasvatama söödapeeti.

1987. aastal valiti ettevõtte direktoriks Ants Käsper. Taas pöörati tõsisemat tähelepanu linnukasvatusele. 1991. aastal toodeti 211 miljonit muna ja 1891 tonni liha.

Oma töötajatele pakkus majand kõikvõimalikke soodustusi. Suviti sai sõita puhkama Musta mere äärde Adlerisse; töötajatele jagati sanatooriumituusikuid; lapsed võisid veeta suvepuhkuse lastelaagrites. Klubis tegutsesid vaba aja ringid. Populaarne oli kohvikklubi Kikerikii. Klubis näidati kaks korda nädalas kino. Töötasid raamatukogu, kauplus ning ambulatoorium. Majandi sööklas sai odavalt (20 kopika eest) lõunat süüa, spetsiaalses müügipunktis müüdi majandi töötajaile mune ja kanaliha.

1974. aastal avati spordihoone, mida majandi töötajad said kasutada tasuta. Tuntud olid linnuvabriku naisväravapallurid. Kaks korda aastas korraldati rahvamatku – 9. mail, võidupühal jalgsimatku Loolt Lagedi mõisa, ning 23. veebruaril, Nõukogude armee aastapäeval suuskadel Loolt Irusse.

Sügiseste koristustööde lõppu tähistati lõikuspeoga. Siis kaeti spordihoone saalis lauad, tantsuplatsiks oli aga ujula – basseini lasti vesi välja ning selle peale ehitati tantsuplats.

1964. aastal ehitati lasteaed. 1982. aastal avati Loo lasteaia juures 3-klassiline algkool, mis oli esimene lasteaed-alkool kogu Nõukogude Liidus. 1987. aastal hakkas tööle Loo Keskkool.

Tallinnas Liivalaia tänaval tegutses firmakauplus ja grillbaar, kus pealinna rahvas sai linnuvabriku toodangut osta.

1. märtsil 1993. aastal asutati Tallinna linnuvabriku baasil AS Tallegg.

Tallinna Näidislinnuvabriku
sümbol
Foto: Piret Parve

Jõelähtme. Teejuht rändajale ja koduloohuvilisele. Toimetanud MAARJA AASMÄE, TAAVI PAE, TOOMAS TAMLA. Jõelähtme: Jõelähtme Vallavalitsus, 2011, lk 106–108.

SVEN-ALLAN SAGRIS, ... ja munast sai kana. Tallinn: MIXI Kirjastus, 2007.

1. Kirjutage tabelisse andmed, mida nende direktorite juhtimise ajal linnuvabrikus toodeti ning lisage ka kogus.

Nikolai Burmann	Aleksander Lind	Herbert Lass	Ants Käsper

2. Koostage saadud andmete põhjal diagramm.

3. Mis puhkamisvõimalusi jt soodustusi pakuti töötajaile?

---

4. AS Tallegg loodi 1993. aastal. Mis protsessidega on see muutus seotud?

---

5. Uurige, kui palju suuretevõtteid tegeleb tänapäeval Eestis linnukasvatusega.

---

6. Kumb oli enne: muna või kana? Põhjendage oma vastust.

Pioneerilaagrid

Pioneerilaager oli Nõukogude Liidus ja teistes sotsialismimaades peamine lastelaagri tüüp. Pioneerilaager asus enamasti selleks ehitatud või kohandatud alalistes hoonetes. Laagrituusi- kuid, mille hind oli sümboolne, jaotati ametiühingute kaudu. Mida suurem oli asutus, kus lapsevanem töötas, seda parem ja looduskaunim oli pioneerilaager, kuhu töötajad lapsi suvel saata said.

Nõukogude propaganda rõhutas, et pioneer olla on auasi, kahelisi õpilasi võidi pioneeriks mitte võtta. Samas võidi õpilastesse, kes ei olnud pioneerid, suhtuda halvustavalt; nende hoiakuid peeti nõukogudevaenulikuks või siis kahtlustati neid seotuses kirikuga.

Nõukogude riigil võimaldas pioneerilaager mõjutada kasvavat põlvkonda. Pioneerilaagrites kandsid noored kaelarätti ning ühtset vormi. Hommikuti tõusti fanfaariheli saate ja vara, võimeldi, rivistuti ning heisati lipp. Päevad olid täidetud põhiliselt patriootlike tegemistega, ent õpiti ka morset, sõlmetegemist ja lõkkesüütamist ning muid matkatarkusi. Tähtsal kohal oli laagris häirete korraldamine, samuti pidasid pioneerid laagris vahti. Ka koolis kanti pioneerisümbolikat – punast kolmnurkset kaelarätti ning Lenini pildiga rinnamärki. Pioneerid pidasid kirjavahetust teiste pioneeridega Nõukogude Liidust ja teistest sotsialismimaadest.

1946. aastal tegutses Eestis 13 pioneerilaagrit, 1972. aastaks oli neid juba 35. Nõukogude Liidu suurim pioneerilaager Artek asus Musta mere rannikul Ukrainas. Sinna pääsesid ainult tublimad pioneerid.

Tallinna lähedal tegutses Kose-Lükati pioneerilaager, mis oli 1961. aastal koostatud salajases nimekirjas, mis lubas laagrit näidata ka väliskülalistele.

Tuhalas asus pioneerilaager Stroitel ('ehitaja'), kus suhtluskeel oli peamiselt vene keelt. Laager oli paigutatud kunagistesse sõjaväe kasarmutesse. Tuhalas laager oli eripärane, kuna seal oli ka koolieelikute rühm. Tavapäraselt olid pioneerilaagrid mõeldud 7–15aastastele lastele.

Harjumaal oli teisigi pioneerilaagreid. Klooga pioneerilaager asus Kõltsu mõisas, mis on praegu eravalduses. Kaunis looduslikus kohas asus Väana-Jõesuu pioneerilaager, mis oli rajatud kunagisele laadaplatsile, kus kohalikud talumehed kaupa käisid müümas. Praeguseks on laagrist alles jäänud mitmesugused rajatised, mida on hooldanud külaelanikud, näiteks staadion ja palliplatsid, kuid need vajaksid põhjalikku renoveerimist. Endise pioneerilaagri sööklad kohandatakse parasjagu Väana-Jõesuu põhikooli jaoks.

Nõukogude kool ja õpilane. Koostanud ENNO TAMMER. Tallinn: Tammerraamat, 2006, lk 245–282.

ÜLO RUSSAK, Abivallavanem Erik Sandla: „Tuleb teine aasta!” – Harku Valla Teataja, 15.01.2013.

PIRET TALI, Milleks meile 1. september? – Õpetajate Leht, 05.08.2011.

TAIMO TÜRNPÜ, Harjumaa pärandkultuurist. Väana-Jõesuu turuplats ja pioneerilaager. Tallinn: Eesti Loodusfoto, 2008, lk 44.

Pidulik lõunasöök Käesalu pioneerilaagris (1971)
Foto: Mare Oja erakogu

Ettevalmistus kontserdiks Käesalu pioneerilaagris (1971)
Foto: Mare Oja erakogu

1. Mis rolli täitis pioneerilaager?

Riigi jaoks: _____

_____

Lapsevanema jaoks: _____

_____

Lapse jaoks: _____

_____

2. Nimetage tegevusi, mis olid pioneerilaagris kohustuslikud.

_____

_____

_____

3. Mis oli Artek?

_____

_____

_____

4. Usutlege oma suguvõsa liikmeid pioneerilaagrite teemal. Koostage mälestuste põhjal esitlus ja kandke see klassis ette.

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

Harju KEK

Harju KEK on tootmis- ja ärikinnisvara arendaja ning finantsinvesteeringute haldaja. Ettevõtte tütarettevõtjad tegutsevad eri valdkondades, nt ehitusmaterjalide kaubandus, elektrimontaažitööd, sae- ja hõövelmaterjali tootmine jms. Harju KEKi koostööpartnerid on edukad rahvusvahelised ettevõtted, nagu Ensto, Glamox, ABB ja Bauhof. Harju KEKi keskus asub Keilas.

1956. aastal loodi Keila kolhoosidevaheline ehitusnõukogu. See kooperatiivne organisatsioon toimetas ehituse ja ehitusmaterjalide tootmise valdkonnas. 1964. aastal koondusid Harju ja Keila ehitajad ühtsesse organisatsiooni, mille keskus jäeti Keilasse. Laienenud ettevõtte nimetati Harju KEKiks.

1960. aastail kasvas ehitustööde maht kahekordseks. Tähtis saavutus oli ehituskvaliteedi pidev paranemine. Töö tõhustamiseks hakati looma spetsialiseeritud tootmisüksusi. 1970. aastail arenes maapiirkondade elamuehitus ning kasvas viimistlustööde maht. Ehitati ka kolhooside kontorihooned. Neist tähelepanuväärseimaks võiks pidada Aruküla kolhoosi kontorit-klubihoonet, millest kujunes asula kultuurikeskus. Ehitustegevuse mahtu piiras ehitusmaterjalide nappus.

Käsumajanduse tingimustes tuli Harju KEKi tootmisbaasides lahendada sageli defitsiidiprobleeme. Et tähtaegadest kinni pidada, tuli puuduvate materjalide hankimiseks näha suurt vaeva. Kui riiklikud ettevõtted said üldjuhul tootmismaterjali plaanikomitee jaotuskava alusel, siis pidid kooperatiivsed ettevõtted end ise majandama. Kõik tootmishooned ja töötajate korterid ehitati ning tootmisvahendid hangiti omavahendite arvel. Niisugune olukord sundis Harju KEKi juhte ja töötajaid leidlikud olema. Tänu isemajandamisele sai motiveerida töötajaid tööskusi arendama, kuna Harju KEK suutis pakkuda suuremat tötötasu kui riiklikud ehitusettevõtted.

Nõukogude Liidu lõpuaastad tõid kaasa majandusliku allakäigu, mis mõjutas ka Harju KEKi. Iseisvuse taastanud Eesti algusaastad olid samuti majanduslikult rasked. Harju KEK alustas koostööd rahvusvaheliste ettevõtetega. Vaba turumajandusega kohanemisel võeti eeskuju lääneriikide koostööpartneritelt.

1995. aastast alates on Harju KEK Eesti Kaubandus-Tööstuskoja liige ning 1999. aastal reorganiseeriti osühing Harju KEK aktsiaseltsiks. Praeguseks on Harju KEKil 100 hektarit tootmis- ja ärimaad. Kõik Harju KEKi tööstuspargid on soodsate transportimisvõimalustega.

Harju KEK
Foto: Aleksei Lukašin

1. Mis on Harju KEK ning mis valdkondades see tegutseb?

---

2. Seletage defitsiidi mõistet. Tooge näide defitsiidi kohta.

Seletus: _____

Näide: _____

3. Võrrelge plaanimajandust ja turumajandust. Nimetage erinevused.

Plaanimajandus	Turumajandus

4. Mis probleemide ees seisis Harju KEK Nõukogude okupatsiooniajal? Kuidas neid probleeme lahendati?

Probleemid: _____

Lahendused: _____

5. Miks tõi teistsugune majandusolukord iseseisvuse taastamise järel KEKile majandusliku allakäigu?

---

6. Mis muudatused kaasnesid Harju KEKis Eesti iseseisvuse taastamisega? Kuidas tegutseb Harju KEK tänapäeval?

Aruküla kolhoosi kontor-klubi

Aruküla keskasulas asuva kontserdisaali ja kontoriruumidega keskusehoone ehitas Harju KEK 1974. aastal Aruküla kolhoosi kontoriks-klubiks ning see oli kasutuses ka Harju rajooni kultuurimajana. Hoone on 1970. aastail ehitatud tüüpilise kolhoosikeskuse iseloomulik näide.

Aruküla kolhoosi endine kontorihoone on täna kasutusel Aruküla rahvamaja ja Raasiku vallavalitsuse hoonena
Foto: Henri Reeder

Aruküla kolhoosi kontor-klubi koosnes kahest erilmelisest plokist: kõrgete püstakendega saaliosa on ehitatud kõrge lavakarbiga ning astmeliselt tõusvana; selle külge on ehitatud tava-

pärases koridorisüsteemis liigendamata kahekordne kontriplokk. Esimesel korrusel asub kaldpõrandaga kontserdisaal, mis mahutas toona 300 inimest. Nüüdseks on kontserdisaali mahutavus toolide vahetuse tõttu vähenenud. Majas asuvad veel banketisaal, kõrvalruumid taidlejaile ning kaks kööki. Hoone avamise järel kirjutati ajalehes Harju Elu: „Niisugune hoone aga, mis sai valmis Aruküla kolhoosis, lihtsalt ei lase uudistamata mööda minna. Hoonel on kõrgust ja laiust, teist niisugust meie rajoonis ei ole.”

Aruküla kolhoos kasutas hoonet oma kontorina alates 1975. aastast kuni kolhoosi likvideerimiseni 1990. aastail.

Aruküla kolhoos, mille üldpindala oli 12 867 hektarit, oli Harju rajooni suurim. Põllumajandusmaad oli sellest 5014 hektarit. Peamised tootmissuunad olid taime- (teravili, kartul, põldhein) ja loomakasvatus (veised, lehmad, sead). Teravilja tootmises ning riigile müümises oldi suurimad kogu Harju rajoonis (9. viisaastakul müüdi riigile üle 2600 tonni teravilja). Kolhoosi juures töötas abiettevõtte Sõprus, kus toodeti maltoosat, tärklis, traatvõrku, okastraati, mahla, naelu, puunööpe ja puupärleid, hiljem ka veini ja embleeme.

Tänapäeval on endisest kontorihoonest saanud kohaliku kultuurielu keskus ning vallamaja. See kuulub Raasiku valla omandisse, selles tegutsevad Aruküla rahvamaja ja Raasiku vallavalitsus.

1996. aastal avati hoone ees mälestuskivi Aruküla esmamainimise tähistamiseks „Taani hindamisraamatus” 1291. aastal.

Eesti arhitektuur. 3. Harjumaa. Järvamaa. Raplamaa. Lääne-Virumaa. Ida-Virumaa. Üldtoimetaja VILLEM RAAM. Tallinn: Valgus, 1997.

MAI ERBE, HENRI REEDER, Aruküla lugu 1291–2011. Aruküla: Minu Eesti Noored, 2011.

ARVED KALJUKIVI, Piduruumid majas. – Harju Elu, 28.01.1975.

HELGI KUKK, VOLDEMAR KUKK, Harju rajoon. Tallinn: Eesti Raamat, 1978.

1. Nimetage kolm toodet, mida valmistati Aruküla kolhoosis.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

2. Nimetage kolm funktsiooni, mida on Aruküla kolhoosi kontoriiks-klubihooneks ehitatud maja ajaloo vältel täitnud.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

3. Kirjeldage Aruküla kolhoosi kontori-klubihooned arhitektuuri kahe iseloomuliku tunnuse abil.

- 1) _____
- 2) _____

4. Mida rõhutas ajakirjandus hoone avamist kajastades? Tooge kaks näidet.

- 1) _____
- 2) _____

5. Mis oli Aruküla kolhoosi tegevuses teie hinnangul erilist? Põhjendage.

---

6. Mis abiettevõtte Sõprus toodangust võis olla teie hinnangul kõige olulisem? Põhjendage.

---

7. Kuidas kasutatakse hoonet tänapäeval?

Tallinna prügila

Harju maakonnas Jõelähtme vallas Rebala küla territooriumil asub Tallinna prügila (ametlik nimetus Tallinna Jäätmete Taaskasutuskeskus), mis on rajatud ammendunud Maardu Põhjakarjääri alale, millest põhja jääb Ülgase ja lõunasse Rebala küla. Samas piirkonnas tegutses aastail 1924–1938 Ülgase fosforiidikaevandus.

Et kaitsta kultuurmaastikke fosforiidikaevanduste eest, algatati 1970. aastate teisel poolel Rebala kaitseala loomise projekt. Üks selle idee eestvedajaid oli arheoloog Vello Lõugas. 1987. aasta 24. septembril kinnitati Eesti NSV ministrite nõukogu määrusega vabariikliku tähtsusega Rebala ajaloolis-kultuurilise kaitseala piirid ja peatati karjääri laienemine. Fosforiidi kaevandamine piirkonnas lõpetati 1991. aastal. Põhjakarjääri tõttu hävis selles piirkonnas 33 talu. Rebala kaitseala maadel paikneb üle 40 kivi-kalme ning vanimad muinaspõllud kogu Ida-Euroopas.

Prügilat ehitades rakendati keskkonnanahoidlikke meetodeid ja jälgiti hoollega, et mürgistel ainetel poleks võimalik sattuda keskkonda. Prügila põhja tugevdati saviga, mida saadi Ülgase ja Koljunuki neeme vahel asuvast maardlast.

Tallinna prügila avati 2003. aastal. Valdavalt kogutakse jäätmeid Tallinnast ja Harjumaalt, kuid praeguseks on prügila teeninduspiirkond laienenud. Tänapäeval prügilasse saabuvad jäätmed sortitakse ning neid taaskasutatakse.

KATRIN ERG, Maardu põhjakarjääri sulgemine – kava, projekt ja tegelikkus: http://www.ene.ttu.ee/Maeinstituut/labor/teadusklubi/maardu/Erg_Maardu2.pdf (20.03.2013).

Jõelähtme. Teejuht rändajale ja koduloohuvilisele. Toimetanud MAARJA AASMÄE, TAAVI PAE, TOOMAS TAMLA. Jõelähtme: Jõelähtme Vallavalitsus, 2011, lk 196.

Tallinna Jäätmete Taaskasutuskeskus: <http://www.jaatmekeskus.ee/ettevottest/ajaloost> (20.03.2013).

Tallinna prügila tähis

Foto: Piret Parve

1. Miks pakuvad arheoloogidele huvi muistsed prügilad?

---

2. Mida saab toota sorteeritud prügist?

Jäätmed	Ümbertöötamise viis	Uus toode
	Jäätmed kogutakse kihiti hunnikusse või kasti ja kaetakse mullaga. Aja jooksul lagunevad need piisava soojuse ja mikroorganismide mõjul	
	Taara sulatatakse värvi järgi, peenestatakse helvesteks ja pestakse. Helbed puhastatakse metallosadest ning sulatatakse ümber	
	Paber segatakse veega paberimassiks, eemaldatakse tint, pressitakse mass, eraldatakse vedelik ja kuivatatakse	

3. 2013. aastal on olmeprügist saanud tähtis tooraine Iru elektrijaamale. Milleks seda kasutatakse?

---

4. Mis prügi probleemiga puutuvad kokku Lääne-Aafrika riigid? Lugege artiklit „Prügi rändab, aga ei kao” (<http://www.bioneer.ee/eluviis/tarbimine/aid-9662/Pr%C3%BCgi-r%C3%A4ndab-aga-ei-kaol>).

Laulasmaa SPA

Lühend SPA tuleb ladinakeelsetest sõnadest *sanus per aquam*, mis tähendab 'tervis vee abil'. Pärast Eesti iseseisvuse taastamist on Eestisse rajatud mitu vee- ja tervisekeskust.

Laulasmaa SPA asub Keila vallas Laulasmaal (Puhkekodu 4). See on puhke- ja tervisekeskus, kus võib pidada ka konverentse. Laulasmaa mere-rannik, ilusad männimetsad ning pealinna lähedus annavad kohale lisaväärtust. Tervisekeskus on populaarne nii eestlaste kui ka välismaalaste seas. Lähedal on Niitvälja golfväljak.

Enne Esimest maailmasõda olid Laulasmaal baltisakslaste suvilad. Laulasmaale kui suvituskohale pani aluse endise Kõltsu mõisa omanik, kes muutis selle suvitusemõisaks. Ta laskis rajada mereäärsesse männimetsa teed. Suvitada võisid seal ainult aadlikud. Teises maailmasõjas hävines enamik Laulasmaale ja Klooga randa ehitatud suvilaid, säilisid üksnes Schulmanni suvila ning osaliselt Rotermani suvila. Viimase baasil avati 1953. aastal Laulasmaa puhkekodu, mis pakkus rahvale tervist parandavaid protseduure ning vaba aja veetmiseks raamatukogu, kinoetendusi, spordiüritusi, loenguid, kontserte jms. Nõukogude Liidu kokkuvõttesemise jäi pooleli arendusprojekt, mis nägi ette Laulasmaa puhkekodu ümberehitamist südame- ja veresoonekonnahaiguste sanatooriumiks.

2003. aastal avati Laulasmaa SPA, mille rajamiseks kulus 180 miljonit krooni. Modernne puhke- ja tervisekeskus lõi Laulasmaale uusi töökohti ning ettevõtte asus hooldama ka rannapiirkonna eest. 19. aprillil 2005. aastal anti Laulasmaa SPA-le üle Rohelise Võtme diplom keskkonnahoidliku ja säästva majandamise põhimõtteid järgiva tegutsemise eest. Laulasmaa SPA oli selleks ajaks soetanud veejaama ja biopuhasti.

Kogu maailma ja Eestit tabanud majandusraskused mõjusid halvasti ka Laulasmaa SPA-le, mis vahetas seetõttu mitu korda omanikku ning oli kord avatud, kord suletud. 10. juunil 2011. aastal Laulasmaa SPA avati taas. Avamise ajaks oli uuendatud keskuse nõukogudeaegne küttesüsteem ja renoveeritud veekeskus. Rootslaste valduses olevat puhkekompleksi majandab Baltic Beach Holding OÜ. Kaunis loodus ning hea asukoht meelitavad ligi välisturiste nii Soomest, Rootsist kui ka Venemaalt.

Eesti NSV kuurordid. Koostanud HEINO VANKER, ENDEL VEINPALU, LINDA VERNIK. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1963, lk 115–118.

ÜLO RUSSAK, Sigrid Tammes: Puhume Laulasmaale jälle elu sisse. – Harju Elu, 22.06.2011.

TIINA TARMA, Rohelise Võtme projektijuht. – Harjumaa, 22.04.2005, lk 2.

Laulasmaa SPA
Foto: Aleksei Lukašin

1. Võrrelge nõukogudeaegset Laulasmaa puhkekodu ja praegust Laulasmaa SPA-d.

Sarnasused: _____

_____

Erinevused: _____

_____

2. Mis on Rohelise Võtme diplom?

_____

_____

_____

3. Laulasmaa SPA populaarsus nii kodumaiste kui ka välismaiste klientide seas on paljuski tingitud ettevõtte asukohast. Nimetage asjaolusid, mis kergitavad klientide silmis Laulasmaa SPA kui ettevõtte väärtust.

1) _____

2) _____

3) _____

4. 2008. aastal tabas maailma finants- ja majanduskriis. Uurige internetist, mis olid selle põhjused.

_____

_____

_____

5. Kuidas mõjutas majanduskriis Laulasmaa SPA tegevust?

_____

_____

_____

6. Mis oli kriisi positiivne mõju?

_____

_____

_____

7. Mis võib olla põhjus, et SPA-turism on Eestis nii populaarne?

_____

_____

_____

Muuga sadam

Muuga sadamat võib pidada mitte ainult Eesti, vaid ka Läänemere üheks tähtsamaks kaubasadamaks. Muugal teenindatakse peamiselt ida-läänesuunalist naftatoodete transiiti. Sadama kaudu liiguvad ka vili, süsi, väetis, konteinerid ja üldkaup. Sadamakoht valiti omal ajal loodusliku sügavuse, heade navigatsioonitingimuste ning jäävabaduse tõttu.

Muuga sadam avati pidulikult 19. detsembril 1986. aastal. Avamisele tuli kohale värvikas seltskond alates külalistega Moskvast kuni Soome peaministrini. Muuga sadama kaudu pidi Nõukogude Liit igal aastal riiki sisse vedama kuni 5 miljonit tonni teravilja, 1 miljon tonni kiiresti riknevaid kaupu jm. Projekti kohaselt pidi sadam saavutama täisvõimsuse 2005. aastaks.

Muuga sadam

Foto: Aleksei Lukašin

Sadamaehituse peatellijad olid Nõukogude Liidu merelaevanduse ministeerium ja teedeministeerium. Kohapeal täitis tellija rolli Tallinna Uussadama Ehituse Direktsioon. Muuga sadama ehitamise vastu avaldati korduvalt protesti, üheks põhjuseks asjaolu, et Viimsi poolsaarele oli varem kavandatud puhkerajoon. Teiseks kardeti uue sadama ning sellega seotud raudtee laiendamise halba mõju ümbruskonna põldudele. Põhjasüvendajate ja kallurite töömüra häiris kohalikke niivõrd, et protestikirjade arv suurenes 1982. aasta suvel olulisel määral. Sadamatöötajate majutamiseks hakati ehitama elamurajooni Maardusse. Ehitamine kestis neli aastat. Süvendustööde ajal tuli lahe põhjast välja tõsta ja teisaldada 14 miljonit kuupmeetrit pinnast ning paigaldada 500 000 kuupmeetrit raudbetoonkonstruktsioone. Sadama esimese ehitusjärgu tarvis tuli autodega juurde vedada 1,6 miljonit kuupmeetrit pinnast, mis toodi kohale põhiliselt Männiku ja Vao karjääridest. Sadamaehitusega kaasnes sadade ehitustööliste juurdevool teistest liiduvabariikidest. Suure töö ehitusel tegid ära Soome ehitusfirmad. Tehnoloogilised seadmed telliti Saksa Föderatiivsest Vabariigist.

1991. aastal võeti Tallinna Uussadam Eesti Vabariigi alluvusse. 1992. aasta aprillis moodustati riigiettevõtte Tallinna Sadam, mille koosseisu kuulusid peale Muuga sadama veel Kesklinna, Kopli ja Paldiski sadam. 1994. aastal vormistati riiklikult Eesti maismaaterritooriumi suurenemine 134 hektari võrra – just nende hektarite peal asubki esialgu merre rajatud Muuga sadam.

1996. aastal võeti Muuga sadamas kasutusele uus naftakai, mille kaudu hakati Eestisse kütust transportima. Muuga vabatsoon loodi 1997. aasta novembris. 1998. aastal sõlmis AS Tallinna Sadam USA metallliveofirmaga RUMA-USA lepingu, mille sisu oli ehitada Muuga sadama vabatsooni Baltimaade suurim metallliveoterminal. Söeterminal valmis 2005. aastal. Kivisüsi on nafta järel järgmine kaubaartikkel, mida Venemaalt eksporditakse.

Muuga sadamas on rakendatud rahvusvahelised turvanõuded. Sadamale on soetatud pääste- ja reostustõrjetechnika ning regulaarselt korraldatud õppusi päästetööde tegemiseks. Sadamas seiratakse pidevalt atmosfääriõhu kvaliteeti naftaterminalide ja söeterminali tegevuse tõttu. Kokku on Muuga sadamas neli seirejaama. 2014. aastal on kavas paigaldada kolmas Muuga sadama välisõhu seirejaam. Viimase uuringu järgi on Muuga sadama piirkonnas elavate inimeste sõnul kodukoha keskkond paranenud.

SIRLE ARRO, Muuga sadama ümbruse elanikud hindavad kodukandi elukeskkonda heaks. – Viimsi Teataja, 11.01.2013, lk 9.

ALLAN KIIL, Muuga sadam 25. juubeli lävel. – Viimsi Teataja, 21.10.2011, lk 13.

REIN ORAS, Merre rajatud sadam. Mõnda Muuga sadama tekkest ja tegevusest. Muuga, aprill 1996. (HMK 6608 AR 4253).

1. Millal avati Muuga sadam?

---

2. Miks põhjustas Muuga sadama rajamine kohalike seas proteste?

---

3. Seletage mõisteid.

Import – _____

Eksport – _____

Transiit – _____

4. Mis ohte kujutavad suured kaubasadamad keskkonnale? Tooge näiteid.

---

5. Mis ettevaatusabinõud on tarvitusele võtnud Muuga sadam?

---

6. Uurige lisaks, mis on vabatsoon. Mil moel toob vabatsoon kasu kaupade omanikule ning mil moel sadamale?

---

7. Miks on Muuga sadam Eestile nii tähtis?

Viimsi Püha Jaakobi kirik

Pärast Teist maailmasõda rajati esimene uus luterlik kirik just Viimsi poolsaarele. Kiriku ehitamist alustati 2003. aastal ning valmis see juba 2007. aastal. Arhitektide Martin Aunini ja Erkki Ristoja projekti järgi ehitati 21. sajandi kirikuhoone küll nüüdisaegselt, ent arvestades ajaloolisi pühakoja vorme. Ehituse patrooni president Lennart Meri ettepanekul pühendati kirik kõigi merel hukkunute mälestuseks.

Viimsi Püha Jaakobi koguduse sünnipäevaks peetakse 1994. aasta 5. märtsi, kui Erkki Juhandi peetud jumalateenistusele Püüsi põhikooli kogunes ligi 40 inimest. Uus kirik valmis suuresti just koguduse ja kohaliku vallavalitsuse kaasabil. Kauni sakraalhoone ehitus läks maksma 7 miljonit krooni.

Tornikellad Memento Mori ja Memento Vivere seati torni juba 2005. aastal. Kellad on valmistatud Hollandis.

Kiriku ees seisab Estonial hukkunuile asetatud mälestuskivi, millele on kantud kõigi hukkunute nimed.

Kirikul ei ole siiani orelit, kuid eesmärgiks on seatud ehitada orel 2017. aastaks, kui kiriku avamisest möödub kümme aastat. Ehitaja leidmiseks korraldatud konkurss oli edukas ning nüüd on keskendutud raha kogumisele. Orel läheb kogudusele maksma ligikaudu 170 000 eurot. 2013. aasta märtsist algab kontsertide sari, millega kogutakse raha oreliehituseks.

EELK Viimsi Jaakobi Kirik: <http://viimsijaakobi.edicypages.com/kirik> (03.02.2013).

Püha Jaakobi kiriku orelehitus. Viimsi Teataja, 08.03.2013, lk 3.

Viimsi vald 90. Koostanud URVE RATAS, ANDRES TÖNISSON. Viimsi: Viimsi Vallavalitsus, 2009, lk 188–189.

Viimsi Püha Jaakobi kirik
Foto: Veronika Uussaar

1. Millega seletada, et Viimsi Püha Jaakobi kogudus ja kirik ei ole ühevanused?

---

2. Vaadake fotot Viimsi Püha Jaakobi kirikust ning pange kirja, mille järgi tunnete visuaalsel vaatlusel ära, et tegemist on pühakojaga.

---

3. Uurige internetist, kuhu ja mis pühakodasid on Eestisse pärast Teist maailmasõda veel ehitatud.

Kiriku asukoht	Mis kirikuga on tegu?

4. Lugege Eesti Vabariigi põhiseadust. Mis paragrahv ütleb, et Eesti Vabariigis võib igäüks oma usku ise valida ja riik ei eelista ühtki usku teisele? Kuidas te seda sätet mõistate?

Saku õlletehas

Saku alevikus asuv õlletehas, Eesti vanim ja suurim, oli 19. sajandi lõpus ning 20. sajandil üle-eestilise tähtsusega tööstusettevõtte.

Saku õlletehase ajalugu ulatub 1820. aastasse, mil Saku mõisa omanik Karl Friedrich Rehbinder asutas Saku õllekoja. Pärast mõisa üleminekut Baggode perekonnale (1849) hakati õllekööki uuendama ning 1876. aastal rajas Valerian Baggo auru jõul töötava õlletehase. Konkurentsi

kasvades hakati Sakus tootma ainult kvaliteetseid õllesorte, mis kõlbaksid Tallinna restoranidesse ja õllepoodidesse. 1875. aastal Kadriorus peetud põllumajandusnäitusel sai Saku õlletehas auhinna ja pronksmedali. Riias mõni aasta hiljem peetud näitusel saavutas Saku õlletehas II auhinna ja pronksmedali. Tootmine kasvas pärast raudteeühenduse loomist 1899. aastal. Samal aastal laiendati omanike ringi ning loodi Saku Õlletehase AS. Pärast Revalia õlletehase sulgemist 1911. aastal saavutas Saku õlletehas Tallinnas ja Harjumaal monopoli seisundi. Esimese maailmasõja ajal õlle tootmine peatati kuni 1921. aastani.

Eesti Vabariigi ajal oli ainus arvestatav konkurent Sakule Tartu A. Le Coqi õlletehas. Põhja-Eestis oli Saku ainuke suur õlletootja. Tol ajal anti vabrikutöölisele tasuta korter, küte ja valgustus ning kaks toopi õlut päevas. Õlletehase ümber rajatud töölistmajadest kujunes välja Saku alevik. Aegu on õlletehas püüdnud välja paista uuendustega, näiteks võeti 1928. aastal pooltoobise (1 toop on 1,23 liitrit) pudeli asemel kasutusele pooleliitrine õllepudel.

Eesti NSV ajal vabriku areng pidurdus, kuna tuli täita tootmisplaani. Eesmärk ei olnud kasumi teenimine ega ka kvaliteetse õlle tootmine.

Iseseisvuse taastamise järel ostis Saku õlletehase Soome, Rootsi ja Norra ühiskapitalil põhinev Baltic Beverages Holding. Tehase sisseseade vahetati välja ning õlle tootmist alustati taas. 1990. aastail kuulus Saku õlletehasele ligi 70 protsenti Eesti õlleturust. Emaettevõtte kaudu suundus Saku ka globaalsesse majandusse. 2002. aastal ostsid BBH kontserni Šoti õlletehas Scottish ja Newcastle ning Taani õlletehas Carlsberg Breweries. Balti riikide õlletehased koondati Balti Gruppi, mille juhtkond asub Leedus.

AGNES ALJAS, Tööelu Eesti üleminekuühiskonnas Saku Õlletehase kontoritöötajate näitel. – Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat. Tartu, 2007, lk 107–126.

ÜLO MALLENE, Õlleraamat. Tallinn: Maalehe Raamat, 1998, lk 51.

Saku õlletehas
Foto: Aleksei Lukašin

1. Mis aastal asutati Saku õlletehas?

---

2. Nimetage asjaolusid, mis aitasid Saku õlletehasel saavutada monopolse seisundi Harjumaaal.

---

3. Mil moel on mõjutanud õlletehas Saku arengut? Tooge näiteid.

---

4. Vastake küsimustele tekstikatke ja oma teadmiste põhjal.

Õllepruulimise segaduses lõi korra majja 1516. aastal Saksa suurvürst Wilhem IV, kes kehtestas Reinheitsgebot'i, mille kohaselt tohtis õllepruulimiseks kasutada vaid puhast vett, otra ja humalaid. Tollel ajal oli pärm veel tundmatu, sestap seda algsetes tekstides ei nimetatud; küll aga loetakse pärm lubatud koostisaineks tänapäeva Reinheitsgebot'i standardite järgi.

Allikas: Saku Õlletehas. Õlle ajalugu: <http://www.saku.ee/est/olleeksperdikis/olle-ajalugu> (03.03.2013).

4.1. Nimetage neli põhilist toorainet, mida kasutatakse õlle valmistamiseks.

4.2. Mis on Reinheitsgebot?

4.3. Kas teie arvates on õlletootmisel vaja ühiseid standardeid? Põhjendage oma arvamust.

---

5. Uurige Eesti õlleturgu. Kellel kuulub kõige suurem turuosa? Kes on kolm kõige suuremat õlletootjat Eestis tänapäeval?

Jõelähtme golfikeskus

Golf ja looduslik keskkond

Foto: Piret Parve

Jõelähtme golfikeskus asub Jõelähtme valla Manniva küla maadel. Väljak paikneb muinas- ja kultuurmaastikul, mis piirneb mere, jõesuudme ja iidsete tammesaludega ning seda võib uhkusega nimetada üheks Euroopa ilusaimaks.

Golfirajad, kokku 27, paiknevad 130hektarilisel maa-alal, mis laskub terrassitaoliselt alla Soome lahe randa. Vaheldusrikkama mängu huvides on rada muudetud reljeefseks. Vihmavesi juhitakse radadelt restkaevudesse, seepärast on rajad kuivad ka suure vihma ajal.

Golfiväljak avati 2006. aastal. Väljaku arhitekt on soomlane Lassi Pekka Tilander.

Väljaku juurde kuulub klubihoone, mille arhitekt on Andres Siim ja sisekujundaja Juta Lember. Klubihoones paiknevad riietusruumid, restoran, golfivarustuse pood ja nõupidamisruum. Klubihoone on saanud Eesti Metsatööstuse Liidu arhitektuurikonkursi „Eesti parim puitehitis” eripreemia ning Eesti Kultuurkapitali arhitektuuripreemia.

Erinevalt teistest golfiklubidest on Jõelähtme golfiklubi avatud kõigile. Turist võib minna restorani ja algajaidki lubatakse kätt proovima.

Ka Baltikumi esimene golfiväljak asub Harjumaal – Keila vallas Niitvälja külas.

Jõelähtme. Teejuht rändajale ja koduloohuvilisele. Toimetanud MAARJA AASMÄE, TAAVI PAE, TOOMAS TAMLA.
Jõelähtme: Jõelähtme Vallavalitsus, 2011, lk 164, 165.

Golf on pallimäng, mida mängitakse loodusliku muruga väljakul, kus on looduslikud ja ka spetsiaalselt loodud takistused.

Golfi ajalugu ulatub 13. sajandisse. Esimesed teated on pärit Hollandist, kus löödi palli kepiga väravasse, mitte auku.

Tänapäevane golf sai alguse Šotimaalt.

Allikas: Golfi süünd ja ajalugu: <http://www.mees.eu/artikkel/golfi-sund-ja-ajalugu.html> (20.03.2013).

Vastuseid otsige internetist ja teatmeteostest.

1. Selgitage välja, miks keelas James II golfi mängimise?

---

2. Mis spordiala keelati veel sel perioodil?

---

3. Missuguse Šotimaa/Inglismaa kuninga ajal see keeld tühistati?

---

4. Millal asutati esimene golfiklubi?

---

5. Millal asutati esimene naiste golfiklubi?

---

6. Kus ja millal on tehtud kuulsaim golfilöök? Kes selle tegi?

---

7. Millal loodi esimene golfiklubi Eestisse?

---

8. Mitu golfiklubi tegutseb Eestis praegu?

---

9. Millised looduslikud takistused on Jõelähtme golfiväljakul?

---

10. Millega seletada golfi populaarsust Eestis?

Peetri uusasundus

Juba 1990. aastail kerki-
sid tornide, maa-aluste
garaažide ning väli-
basseinidega eramajad
Harku valla põldudele.
Aastail 2003–2008 rajati
uus asum Rae valla Peetri
küla serva.

2012. aastast aleviku
staatuses olev Peetri ise-
loomustab ilmekalt ise-
seisvuse taastanud Eesti
uusimaid ehitussuundu-
musi. Mitmesaja eramu
ja 37 paarismaja kõrval
on Peetri uusasunduses
endistele kapsapõldudele
rajatud hulk ridamaju
ning korterelamuid –
vastavalt 6 ja 17. Peetris
elas 2013. aasta alguses 3200 sissekirjutusega elanikku, tegelikuks elanike arvuks on pakutud üle 4000.

Alevikus on kõnniteede võrk ning loodud on võimalused tervisespordiks nii suvel kui ka talvel. 2008. aastal avati Peetris spordikeskus, staadion ja lasteaed-põhikool. Alevikus tegutsevad kõrts ning restoran. Poes, teenuste järel ja meelt lahutamas tuleb elanikel käia Tallinnas.

Nii ongi Peetri uusasundust ajakirjanduses iseloomustatud eeslinnale iseloomuliku inimeste eraldatuse ning ühistunde puudulikkusega, mida põhjustavad nõrk ühissõidukiliiklus ja vähene teenuste kättesaadavus kohapeal. Neid puudusi süvendab tõsiasi, et Peetri elanikud käivad enamasti tööl Tallinnas. Igapäevane sõitmine pealinna ja kodu vahel on Harjumaal küllaltki levinud ning soodustab tihti kohalike elanike eraldatust.

Uusasunduse ühiskonnaelu edendamiseks loodi 2009. aastal MTÜ Peetri Selts, kuhu on koondunud 19 aktiivsemat elanikku. Külaselts korraldab ühisüritusi, et ühendada aleviku elanikke ning tutvustada küla. Selts on avanud veebipaiga www.peetri.ee, kus jagatakse uudiseid ja sündmusi ning infot Peetri aleviku kohta, tutvustatakse ajalugu ja tulevikuplaane. Peetri Selts on koostanud Peetri aleviku arengukava aastaiaks 2011–2015.

PEETER ERNITS, Eesti suurim küla laiub kapsapõllul. – Maaleht, 12.08.2010.

AALE KASK, Ülemiste elurajoon Rae vallas. – Eramu & Korter, 2006, 1.

KARIN PAULUS, Uut moodi Lasnamäe? – Elamu & Korter, 2007, 5.

Peetri alevik: <http://www.peetri.ee/> (13.03.2013).

ÜLO RUSSAK, Kõrguvad tornid pankrannikul. – Harku Valla Teataja, 12.05.2012.

Peetri vana veski uusasunduse eramajade vahel
Foto: Henri Reeder

1. Nimetage kaks Harku valla põldudele kerkinud eramajadele iseloomulikku tunnust.

- 1) _____
2) _____

2. Mitu elanikku on end Peetri alevikku sisse kirjutanud? Kas seda on palju või vähe? Selgitage võrdluseks välja, kui palju elanikke elab mõnes Eesti väikelinnas.

_____
_____

3. Iseloomustage Peetri aleviku väljanägemist kahe näitega.

- 1) _____
2) _____

4. Mis tagajärgi võivad tekitada puudused, mis on Peetri uusasundusel?

_____
_____

5. Mida tähendab pendelränne ja kuidas avaldab see mõju maakonnale?

_____
_____

6. Võrrelge uusasunduste igapäevaelu pikaageste traditsioonidega külade igapäevaeluga. Tooge kaks näidet.

- 1) _____
2) _____

7. Millega seletada tendentsi, et Tallinna ümber on tekkinud mitu uusasundust? Tooge uusasunduste kohta näiteid.

Seletus: _____
_____

Näited: _____
_____

Prangli ja Aksi

Soome lahes Viimsi poolsaarest kirdes asuva Prangli saare pindala on 6,4 ruutkilomeetrit ja selle kõrgeim punkt ulatub 10 meetrit üle merepinna. Arvatakse, et juba 13. sajandi lõpul või 14. sajandi esimesel poolel asusid siia elama sisserännanud rootslased. Esimest korda on Pranglit (Rango) nimetatud 1387. aastal.

Naabruses, Pranglist kolme kilomeetri kaugusel asuva Aksi saare pindala on aga üksnes pool ruutkilomeetrit.

Prangli ja Aksi olid pikka aega Maardu mõisa valduses. 1549. aastal müüdi mõlemad Haljava mõisale.

1726. aastal oli Prangli saarel 15 talu ja 82 elanikku. Saare lõunaosas asub 1848. aastal ehitatud Laurentsiuse kabel. 1869. aastal avati Jõelähtme kirikuõpetaja Paul Loppenowe eestvedamisel Prangli kool. 1899. aastal ostsid pranglilased talud mõisalt välja ning said pärisperemeesteks.

Praegu elab Pranglil 130 elanikku, kuid viimased Aksi elanikud sunniti 1953. aastal oma kodust lahkuma ning tänapäeval on saar inimtühi.

Aksil asuvad kivilabürindid, vanim neist kuulub Kristuse-eelsesse aega, teised on laotud 19. ja 20. sajandil esimese eeskujul.

Tänapäeval on kunagi omaette valla moodustanud Prangli ja Aksi Viimsi valla koosseisus.

Pranglile pääseb Leppneeme sadamast.

HARALD AKSBERG, Muinsus-ajalooline kiri: Aksi saare kohta. Lidinge, 1978.

Keri

Pranglist kaugemal paikneb Soome lahes Keri saar, mille pindala on kõigest viis hektarit.

Keri saarest on esimesed teated 1623. aastast, kui saarel oli meremärk. 1858. aastal rajati sinna tänapäevani püsinud raudmajakas.

Pranglil ja Keril leidub maagaasi, aastail 1906–1912 töötas sellega ka Keri tuletorn. Saarel on ajuti elanud üksnes majakavaht.

TIIT EINBERG, Viimsi meremärgid ja sadamad. Viimsi vald 90, Koostanud URVE RATAS, ANDRES TÖNISSON. Viimsi: Viimsi Vallavalitsus, 2009, lk 237–246.

Aegna

Tallinna lahes paikneva Aegna pindala on 2,9 ruutkilomeetrit ja kõrgeim koht ulatub 11 meetrit üle merepinna. Saar kuulub praegu Tallinna linnale, kuid 1975. aastal oli see lühikest aega Viimsi külanõukogu koosseisus.

Saart on esimest korda mainitud 1297. aastal, kui seal keelati metsaraie.

Omal ajal asus Aegnal Viimsi mõisa karjamõis. Saar oli asustatud 1916. aastani, kuid siis ostis Vene mereministeerium Viimsi mõisalt saare ära ning elanikud pidid lahkuma. Aegnale oli haka-

tud rajama kaitsepatareisid, mis kuulusid Peeter Suure merekindluse juurde. Praegu võib saarel näha nende varemeid.

Tänapäeval on Aegna puhkekoht, ent ka maastikukaitseala.

Aegnale (nagu Naissaarelegi) viib reisilaev Piritalt.

JAAN TAGAVÄLI, Viimsi poolsaare ja lähisaarte põlisasustus. Viimsi vald 90, Koostanud URVE RATAS, ANDRES TÖNIS-SON. Viimsi: Viimsi Vallavalitsus, 2009, lk 147–157.

Naissaar

Naissaar on Viimsi valla koosseisus, saare pindala on 18,6 ruutkilomeetrit ja selle kõrgeim koht on merepinnast 27 meetrit.

Esimesed kirjalikud teated Naissaarest pärinevad juba 11. sajandist munk Adama kirjapanekutest, milles saart on nimetatud *Terra feminarum* (Naiste maa). Veelgi vanemad on saarelt leitud 8.–10. sajandi Araabia mündid, mis viitavad kaugetele kaubandussuhetele. Saart on nimetatud mitmel moel: Narigeth, Nargheten, Nargedon, Nargen või Nargö; Naissaare nimi tuli esimest korda kasutusse 1732. aastal.

Esimesed andmed Naissaare asustusest pärinevad aastast 1469. Enne Põhjasõda on andmeid Nargöl elanud üheksa taluperemehe kohta. On teada, et tsiviilelanikud sunniti saarelt lahkuma 1730. aastate paiku, kui Naissaarel alustati merekindluse rajamist. Saare taasasustamine algas ligi paar-kümmend aastat hiljem. Sellesse aega langeb ka Naissaare põliste perekondade tekkimise lugu.

1856. aastal, esimese kiriku sisseõnnistamise ajal olid saare elanikest kaks kolmandikku rootslased ja kolmandik eestlased.

1874. aastal saabus saarele esimene misjonär-kooliõpetaja Rootsist, kes asutas siin rootsikeelse külakooli. Et elanikud olid kakskeelsed, tõi rootsikeelse kooli asutamine kaasa rootsistumise, mis kestis 1925. aastani, kui Naissaare algkool sai eestikeelse haru.

Põhiteenistuse andis saarerahvale meri. Püüti kala, kütiti hülgeid ja lootsiti laevu. Kala müüdi põhiliselt Tallinna. Ka Tallinna sadamasse saabuvate ning sealt väljuvate laevade lootsimine andis hea sissetuleku. Sellel oli ka suur sotsiaalne tähtsus, sest lootsimisoskuse kõrval nõudis amet meestelt keeleoskust, korralikku käitumist ja vastutustunnet. See kasvas sotsiaalset heaolu ning endast lugupidamist.

Esimese maailmasõja eel, 1914. aasta suvel, kui alustati Peeter Suure merekindluse rajamist Tallinna–Porkkala joonel, evakueeriti saare elanikud, kusjuures Vene riik maksis inimestele korralikult nii maa kui ka kaotatud kalapüügiõiguse eest. Osa elanikke suundus Rootsi või Soome, teised ostsid endale maja Tallinnas. Pärast sõja lõppu pöördus osa inimesi tagasi saarele, kus mõõdeti välja uued krundid, mida sai osta üsna odavalt ning võtta ka soodsalt laenu. Lootsimine aga riigistati ning paljud endised laevakaptenid jäidki Tallinna elama. Tühjaks jäänud kohtadele asusid uustulnukad Viimsist või Pranglilt.

1934. aastal elas Naissaarel 450 inimest (155 rootslast ja 291 eestlast), kuid nende hulka arvati ka saarel olevad sõjaväelased. Eesti Vabariigi ajal ehitati saare idarannikule suvekodud ning sellest sai Tallinna jõukamate perekondade puhkerajoon, kuhu rajati isegi oma sadam.

Järjekordselt evakueeriti saare elanikud 1940. aasta suvel. Saksa okupatsiooni ajal lubati nad küll oma kodudesse tagasi, kuid Nõukogude vägede lähenemise eest põgenes enamik rootslasi juba Rootsi, kus neil oli raskusi kohanemisega. 1950. aastail kujunes saarel Nõukogude armee tüüpilise

kasarmulinnakuna uus Männiku küla, kus olid klubi, saun, söökla, kasarmud ja ohvitseride majad. Ajalooliselt kutsuti seda kohta Männiköks, seal oli asunud saare pood. 1989. aasta rahvaloenduse andmeil elas Naissaare külanõukogu territooriumil 128 sõjaväelast ja nende pereliiget.

Alates 2006. aastast korraldab Tõnu Kaljuste Naissaarel Nargen Festivali, mille üks toimumiskoht on Omari küün.

Eesti väikesaared. Koostanud AADO KESKPAIK, MARET PANK, HELI SALONG. Tallinn: Koolibri, 2009, lk 76–95.

HEINO GUSTAVSON, Lugusid siit ja sealt. Tallinn: Eesti Raamat, 2007, lk 16–19.

MARGIT ROSEN NORLIN, Naissaare lood. Tallinn: I. Rüütli, 2007.

Rammu

Rammu saare asustus sai alguse 18. sajandi esimesel poolel, ilmselt 1737. aastal, mil siia saabusid Soome lõunarannikult Sibbost pärit rootslased Klau Mattiasson Clamasback (1694–1757) ja Jaak Lambot (1702–1751). 19. sajandi keskpaigaks oli saarel elanikke 60 ning sajandivahetusel 100, kusjuures 85 neist kuulusid Klamaste ja 15 Lambotite suguvõsasse. Loomulikult jäi saarel kitsaks, mis sundis asustama teisi Kolga lahe saari või suunduma Pranglile, Aksile või mandrile.

Rammul oli kunagi kolm veskit, vilja saadi põhiliselt vahetuskaubana kala vastu. Enne Esimest maailmasõda oli kaluritel ühine hoone kala soolamiseks ning 1920. aastail ka kala suitsutamiseks. 1924. aastal avati algkool, mis töötas kuni 1944. aastani, kui saarele olid jäänud vaid üksikud lapsed.

1939. aastal elas Rammul 76 alalist elanikku 16 talus, paaris neist mitu perekonda, kuid igal perel oli oma maatükk. Teise maailmasõja ajal põgeneti Kolga lahe saarte kaudu Soome, kusjuures Rammu inimesed andsid põgenikele peavarju ning korraldasid paatidega ülevedu. Sõja lõppedes oli jäänud Rammule 15 majapidamist ja 45 elanikku.

1949. aastal moodustati kolhoos Täht, kuhu astus 23 inimest, s.o kogu tööeline elanikkond. 1952. aasta sügisel sunniti elanikud kolme päeva jooksul lahkuma. Sealtmaalt kasutati saart üksnes lam-bakarjamaana, kuid 1970. aastail kadus seegi tava.

Eesti väikesaared. Koostanud AADO KESKPAIK, MARET PANK, HELI SALONG. Tallinn: Koolibri, 2009, lk 24–34.

Kolga lahe väikesaared

Kaberneeme lähedal Koipsil tekkis püasustus ilmselt 18. sajandi viimasel kümnendil. Saare esimene asukas oli tõenäoliselt Rammult pärit Jaan Klausu poeg Klamaspakk (snd 1742). Koipsi asustuslugu kestis 6–7 põlve ja saavutas maksimumi 20. sajandi algul, kuid elanike arv ei ületanud seal kunagi 50 inimest. Erinevalt Rammust ei ole Koipsil kunagi olnud kooli ega kalmistut. Pärast Teist maailmasõda jäi saarele kümmekond inimest, kes sunniti lahkuma 1949. aastal.

Maapuudusel asustati ka sellised väikesaared nagu Rohusi ja Umblu. Rohusis elati üle saja aasta ning Umblul poole vähem. Esimesed asukad olid Rohusil tõenäoliselt Rammult tulnud Jaak Lamboti noorem poeg Jaan (Rohhose Jaan) ja tema abikaasa, kes pärast abiellumist Rohusile asusid. Rohusil oli algul arvatavasti metsavahi koht ja hiljem ka kõrts. 19. sajandi algul oli saarel juba paarkümmend elanikku. Tibatillukesel Umblul hakkas 1819. aastal elama Tõnno Klamaspak oma perega. Viimased Klamaspakid lahkusid saarelt 1865. aastal.

Alates 1820. aastast töötas Lõuna-Malusil poole sajandi jooksul Kolga mõisnike rajatud kõrts. Pudisoolt pärit kõrtsmiku Ants Kvelsteini ülesanne oli jälgida, et saare ümbruses kalastaksid ainult

Kolga mõisa külade kalurid, kes saagi pealt mõisnikule makse maksid. Saarel olid väikesed kalastus-
onnid, kus kalurid ajutist peavarju leidsid. Põhja-Manusit kasutas Tsaari-Venemaa laevastik enne
Esimest maailmasõda märklauana kahurväe harjutustel.

Pedassaare asustamise tingis vajadus valvata saarel kasvavat metsa. 19. sajandi esimesel poolel elas
sii rajatud metsavahikohal Tõnno Klamaste pere, kes kolis küll juba 1830. aastal tagasi Salmis-
tusse. Pedassaarel on ilmselt elanud ka piirivalvurid ning lühikest aega töötanud kõrts. Metsavahi
koht oli asustatud kuni Nõukogude armee tulekuni.

Kolga lahe saarte elanikud vedasid jõudumööda salakaupa. Seetõttu pandi saartel 19. sajandi teisel
poolel tööle piirivalvekordonid.

Eesti väikesaared. Koostanud AADO KESKPAIK, MARET PANK, HELI SALONG. Tallinn: Koolibri, 2009, lk 24–34.

Gustav Ernesaks

Gustav Ernesaks sündis 12. detsembril 1908. aastal Harjumaal Perila külas Mihkli talus talupidaja peres, ent keerulised olud sundisid peret üsna varsti pärast Gustavi sündi Tallinna kolima. Gustav Ernesaksa noorpõlveharrastused olid muusika, joonistamine ja sport. Tema muusikahuvi tärkas kodus, kus pere tihti laulis.

Tallinna konservatooriumi klaveriklassi astus ta alles 15aastaselt (1924), õppis seal kuni 1927. aastani ka orelit, ent mõistis peagi, et pianistiksi õppida on hilja. 1929. aastal astus ta taas konservatooriumi ning lõpetas selle 1931. aastal muusikapedagoogika erialal (professor Juhan Aaviku klassis) ja 1934. aastal kompositsiooni erialal (professor Artur Kapi klassis). Aastast 1945 töötas ta Tallinna konservatooriumis koorijuhtimisprofessorina. Tema õpilaste hulgas on olnud Jüri Variste, Harald Uibo, Kuno Areng, Olev Oja, Eri Klas jpt.

Gustav Ernesaksa tuntakse nii helilooja kui ka koorijuhina. Ta oli Riikliku Akadeemilise Meeskoori (RAM) asutaja ja peadirigent ning laulupidude organiseerija ja üldjuht. Rahvas kutsus teda Laulutaadiks.

Gustav Ernesaksa looming on väga mitmekesine. Ta on kirjutanud üle 300 koorilaulu, viis ooperit ning muusikat filmidele ja näidenditele. Tema loomingu iseloomulik joon on rahvalikkus. Gustav Ernesaksa loodud on Lydia Koidula sõnadele kirjutatud „Mu isamaa on minu arm” ja „Hakkame mehed minema” ning paljud tuntud lastelaulud, ent ka Eesti NSV hümn. Tema ooperitest on korduvalt lavastatud „Tormide randa”. Gustav Ernesaks on kirjutanud raamatud „Suu laulab, süda muretseb” (1971), „Nii ajaratas ringi käib” (1977), „Kutse” (1980), „Laine tõuseb” (1983) ja „Laul, ava tiivad” (1985).

Gustav Ernesaksa sünnikodu Raasiku vallas Perila külas hävis tulekahjus 1970. aastail. 1993. aastal korrastati Mihkli talu asukoht ning seal avati mälestuskivi.

Gustav Ernesaks: http://www.miksike.ee/documents/main/referaadid/ernesaks_laura11.htm (27.02.2013).
Tulekul on Raasiku vallast pärit Gustav Ernesaksa 95. sünniaastapäev. – Sõnumitooja, 12.11.2003.

Gustav Ernesaks 1985. aasta üldlaulupeol
Foto: Vambola Salupuu (EFA.0-123502)

1. Mis nime kandis talu, kus sündis Gustav Ernesaks?

---

2. Nimetage kolm laulu, mille autor on Gustav Ernesaks.

1) _____

2) _____

3) _____

3. Kirjeldage Gustav Ernesaksa noorpõlve elu kahe iseloomuliku tunnuse abil.

---

4. Milline on Gustav Ernesaksa seos tänapäeva Raasiku vallaga?

---

5. Mis oli teie hinnangul Gustav Ernesaksa kõige olulisem panus Eesti kultuuriloos? Põhjendage.

Panus: _____

Põhjendus: _____

---

6. Mis periood Gustav Ernesaksa elus oli teie hinnangul kõige määravam tema kujunemisel üheks Eesti tähtsaimaks muusikategelaseks? Põhjendage.

Kaarel Eenpalu

Kaarel Eenpalu (1888–1942) oli sõjaeelse Eesti Vabariigi üks silmapaistvamaid poliitikuid, kes töötas aastail 1919–1939 riigikontrolöri, Riigikogu esimehe, siseministri, riigivanema ja peaministrina. Eenpalu valiti nii Asutava Kogu, I–V Riigikogu kui ka Riigivolikogu koosseisu.

Kaarel Eenpalu (1935. aastani Karl-August Einbund) sündis 28. mail 1888. aastal Tartumaal Palu talus mõisatalu rentniku pojana. Ta õppis Tartu ülikoolis, kus puutus kokku Jaan Tõnissoniga ning kaasati üliõpilasena ühiskondlikku ellu.

1915. aastal astus Kaarel Eenpalu sõjaväkke, kus lõpetas Peterburi ohvitseride kooli. Vabadussõjas organiseeris ta esialgu suurtükiväge, kuid sai peagi vabatahtlike kooliõpilaste pataljoni ülemaks. Just selle pataljoni tegevusest on juttu nii raamatus kui ka filmis „Nimed marmortahvilil”.

Vabadussõjas osutatud teenete eest sai Kaarel Eenpalu kingituseks kindral Peter von Baranoffi mõisamaad Arukülas. Ta ostis välja ka mõisasüdame ning asutas koos abikaasa Lindaga 1925. aastal õppe- ja katsetalu, millele andis surnud tütre Helle-Malle mälestuseks nime Hellema. Mõisa peahoone andsid nad kohaliku kooli kasutada.

Kaarel ja Linda Eenpalu osalesid aktiivselt Aruküla elu edendamises. Kaarel võttis osa Aruküla kooli üritustest ja Ülemaalise Eesti Noorsoo Ühingu Aruküla osakonna tegevusest ning aitas ühendada kohalike põllumeeste jõudu, jagades põllutöomasinaid ja rääkides kaasa kaubaveoks vajalike teede korrashoiu teemadel. Linda eestvõttel loodi talupere-naiste ühendamiseks Aruküla-Peningi Perenaiste Selts, kus õpiti majapidamist ning kombeid.

Riigijuhtimises osaledes viis Kaarel Eenpalu 1920. aastail ellu mitu reformi. Siseministrina tõi ta politsei munitsipaalalluvusest riigi alluvusse, korrastas nii politsei kui ka piirivalve juhtimis- ja väljaõppesüsteeme, pälvides sellega Eesti politsei isa tiitli. 1930. aastail oli Kaarel Eenpalu mitme üldrahvaliku kampaania – kodukaunistamise, nimede eestistamise, rahvarõivaste propageerimise ning sinimustvalgete lippude levitamise – ellukutsuja. Tema eestvedamisel alustati võidupüha tähistamise traditsiooni koos võidutule jagamise kombega.

Arukülas tähistati endise peaministri Kaarel Eenpalu 115. sünniaastapäeva. – Sõnumitooja, 04.06.2003.

LOONE OTS, Eesti riigipead. Tallinn: Menu Kirjastus, 2012.

ARTUR TASKA, Kaarel Eenpalu. Lund, 1991.

SULEV VAHTRE, Eesti ajalugu elulugudes: 101 tähtsat eestlast. Tallinn: Olion, 1997.

Kaarel Eenpalu

Foto: Anne Eenpalu erakogu

1. Nimetage kolm ametit, mida Kaarel Eenpalu oma elu jooksul pidas.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

2. Mille eest sai Kaarel Eenpalu kingituseks Aruküla mõisa maad?

---

3. Kirjeldage Kaarel Eenpalu rolli Vabadussõjas kahe näite abil.

- 1) _____
- 2) _____

4. Kirjeldage Kaarel Eenpalu tegevust siseministrina kahe näite varal.

- 1) _____
- 2) _____

5. Võrrelge Kaarel Eenpalu ja Linda Eenpalu rolli Aruküla elu edendamisel. Kumba panus oli teie hinnangul suurem? Põhjendage.

Võrdlus: _____

Põhjendus: _____

---

6. Milline Kaarel Eenpalu algatatud üldrahvalik kampaania oli teie arvates kõige tähtsam? Põhjendage.

Veera Saar

Veera Saar (neiupõlvenimega Döring) on tuntud proosakirjanik (kuulsaim teos on „Ukuaru”), kes rajas endale 1958. aastal kodu Harjumaale Aruküla männikusse, kus kirjutas enamiku oma raamatutest.

Veera Saar sündis 28. märtsil 1912. aastal Venemaal Jamburgi lähedal Tikapesa eesti külas Niinemäe talu omaniku tütreana. Tema vanemad olid välja rännanud Virumaalt, kuhu perekond 1919. aastal opterus. Veera Saar õppis Järvemaal Naistevälja, Tammsalu ja Raudla algkoolis, Ambla põllumajanduskeskkoolis ning Jõhvi gümnaasiumis, mille lõpetas 1931. aastal. Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna lõpetas ta 1937. aastal.

Veera Saar töötas aastail 1937–1959 õpetajana Tartu tööstuskeskkoolis, Kehtna kõrgemas kodumajanduskoolis ja Jäneda põllumajandustehnikumis ning pälvis 1957. aastal Eesti NSV teenelise õpetaja tiitli. Jäneda koolis oli tema õpilane ka hilisem Eesti president Arnold Rüütel.

Kirjanik Veera Saar oma kodus Aruküla aedlinnas
Foto: Kalju Suur (EFA.332.0-155562)

1969. aastal avaldas Veera Saar romaani „Ukuaru”, mis kujutab metsatöölise ja laanetalude elu enne Teist maailmasõda, sõja ajal (I osa) ning pärast sõda (II osa). Romanis on mõjukaid looduskirjeldusi ja maaelu ülistamist, kirjanik jälgib tegelaste saatust eetilise vaatepunktist. Roman pälvis 1970. aastal Eduard Vilde nimelise auhinna. Režissöör Leida Laiuse käe all valmis romaani põhjal 1974. aastal Tallinnfilmis menukaks ja hinnatuks saanud film „Ukuaru”.

Veera Saare teostele on omane tugev emotsionaalsus ning erk loodusetunnetus. Ta on võimekas karakterite kujundaja, kellele meeldis esitada positiivseid, terviklikke tegelaskujusid. Teda on esile tõstetud kui südamlikku ja rahvapärast jutustajat, aga oluliseks on peetud ka järjekindlat ning andeomast keskendumist traditsiooniliste eluväärtuste kujutamisele.

2000. aastal sai ta teosega „Käritsa leib” Virumaa kirjandusauhinna. 2003. aastal anti talle Raasiku valla aukodaniku nimetus. Veera Saar suri 20. juulil 2004. aastal oma kodus Arukülas.

Eesti kirjanike leksikon. Koostanud OSKAR KRÜS, HEINO PUHVEL. Tallinn: Eesti Raamat, 2000.

Veera Saar 28. III 1912 – 20. VII 2004. – Looming, 2004, 8.

Veera Saar saab Raasiku aukodanikuks. – Harjumaa, 22.02.2002.

Veera Saar säras auhinda saades. – Virumaa Teataja, 16.03.2000.

1. Nimetage kolm kooli, kus Veera Saar õppis.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

2. Nimetage kolm tunnustust, mis on antud Veera Saarele.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

3. Millest kirjutas Veera Saar oma tuntuimas romaanis „Ukuaru”? Avage lühidalt romaani sisu.

---

4. Kirjeldage Veera Saart kirjanikuna kahe iseloomuliku tunnuse abil.

---

5. Leidke internetist Veera Saare esimese raamatu pealkiri.

---

6. Milline Veera Saare omadustest avaldas teie arvates kõige rohkem mõju tema kujunemisele silmapaistvaks kirjanikuks? Põhjendage.

Oskar Kuul

Oskar Kuul (1924–1992) oli Kirovi nimelise kalurikolhoosi legendaarne ja kauaaegne esimees, kes juhtis kolhoosi nagu eraettevõtet. Ta saavutas väga häid majandustulemusi ning hoolitses oma majandi töötajate heaolu eest. Tema eestvedamisel ehitati Viimsisse haigla, kaubanduskeskus, lasteaiad, kool, muuseum jne. Oskar Kuul oli kalurikolhoosi esimees kuni 1990. aastani. 6. novembril 1924. aastal Venemaal Omski oblastis sündinud Oskar Kuul suri Viimsis 1992. aastal 68 aasta vanuses.

Viimsi vald 90. Koostanud URVE RATAS, ANDRES TÖNNISSON. Viimsi: Viimsi Vallavalitsus, 2009.

Veljo Tormis

Veljo Tormis on sündinud 7. augustil 1930. aastal Kuusalus ja veetnud lapsepõlveaastad Vana-Vigalas. Tormis on õppinud orelit Tallinna konservatooriumis ning heliloomingut esmalt Tallinnas, hiljem aga Moskva konservatooriumis. Pärast õpinguid on Tormis tegutsenud õppejõuna, tema juures on kompositsiooni õppinud ka Arvo Pärt.

Veljo Tormis on võitnud rahvusvahelise tunnustuse originaalse kooriloominguga, mille aluseks on rahvalaul. Rahvalauluga puutus ta kokku juba varases nooruses, sest nende kodus lauldi rahvalaule ning hinnati Cyrillus Kreegi ja Mart Saare rahvuslikku kooriloomingut. Rahvaviise hakkas ta uurima juba konservatooriumis õppides, eeskujuks oli talle selles Ester Mägi.

Peale eesti rahvalaulu on Tormis kasutanud ingerlaste, setude, liivlaste, lätlaste, soomlaste, vene-
laste ja teiste rahvaste viise. Oma teostes säilitab ta rahvaviisi loomuliku eheduse, tema loomingu saavad kokku arhailine ja modernne muusika. Rahvaluule kõrval kasutab Tormis ka eesti ja teiste rahvaste poeesiat.

Tormise tuntumad kooritsüklid on „Eesti kalendrilaulud”, „Unustatud rahvad”, „Kalevala”-aineline „Raua needmine”, rahvaluuleainelised „Isuri eepos” ja „Ingerimaa õhtud”. Kooriloomingu kõrval on Tormis kirjutanud kantaatballeti „Eesti ballaadid”, kammerooperi „Luigeland” ja orkestrimuusikat. Tema loodud on tuntud filmide „Kevade” ja „Suvi” muusika.

Tormise muusikat on esitanud Riiklik Akadeemiline Meeskoor ehk RAM, kelle juht oli kaua aega legendaarne Gustav Ernesaks. Hiljem on Tormise teoseid tutvustanud Eesti Filharmoonia Kammerkoor Tõnu Kaljuste juhatusel. Viimaseil aastail on Tormis teinud koostööd rokkansambliga Metsatöll, kes on noorteni toonud ja populaarseks laulnud mitu Tormise laulude töötlust, muu hulgas „Raua needmise”.

Veljo Tormisest on kujunenud üks tunnustatumaid ja põnevamaid koorikomponiste kogu maailmas; tema helikeele on eeskujuks võtnud paljude maade heliloojad.

HELI ROOS, Muusikaõpik 6. klassile. Tallinn: Avita, 2012, lk 51.

ANU SEPP, IGOR GARŠNEK, JAAK OJAKÄÄR, Muusikaõpik IX klassile. Tallinn: Avita, 2000, lk 181–182.

Veljo Tormis: http://opetaja.edu.ee/eesti_muusika/composers/tormis/elu.htm (28.02.2013).

Bengt Gottfried Forselius

Bengt Gottfried Forselius (1660–1688) sündis 1660. aasta paiku Harju-Madisel. Tema isa Johannes Haquini Forselius pärines Västerbottenist Umeåst, ka ema Anna Andre(a)se tütar Falck oli rootslane. Forseliuse isa õppis Uppsala ülikoolis, oli koolmeister Helsingis, Tallinna toomkooli rektor ning seejärel elu lõpuni (1641–1684) Harju-Madise ja Risti kirikuõpetaja.

Forselius õppis arvatavasti Tallinna gümnaasiumis ning Wittenbergi ülikoolis õigusteadust. 1683/1684. aasta talvel oli ta koolmeister Risti kirikumõisas Arul, õpetamistöö jätkus 1684. aasta sügisel Tartus nn Forseliuse seminaris, mis tegutses 1686. aastani. Forseliuse koolitööd suunas Liivimaa ülemsuperintendent Johann Fischer.

1686. aasta sügisel käis Forselius koos oma õpilaste Ignatsi Jaagu ja Pakri Hansu Jüriga Stockholmis ning pääses seal kuningas Karl XI vastuvõtule. Kuningas andis korralduse teha koolidega algust ka Eestimaa kubermangus, ehitada koolimaja Harju-Madise ja Risti kiriku juurde ning määras kahele koolmeistrile palga. Forseliuse tegevus rahvahariduse edendamisel pälvis 1688. aasta septembris Stockholmis tunnustuse tema nimetamisega palgalisele maakoolide inspektori ametikohale. Tagasiteel koju hukkus Forselius laevaõnnetuses (enne 16. XI 1688).

Juba Ristil koolmeistritöös selgusid Forseliusele senise saksapärase eesti kirjaviisi puudused. 1685. aasta sügisel andis ta Tallinnas trükki aabitsa, mille tähestikust puudusid eesti häälduse seisukohalt tarbetud võõrtähed ja kus rootsi ortograafia eeskujul märgiti pikki vokaale kahe tähega. Vanima säilinud Forseliuse aabitsa (1694) tähestikus on 18 tähte, katekismusetekst on silbitatud ning suurtähed asendatud väikestega. Häälduspärast kirjaviisi õpetades kasutas ta uusi tähenimesid (*ke-le-me* jne).

Uuendatud kirjaviisi soovitas Forselius 1686. aastal Liepas nn piiblikonverentsil põhjajaestikeelse Uue Testamendi tõlke redigeerimiseks, millest tõusis pikaleveninud tüli saksapärase ortograafiat pooldanud Eestimaa vaimulikega. Liivimaal hakati kasutama Forseliuse kirjaviisi ja õpetamismetodit. Forseliuse tööd jätkas koolide inspektorina tema õepoeg Johann Hornung (1660–1715), kes võttis kokku ka ortograafiauuenduse teoses „Grammatica Esthonica” (Riia, 1693). Eestimaal pääses Forseliuse-Hornungi kirjaviis võidule 18. sajandi algul, püsides normatiivsena (vana kirjaviis) kuni 19. sajandi teise pooleni.

LEMBIT ANDRESEN, Kirjamees ja rahvavalgustaja B. G. Forselius. Tallinn: Eesti Raamat, 1991.

AIVAR PÖLDVEE, Bengt Gottfried Forselius ja rahvahariduse lätted Eesti- ja Liivimaal. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2010 (http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/10062/15267/4/poldvee_aivar.pdf).

Aabitsakukk (1694). Selle aabitsa loomise algtooge tuli Risti koolist Aru kirikumõisas
Foto: Aivar Pöldvee

Mikk Mikiver

Mikk Mikiver sündis 4. septembril 1937. aastal Loksal. Mikiver oli Eesti teatri suurkuju, näitleja ning lavastaja. Ta on mänginud ja lavastanud sadu rolle ning töötanud peanäitejuhina nii draamateatris kui ka noorsooteatris. Teda on nimetatud nii teatrimaagiks kui ka Eesti teatri suurkujuks.

Mikk Mikiveri hariduskäik sai alguse Loksal. Tallinna Polütehnilises Instituudis omandas ta tehnilise hariduse, 1961. aastal lõpetas lavakunstikooli.

1960. aastail olid Mikk Mikiveri parimad lavastused „Antigone”, „Libahunt” ning „Romeo ja Julia”. Poliitilise süsteemi jäigastumine mõjutas Mikiveri oma lavastuste kaudu eesti rahva poole pöörduma. Tema lavastustes kajastus konflikt repressiivse võimu ja vastuhakkaja vahel. 1970. aastail tõstis Mikiver ühiskonnakriitikast tähtsama teemana esile küsimuse inimese isiklikust valikust ja vastutusest. Aastail 1979–1988 koosnes tema repertuaar enamasti Eesti kirjandusteostest. Kerkisid esile rahvusliku identiteedi ja mälu küsimused. Mikiver uskus, et teatri kaudu on võimalik inimesi oma ideedega nakatada ning panna neid ühes suunas mõtlema. Tänu ametlikule avalikustamispoliitikale 1980. aastate teisel poolel sai võimalikuks 1944. aasta sündmusi kujutav lavastus „Pilvede värvid”.

Aastail 1968–1984 oli Mikk Mikiver lavakunstkateedri õppejõud.

1990. ja 2000. aastail oli Mikiveri teater eelkõige minimalistlik. Tema teatri oluliseks väljendusvahendiks sai vaikus, mille pidi kõnelema panema näitleja.

Mikk Mikiver on osalenud ka mitmes filmis.

1998. aastal tunnustati teda Valgetähe IV klassi teenetemärgiga ning 2005. aastal riikliku kultuuripreemiaga.

Mikk Mikiver suri 9. jaanuaril 2006. aastal pärast rasket haigust ja on maetud Metsakalmistule.

Mikk Mikiver. Teater. Koostanud LILIAN VELLERAND. Tallinn: Eesti Teatriliit, 2008.

Jaan Kross

Jaan Kross sündis 19. veebruaril 1920. aastal. Ta oli proosakirjanik, luuletaja ning tõlkija, rahvusvaheliselt tuntum eesti kirjanik. Jaan Krossi on mitu korda esitatud Nobeli kirjanduspreemia kandidaadiks.

Krosside perekond pidas haridust väga tähtsaks. Jaan Kross õppis Jakob Westholmi gümnaasiumis ning jätkas haridusteed Tartu ülikooli õigusteaduskonnas. Ülikoolis astus ta Eesti Üliõpilaste Seltsi. Jaan Kross valdas saksa, vene, rootsi, soome, prantsuse ja inglise keelt.

1944. aasta kevadel vangistasid Jaan Krossi sakslased, septembrini istus ta Patarei vanglas. Nõukogude võimu tulekuga vangistati Kross taas. Süüdistus oli sarnane sakslaste omaga – liigne eestimeelsus ja läänemeelsus. Jaan Kross mõisteti 1947. aastal süüdi ning saadeti viieks aastaks Komimaale vangilaagrisse, kus ta töötas söerikastaja ja kütjana. Kui karistusaeg lõppes, saadeti Jaan Kross asumisele Siberisse, kus ta töötas tellisetehases ning soetas isegi maja. Pärast Stalini surma sai ta nagu paljud teisedki naasta kodumaale.

1958. aastal ilmus Jaan Krossi esikteos „Söerikastaja”. Luulekoguga astus kirjanik välja juhikultuse, konformismi, bürokraatia ja silmakirjalikkuse vastu. Samal aastal võeti ta Kirjanike Liidu liikmeks, mis sai võimalikuks üksnes poliitilise sulaja tõttu.

1970. aastaist tunti Jaan Krossi peamiselt ajalooliste romaanide autorina. Tema proosaloomingust on peetud tuntumaks teoseid „Kolme katku vahel”, „Keisri hull” ja „Wikmani poisid”. Tema ajaloolised romaanid käsitlevad eestlaste eneseteostusvõimalusi kõigi raskuste kiuste. 2000. aastail keskendus kirjanik mälestusraamatu „Kallid kaasteelised” kirjutamisele.

Jaan Kross suri 27. detsembril 2007. aastal ning on maetud Rahumäe kalmistule.

KALEV KESKKÜLA, Suri Jaan Kross. – Eesti Päevaleht, 27.12.2007.

JUHANI SALOKANNEL, Jaan Kross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009.

Harjumaa Muuseum

Linnuse 9, 76608 Keila
tel 678 1668
e-post muuseum@hmk.ee
www.muuseum.harju.ee

Harjumaa muuseumi püsiekspositsioon kannab pealkirja „Harju elu”, mis tutvustab harjumaalaste elu muinasajast kuni aastani 1994. Muuseumis käijad võivad kasutada audiogiidi. Muuseumi kodulehelt saab vaadata ka virtuaalnäitusi: Pakri rootslased, Harjumaa mõisad, juutide usk ja holokaust.

Amandus Adamsoni Ateljeemuuseum

Adamsoni 3, 76805 Paldiski
tel 674 2013
fax 6742013
e-post muuseum@hmk.ee
www.amandusadamson.eu

Harjumaa muuseumi filiaal asub kujur Amandus Adamsoni perekonna majas ning tutvustab tema elu ja tööd.

Rootsi-Kallavere Külamuuseum

Kallavere küla, 74121 Jõelähtme vald
tel 507 7685 ja 513 8160
e-post museum@rkk.ee
<http://rkk.ee/muuseum>

Rootsi-Kallavere külaselts avas osaliselt 17. sajandist säilinud taluhoonetes 2006. aasta maikuus oma muuseumi. Külamuuseum tutvustab taluelu ja sinna juurde kuuluvaid tööriistu.

Viimsi muuseumid

Nurme tee 3, Pringi küla, Viimsi vald, 74011 Harjumaa
tel/faks 606 6941
e-post info@rannarahvamuuseum.ee
www.rannarahvamuuseum.ee

Viimsi valla neli muuseumi jutustavad huvilistele lugusid rannarahva elust. Viimsi vabaõhumuuseumi püsiekspositsiooni kuulub ajalooline Kingu talukompleks. Rannarahva muuseumis tutvustatakse rannarahva eluolu muinasajast tänapäevani. Prangli ja Naissaare muuseum keskenduvad saarerahva elu ning ajaloo tutvustamisele.

Eesti Sõjamuuseum – kindral Laidoneri muuseum

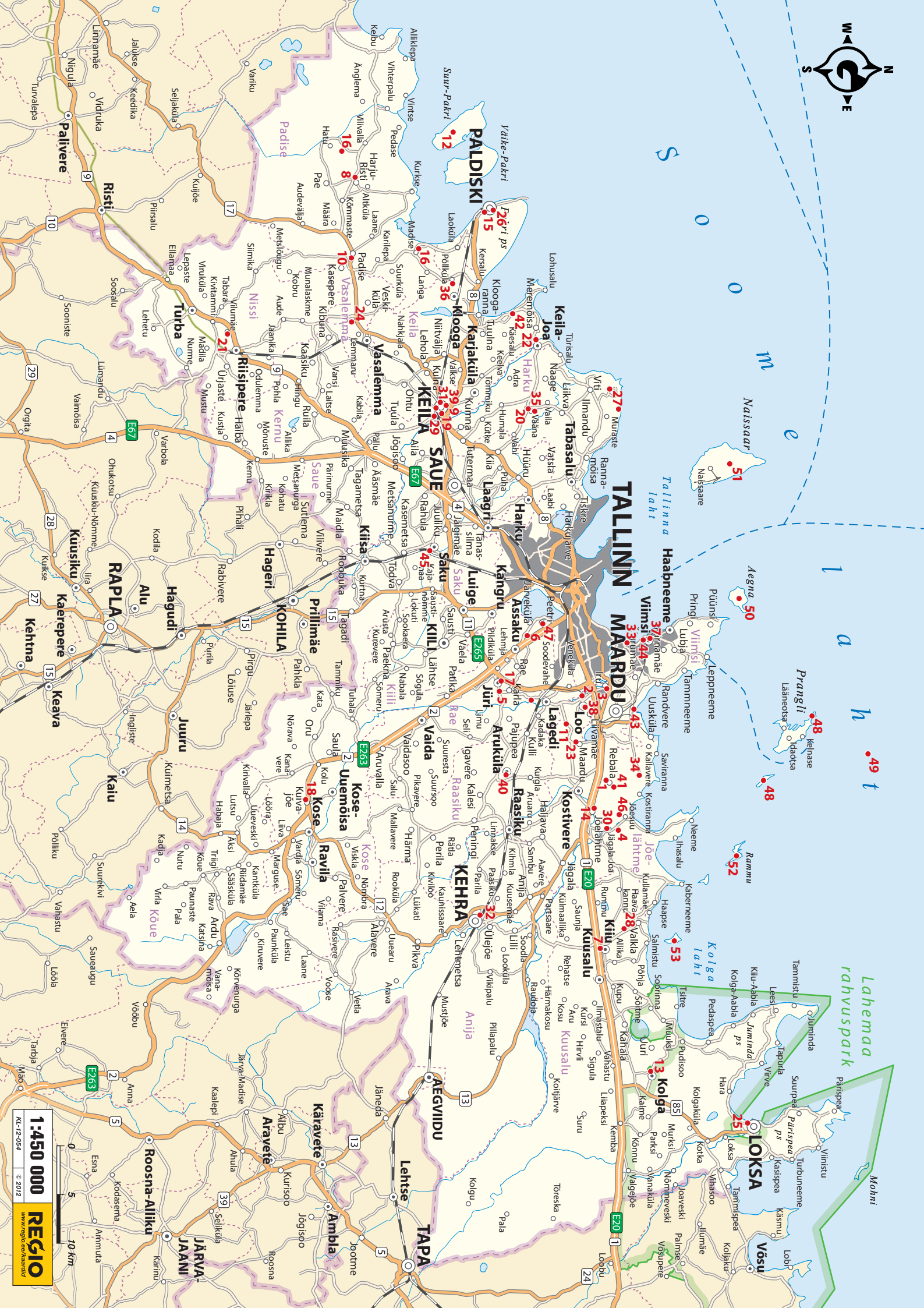
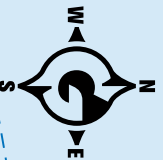
Mõisa tee 1, Viimsi vald, 74001 Harjumaa
tel 621 7410
e-post info@esm.ee
www.esm.ee

Muuseumis on väljapanekud Eesti sõjaajaloost ning kindral Laidoneri elust ja tööst. Muuseumi kodulehe kaudu saab tutvuda muuseumi ekspositsiooniga ka virtuaalselt.

Eesti Vabadusvõitluse Muuseum

Külma park, Lagedi, Rae vald, 75303 Harjumaa
tel 676 6197 ja 5648 2293
e-post evvml@hotmail.ee
www.hot.ee/v/vvmuuseum

Muuseumis on väljapanekud Eesti Vabadussõjas ja Teises maailmasõjas võidelnud Eesti väeosade kohta. Näha saab peaaegu kõiki sõjaväevorme, mida Eesti sõdurid neis sõdades kandsid. Muuseumis on suur käsirelvade kogu ning pargis on sõjatehnikat.

- NR NIIMI**
1. Rebala muinsuskaitseala ja kvikikalmed
  2. Proosa kalmeväli
  3. Iru Linnapära
  4. Jägala kivijaia asulakoht ja linnamägi
  5. Jüri rauusulatuskoht
  6. Assaku mõiaкви
  7. Kiitu tornlinnus
  8. Risti kirik
  9. Kella kirik
  10. Padise klooster
  11. Saha kabel
  12. Rannarootslased Lääne-Harjumaal
  13. Kolga mõis
  14. Joelähtme postijaam
  15. Paldiski linn
  16. Harju-Madise ja Risti kool
  17. Jüri kirik
  18. Kuivajõe körts

- NR NIIMI**
19. Kella raudteejaam
  20. Väana mõis
  21. Riisipere mõis
  22. Kella-Joa mõis
  23. Maardu mõis
  24. Vasalemma mõis
  25. Loka teelikivitehas ja laevatehas
  26. Amandus Adamsoni suvateelise
  27. Suurupi tulotornid
  28. Vaodussõja mälestuskivi Vaiklas
  29. Kella lahingu paik
  30. Jägala hüdroelektrijaam
  31. Kella algkool
  32. Kehra paberivabrik
  33. Viimsi mõis
  34. Ülgase fosforiidikaevandus ja rikastusvabrik
  35. Peeter Suure merekindlus
  36. Põllküla laager

- NR NIIMI**
37. Sergei Mitronovitš Kirovi nimeline kalurkolhoos
  38. Tallinna näidislinnavabrik
  39. Harju KEK
  40. Aruküla kolhoosi kontor-klubi
  41. Tallinna Jätmete Taaskasutuskeskus
  42. Laulasmaa SPA
  43. Muuga sadam
  44. Viimsi Püha Jaakobi kirik
  45. Saku õlletehas
  46. Joelähtme golfkeskus
  47. Peetri uusasundus
  48. Prangli ja Aksi
  49. Keri
  50. Aegna
  51. Naisasar
  52. Rammu saar
  53. Kolga lahe väikesaared

1:450 000
KL-12-05d © 2012
REGIO
www.regio.ee/kartid

9 789949 943692